

Borçlandırılmış İnsanın İmali

Neoliberal Durum Üzerine Deneme

MAURIZIO LAZZARATO

Türkçesi: Murat Erşen

AÇILIM KİTAP

2. baskı

BORÇLANDIRILMIŞ İNSANIN İMALİ

Maurizio Lazzarato

İtalyan filozof Maurizio Lazzarato Paris'teki Ulusal Bilimsel Araştırmalar Merkezi'nde (CNRS) bilişsel kapitalizm, emek ontolojisi ve gayri-maddi emek üzerine araştırmalarını sürdürmektedir. Deleuzecü felsefenin öncü dergisi Multitudes'un kurucularından ve editörlerindendir. 90'lar boyunca sanat-siyaset ekseninde gayri-maddi emek ve post-fordizm üzerine yoğunlaşan yazar, Futur antérieur dergisine de katkılarda bulundu. Bilişsel kapitalizm ve Gabriel de Tarde çalışmalarının ardından neoliberalizmin açmazları ve günümüzde kapitalist öznenin oluşumuna odaklandı. 2011'de yayınlanan ve birçok dile çevrilen 'Borçlandırılmış İnsanın İmali'nin başlattığı tartışmaları müteakiben 2014'te Gouverner par la dette'i (Borçla Yönetmek) kaleme almıştır.

Maurizio Lazzarato

BORÇLANDIRILMIŞ İNSANIN İMALİ

Neoliberal Durum Üzerine Deneme

Türkçesi: Murat Erşen

AÇILIM KİTAP

açılımkitap
alemdar mah. çatalçeşme sok.
defne han no:27/15 cağaloğlu fatih-istanbul
tel: 0212 520 98 90
www.acilimkitap.com
bilgi@acilimkitap.com

borçlandırılmış insanın imali
maurizio lazzarato

açılımkitap: 69
1:1 atlas serisi: 5
dizi editörü: selim karlıtekin
yayına hazırlayanlar: alperen gençosmanoğlu-elyesa koytak

© la fabrique de l'homme endetté, paris, 2011, éditions amsterdam.

yayınevi sertifika no: 22787

ısbn: 978-9944-105-61-3

birinci baskı: haziran 2014
ikinci baskı: eylül 2015

kapak: tekin öztürk
içdüzen: pınar

baskı-cilt: step ajans rek. mat. tan. ve org. ltd. şti.
göztepe mh. bosna cd. no:11 34200
bağcılar-istanbul tel: 0212 446 88 46
matbaa sertifika no: 12266

açılımkitap pınar yayınları tic. ve san. a.ş'nin tescilli markasıdır.

İÇİNDEKİLER

Uyarı **7**

Borcu Toplumsalın Temeli Olarak Kavramak **15**

Borcu Toplumsalın Temeli Olarak Kavramak 17

Neden Mali Ekonomiden Ziyade
Borç Ekonomisinden Bahsediyoruz? 21

Borcun İmali 25

Borca Özgü Bir İktidar İlişkisi 28

Borcun ve Borçlunun Soykütüğü **35**

Borç ve Öznellik: Nietzsche'nin Katkısı 37

İki Marx 51

Borç Mantığında Eylem ve Güven 59

Deleuze ve Guattari: Kısa Borç Tarihi 65

Neoliberalizmde Borcun Hâkimiyeti **79**

Neoliberalizmde Borcun Hâkimiyeti 81

Egemen, Disipliner ve Biyopolitik İktidarın
Borç Yoluyla Yeniden Yapılandırılması 86

Borca Dayalı Neoliberal Yönetimsellik:
Hegemonya mı Hükümet mi? 95
Borç ve Toplumsal Dünya 109
Üretim Karşıtlığı ve Demokrasi Karşıtlığı 131
Sonuç **139**

Uyarı

Dünyanın başka bölgelerinden sonra Avrupa'da da sınıf mücadelesi bugün borç etrafında serpiliyor ve yoğunlaşıyor. Borç krizi artık Birleşik Devletler'i ve Anglo-sakson dünyayı, yani yalnızca son mali felaketin değil aynı zamanda ve bilhassa neoliberalizmin doğduğu ülkeleri de vuruyor.

Konumuzun merkezinde yer alacak olan alacaklı-borçlu *(créancier-débiteur)* ilişkisi, sömürü ve tahakküm mekanizmalarını çaprazlama şiddetlendiriyor çünkü bu ilişki, çalışanlar ile işsizler, tüketiciler ile üreticiler, çalışan ve çalışmayan nüfus, emekliler ile RSA'dan[1] yardım alanlar arasında hiçbir ayrım yapmıyor. Bunların hepsi sermaye karşısında borçlu, suçlu ve sorumluyken, sermaye ise kendini Büyük Alacaklı, Evrensel Alacaklı olarak gösteriyor. Neoliberalizmin başlıca politik bahis konularından biri, fiili "kriz"in hiçbir muğlâklığa yer bırakmadan açığa çıkardığı gibi, yine mülkiyet bahsidir, çünkü

1 *Le revenu de solidarité active (Rsa)*: Etkin Dayanışma Geliri; muhtaçlara ve düşük gelir sahiplerine asgari bir gelir temin etmek üzere kaynak ayıran kamu kurumu. (ç.n.)

alacaklı-borçlu ilişkisi (sermayeye) sahip olanlar ile olmayanlar arasındaki bir güç ilişkisini ifade eder.

Kamu borcu yoluyla tüm toplum borçlandırılmıştır, bu ise "eşitsizlikleri" engellemediği gibi aksine şiddetlendirir. Bu eşitsizlikleri "sınıf farklılıkları" diye nitelendirmenin zamanı gelmiştir.

Son kırk yılın ekonomik ve politik yanılsamaları, neoliberal politikaları daha da vahşileştirerek birbiri ardınca devrilmiştir. *Yeni ekonomi (New Economy)*[2] enformasyon toplumu, bilgi toplumu, hepsi borç ekonomisi içinde soğurulmuştur. Komünizmi yenen demokrasilerde, az sayıda kişi (IMF'nin, Avrupa Birliği'nin ve Avrupa Merkez Bankası'nın bazı memurları ve de kimi politikacılar) bir azınlığın menfaatlerini gözeterek herkes adına karar vermektedir. Avrupalıların büyük çoğunluğu borç ekonomisi yüzünden üçlü bir mahrumiyet yaşamakta: temsili demokrasi tarafından bahşedilmiş ve zaten zayıf olan politik bir iktidardan; geçmiş mücadelelerin kapitalist birikimden söküp aldığı zenginliğin giderek büyüyen bir kısmından; özellikle de geçmişten, yani karar olarak, seçim olarak, imkân olarak zamandan yoksun kalmışlardır.

Art arda gelen "mali" krizler, zaten mevcut olan ama artık kamusal alanın tamamını işgal eden öznel bir figürü şiddetli bir biçimde gün yüzüne çıkarmıştır. Söz konusu olan, "borçlandırılmış insan" figürüdür. Neoliberalizmin vaat etmiş olduğu öznel kazanımlar ("herkes hissedar, herkes mülk sahibi, herkes müteşebbis") bizi hızla kendi yazgısından sorumlu ve suçlu olan bu borçlandırılmış insanın varoluşsal durumuna doğru savurmaktadır. Elinizdeki deneme borçlandırılmış insanın ekonomik ve öznel imaline dair bir soykütük ve keşif sunmaktadır.

2 Bilişim bilgisayar ve internet teknolojisinden yararlanan hizmete dayalı ekonomi modeli. Yeni teknolojiler vasıtasıyla sanayi merkezli üretim odaklı ekonomiden farklılaşmaları ifade etmektedir. (y.n.)

Dot-com balonuyla[3] patlak veren son mali krizden beri, kapitalizm, yalnızca kendi şahsi menfaatlerinin peşinden koşarak herkesin iyiliği için çalışan girişimci, yaratıcı, "kendi patronu olmakla övünen" bağımsız çalışan gibi "kavramsal şahsiyetler" etrafında geliştirdiği epik anlatıları terk etmiştir. Adanma ve bağlılık, öznel hareketlilik/motivasyon ve 1980'li yıllardan beri iş yönetimi *(management)* tarafından vaaz edilen *travail sur soi*[4] mali ve ekonomik felaketin maliyetini ve risklerini üstlenme buyruğuna dönüşmüştür. Nüfus, şirketlerin ve refah devletinin topluma "yansıttığı" her şeyi ve en başta da borcu yüklenmek zorundadır.

Patronlar, medya kuruluşları, politikacılar ve uzmanlara göre mevcut durumun nedeni, ne zenginliği yoğun biçimde en zenginlere ve girişimlere/firmalara aktararak bütçe açığını derinleştiren para ve vergi politikalarında, ne de Şanlı Otuz Yıl[5] boyunca fiilen ortadan kaybolduktan sonra, sözde "sisteme ilişkin" krizden kaçınmak için akıl almayacak miktarda parayı halktan

3 Dot-com balonu 2000 yılının Mart ayında teknoloji firmalarının yer aldığı borsa endeksi olan NASDAQ'daki senetlerin büyük değer kaybı yaşamasıyla sönen ekonomik balon. Söz konusu kriz, gelişen bilgisayar ve internet teknolojilerine yatırım yapan risk sermayesi şirketlerinin yatırımlarının geri dönüşünü sağlayamamaları sonucunda bu sektörlerden çekilmeleriyle yaşanmıştır. Yatırımlardaki bu azalma yüzünden hisse senetleri büyük oranda değer yitirmiştir (ç.n.).

4 "Kendi üstüne çalışmak/ kendini işlemek" diye çevirebileceğimiz bu kavram, kişinin kendi zihinsel yapısına hakim olma ve onu analiz etme çabası olarak tarif edilmektedir. "Kendini tanı" özdeyişi uyarınca, ister yalnız başına yapılsın ister bir analiz ya da psikoterapide gerçekleştirilsin, "kendini işleme"nin amacı kendi bilinçli ve bilinçdışı zihin yapısının en iyi bilgisine ulaşmak, kişiliğin olgunlaşması ve özgürleşmesi yönünde kendi davranışlarını kavramak ve olumlu yönde geliştirmektir. (ç.n.)

5 "Les Trente Glorieuses" 1945-1973 yılları arasında çoğu OECD üyesi olan gelişmiş ülkelerde görülen büyük ekonomik büyüme dönemini ifade etmektedir. Bu ifade ilk kez Fransız demograf Jean Fourastié'nin 1979 yılında yayınlanan kitabının başlığında ortaya çıkar: *Les Trente Glorieuses, ou la révolution invisible de 1946 à 1975* [30 Şanlı Yıl ya da 1946'dan 1975'e Görünmeyen Devrim]. İfade elbette Fransa'da 27-29 Temmuz 1830'da gerçekleşen ve X. Charles'ın tahttan indirilmesiyle sonuçlanan olaylara verilen *Les Trois Glorieuses* ("Şanlı Üç Gün") isimden türemiştir. (ç.n.)

zorla almaya sevk ettiği için tekrarlanan mali krizlerin art arda gelişinde aranmalıdır. Hafızasını kaybetmiş tüm bu insanlara göre, tekrarlanıp duran bu krizlerin gerçek nedenleri, "ağustos böcekleri" gibi yaşamak isteyen yönetilenlerin (özellikle de Avrupa'nın güneyinde yaşayanların) aşırı taleplerinde ve aslında iş ve iktidarın uluslararası bölüşümünde hep önemli bir rol oynayan seçkinlerin yolsuzluklarında yatmaktadır.

Neoliberal iktidar bloğu mali durumda görülen "aşırılıkları düzenleyemez" ve düzenlemek istemez, çünkü onun politik programı bizi son krize sürükleyen tercih ve kararların temsil ettiği program olmaya devam eder. Aksine, çok büyük bir borcun ödenmemesi konusunda verdiği gözdağıyla birlikte, 1970'li yıllardan beri tam manasıyla uygulanmasının hayalini kurduğu bu programı sonuna kadar götürmek ister: ücretleri asgari seviyeye indirmek, refah devletini yeni "menfaat sahipleri"nin (iş dünyası ve zenginler) hizmetine sunmak için sosyal hizmetleri kesmek ve her şeyi özelleştirmek.

Yalnızca maliyeyi (finance) değil, aynı zamanda borç ekonomisini ve onun tabi kılma politikasını kapsayan ve aşan borç ekonomisini analiz etmek için teorik araçlardan, kavramlardan ve önermelerden yoksunuz.

Bu kitapta alacaklı-borçlu ilişkisinin Deleuze ve Guattari'nin Anti-Ödipus'u tarafından yeniden keşfinden yararlanacağız. 1972 yılında yayınlanan ve daha sonra Sermaye'nin fiilen gerçekleştireceği yön değişimini teorik olarak önceden gören bu eser, Nietzsche'nin Ahlak'ın Soykütüğü ile Marksist para teorisine dair yapılacak bir okuma ışığında iki hipotezi yeniden canlandırmamıza olanak tanır. İlk hipoteze göre sosyal paradigma (ekonomik ve/veya sembolik) değiş tokuşa değil krediye bağlıdır. Sosyal ilişkinin temelinde (değiş tokuşun) eşitliği değil, üretimin ve ücretli emeğin asimetrisini tarihsel ve teorik olarak önceleyen borç/kredi asimetrisi vardır. İkinci hipoteze göreyse

borç, borçlu öznenin ve onun "ahlakı"nın yaratılmasından ayrılması mümkün olmayan ekonomik bir ilişkidir. Borç ekonomisi, klasik anlamıyla emeği "kendini işleme" ile perçinler, öyle ki ekonomi ve "etik" birlikte işlemektedir. Çağdaş "ekonomi" kavramı hem ekonomik üretimi hem de öznelliğin üretilmesini kapsar. Köklerini 19. ve 20. asırlardaki devrimlerden alan klasik kategoriler -iş/emek, toplum ve politika- borç tarafından kat edilmiş ve büyük ölçüde yeniden tanımlanmıştır. Bu yüzden, yaklaşmakta olan savaşı yürütmemize yarayacak bazı teorik silahlar tesis etmeyi denemek için düşman bölgesine atılmak ve borç ekonomisini ve borçlandırılmış insanın yaratılmasını analiz etmek zorunludur. Zira kriz, sona ermek şöyle dursun, yayılma tehlikesi arz etmektedir.

BORCU TOPLUMSALIN TEMELİ OLARAK KAVRAMAK

Borcu Toplumsalın Temeli Olarak Kavramak

"Bu bir kriz değil, dolandırıcılık."
Puerta del Sol'daki göstericiler

"Bu bir kurtarma [operasyonu] değil, tasfiye."
Yunan bir sendikacı

"Krediyle birlikte tam anlamıyla, emeğinin bir kısmının derebeyine peşinen borçlanıldığı feodal bir duruma, köleleştirilmiş emeğe geri dönüyoruz"
Jean Baudrillard

12 Ekim 2010'da, ücretlilerin işsizlik aidatlarını toplayan ve işsizlere, geçici ve mevsimlik işçilere yardım ödenekleri dağıtan Unedic[1] aşağıdaki basın bültenini yayınladı:

> Unedic, üç derecelendirme (rating) ajansı, Fitch (AAA – F1+), Moody's (AAA – P-1) ve Standard & Poors (AAA – A-1+) tarafından yayımlanan kısa ve uzun vadeli derecelendirme notlarını bildirmekten memnuniyet duyar. Bu notların yeniden gözden geçirilmesi 29 Haziran 2010 tarihli yönetim kurulu toplantısını müteakip başlamış ve 8 Ekim 2010 tarihinde tamamlanmıştır. Bu mükemmel derecelendirme notları Unedic'in mali programını en iyi şekilde yürütmesine imkân tanıyarak işsizlik aidatı hizmetine devam etmesini temin edecektir. 10 Eylül 2010 tarihinde, işsizlik sigortasına yönelik en son teknik bütçe tahmini Unedic'in toplam borcunun Aralık 2011 itibarıyla yaklaşık 13 milyar avro olduğunu göstermektedir.

1 "Union nationale interprofessionnelle pour l'emploi dans l'industrie et le commerce" [Sanayi ve Ticaret istihdamı için meslekler arası ulusal birlik] kısaltması olan Unedic Fransa'da 1958'ten beri işsizlere işsizlik güvencesi sağlayan bir kamu kuruluşudur. (ç.n.)

Değerlendirme salonlarında, bankaların ve yatırım kuruluşlarının konforlu bürolarında cereyan eden bu derecelendirme faaliyetinin ve ticari işlemlerin işsizler ile geçici ve mevsimlik işçiler üzerinde nasıl bir etkisi olabilir?

Unedic dönemsel olarak bütçe açıklarını ilan etmektedir. Çünkü ilk olarak; gelirde, başlıca nedeni işveren aidatlarındaki vergi muafiyeti olan bir düşüş söz konusudur (kamu maliyesi her yıl "istihdam politikası" sebebiyle işveren aidatlarının 22 milyar avroluk bölümünü üstlenmektedir). İkinci sebep ise; geçici, aralıklı, süreli emek vergisinin, tazminat masraflarını karşılayamamasıdır. Girişimci şirketlerin lehine olan "geçici" istihdamın (kısa-dönem, mevsimlik, aralıklı, süreli) patlamasıyla birlikte, tazminat sistemi şu an "yapısal olarak" açık vermektedir.

İşveren vergilerini artırmak yerine, Unedic -tüm saygın işletmeler gibi- mali piyasaya hisse senetleri sürerek para borcu almıştır. Aralık 2009'da 4 milyar avro, Şubat 2010'da da 2 milyar daha borç almıştır. Mali kuruluşlar bu senetleri satın almak için birbirleriyle yarıştılar ve daha bir ay bile olmadan hepsi satıldı. Yatırımcıların gösterdiği bu iştahın sebebini açıklamak hiç de zor değildir. Uluslararası derecelendirme ajansları (yani İrlanda, Yunanistan, Portekiz ve İspanya'ya kötü notlar verip ödenecek faizleri tırmandıran ve sıkı bütçe politikaları dayatan, subrime[2] krizlerin ana nedeni olan "çürük senetlere" yüksek notlar veren, Enron gibi zimmete para geçirmekten mahkûm şirketler için lehte görüş bildiren, son krizin geldiğini görmeyi becerememeyen bu ajanslar) basın bültenlerinin de doğruladığı gibi, yatırımcılara "mükemmel notlar" ve "teminatlar" verdiler.

O halde tazmin sistemini batmaktan "kurtarmak" için (hep aynı gözdağı söz konusudur) Unedic gibi "kamu menfaatini"

2 Kredi notu iyi olmayanların birincil piyasa yerine faiz oranı diğerlerine göre daha yüksek bir imkândan ipotekli konut kredisi edinmesiyle ortaya çıkan kredi türü. (ç.n.)

gözeten özel bir kuruluşa aşağıdaki neticeleri de hesaba katarak mali mantığı getirmek gerekmektedir.

1. Bu 6 milyarlık borca uygulanan faiz oranı yaklaşık % 3'tür, bu da işsizlik vergisinin mali kuruluşlar, emeklilik fonları ve bankalar için yeni bir kâr kaynağına dönüşmesi anlamına gelir. Eğer Moody's, yakın zamanda İrlanda, Yunanistan ya da Portekiz için yaptığı gibi notu düşürürse, Unedic'in borçlanma oranı yükselir ve dolayısıyla maliye işsizlik vergileri üzerinden çok daha fazla para çeker ve ödenek olarak dağıtılacak gelirin [refah programı fonlarının] kullanılabilirliği düşer.
2. Üç ajansın verdiği notlar, tazminat tutarlarını ve süresini belirleyen ve her üç yılda bir gerçekleştirilen işsizlik sigortası anlaşması için yürütülen pazarlıklarda büyük ağırlığa sahip olacaktır. Mükemmel notları muhafaza etmek için, sendikalar ve işverenler, işsizlerin taleplerinden ziyade derecelendirme ajanslarının talepleri uyarınca hareket edeceklerdir, çünkü ödenecek faizler notlara göre değişiklik göstermektedir.
3. Derecelendirme ajansları sahip oldukları "değerlendirme gücü" sayesinde işsizlik sigortası idaresine gireceklerdir. Eşit sayıda temsille ücretliler sendikası ile işverenler sendikası tarafından sağlanan işsizlik sigortasının idaresi, şu andan itibaren söz hakkına sahip olacak özel yatırımcılara açılır. Ajansların yaptığı "değerlendirme", işsizlik sigortasının "sağlıklılığı", "etkililiği" ve "verimliliği" konusundaki genel değerlendirmenin bir unsuru haline gelir. 1997/1998 kışında Fransa'da aralıklarla çalışanların ve işsizlerin protestoları sırasında her iki grup da işsizlik sigortası idaresini, sendikalar tarafından hiç de iyi temsil edilmeyen "geçici" işçilere açmak için sendika/işveren ikili tekelini sarsmayı denemişlerdi. Zira bu sendikalar kendilerini sadece tam zamanlı çalışan ücretlilerin

haklarının savunucusu olarak düşünmekte ve bu yönde hareket etmektedirler. Sigorta sandığının idaresini daha demokratik hale getirme talebi asla başarı sağlayamadı. Buna karşılık "sanayi sermayedarları", sigorta sermayedarları ve devlet sessiz sedasız bir biçimde mali sermayedarları oyuna dâhil etmiştir.

Unedic'in borçlanma koşullarının tamamını bilmiyoruz. Yalnızca, oranların (borç ederinin), kamu hazinesine başvuramadıkları için başkaları gibi mali pazara yönelmek zorunda kalan yerel yönetimler tarafından imzalananlar kadar "yüksek faizli" olmadığını ümit ediyoruz. İdari bölgelerin ve bölümlerin borçlanma oranı 2011'den beri % 50 artmıştır. Diğerlerine benzer bir vakayı örnek verirsek: 9 Şubat 2011 Çarşamba günü Seine-Saint-Denis genel konseyi, kendileriyle zehirli borçlanma (emprunt toxique)[3] akitleri imzalanan üç bankayı (Depfa, Calyon, Dexia) sözleşmelerin iptal edilmesi amacıyla mahkemeye verme kararı aldı. 1 Ocak 2011'de Seine-Saint-Denis'nin borcu, % 71,1'i zehirli olarak yapılandırılmış borçtan müteşekkil 952,7 milyon avroya yükseldi. Bu aynı mali ürünler diğer pek çok yerel yönetime satılmıştı. Bunlar, yönetimler tarafından ödenen çok yüksek faiz oranlarına yol açabilecek son derece istikrarsız göstergelere bağlıdırlar. Seçilmiş bir görevlinin basına beyan ettiği gibi, "başlangıç oranı, üç yıl boyunca 1,47 iken şu anki oran 24,20'dir, bu da yılda 1,5 milyon avroluk bir fazlalığı, yani neredeyse bir çocuk bakım merkezinin maliyetine karşılık gelmektedir."

Ücretlilerin işsizlik ödenekleri ve yerel yönetimlerin [kredi veren] alacaklılara ödediği meblağ, uluslararası finansın her sene bir ulusun nüfusunun kazancında açtığı gediğin sadece çok küçük bir kısmını oluşturmaktadır.

3 Zehirli borç geri ödenme şansı düşük olan borçtur. Özellikle 2008-2009 mali krizinden sonra kullanılmaya başlayan zehirli hisse senetleri ise büyük değer kaybı yaşayan senetleri belirtir. (ç.n.)

Fransa'da devletin borç faizi ödemesi 2007 yılında 50 milyar avroyu aşmıştır. Bu yük Fransız devletinin bütçesinde eğitimden sonra ve savunmadan önce gelen ikinci büyük kalemdir. Bu kalem her sene gelir vergisinin neredeyse tamamını yutmaktadır.[4] Devletin borcunun derinleşmesi, 1970'li yılların ortasından beri refah devletinin harcamalarının mali yapısını dönüştürme amacı güden neoliberal politikaların başlıca sonuçlarından biridir. Bu bakış açısından, tüm hükümetler tarafından benimsenen ve Avrupa'da imzalanan muhtelif anlaşmalara dâhil edilen en önemli yasa, kamu borcunu hafifletmek için merkez bankası eliyle para basmanın yasaklanmasıdır. Tıpkı refah devletinin tüm sosyal hizmetleri gibi, yerel yönetimler de artık merkez bankasının piyasaya para sürmesi sayesinde finanse edilemezler, bunun yerine "mali piyasalara" başvurmak zorundadırlar. Buna "merkez bankasının bağımsızlığı" denmektedir, yani gündelik dilde ifade edildiğinde, bu daha ziyade piyasaların bağımsızlığı anlamına gelir çünkü yasa; hissedarlar, tahvil sahipleri ve diğer menkul kıymet sahipleri tarafından dayatılan koşullarda, kredi veren özel kurumlara başvurulması zorunluluğu getirmektedir. Bu yasadan önce, devlet faiz ödemeden merkez bankasından kendini finanse edebiliyor ve gelir elde ettikçe borcunu ödeyebiliyordu. Fransa'da devlete kendini piyasalardan finanse etme zorunluluğu getirildiği tarih olan 1974'ten beri ödenen tüm borç faizlerinin şu anki tutarının, 1,641 trilyonluk toplam kamu borcunun yaklaşık 1,2 trilyon avroluk bölümünü oluşturduğu hesap edilmiştir. Borç faizleri, piyasaların kırk yıldan beri halkı ne ölçüde yağmaladığını ortaya koymaktadır.

4 Borç yönetiminin bir bölümünü oluşturan borç sermayesinin geri ödenmesi devlet için yaklaşık 80 milyar avroluk bir meblağ, yani tüm diğer doğrudan vergi tarifelerinin (kurumlar vergisi vs.) toplamını temsil etmektedir. Toplamda, devletin borç yönetimi 118 milyarı bulur, bu ise onun doğrudan vergi kaynaklarının tamamına ya da neredeyse (130 milyar avro civarındaki) KDV gelirine tekabül eder.

Değerin "zapt edilmesi" şirketler üzerinde de etkili olmaktadır. Bunlar "hissedarlarının fonlarından elde ettiklerinden daha fazlasını hissedarlarına ödedikçe"[5] neoliberal politikalar onları basit mali varlıklara dönüştürmüş oldu.

Gelişmiş ülkelerde Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın en büyük bölümünü teşkil eden tüketim (Birleşik Devletler'de %70'e varır) kredi verenler için bir başka çok önemli "rant/gelir" kaynağıdır. Birleşik Devletler'de, bir ailenin en önemli harcamaları (ev alımı, araba alımı ya da bakımı ve eğitim harcamaları) krediyle yapılmaktadır. Ama tüketim, çoğu zaman kredi kartıyla ödenen gündelik malların satın alınmasında bile borçla işlemektedir. Birleşik Devletler'de ve Birleşik Krallık'ta, ev idaresinin borçlanma oranları mevcut gelirlerine göre sırasıyla % 120 ve % 140'tır. Yüksek faizli kredi krizi, teminat altına alınmış kredilerin (ciro edilebilir tahvillere dönüştürülmüş borçlar) büyük kütlesi içinde, emlak, otomobil ve eğitim kredisi yanında kredi kartlarının bulunduğunu göstermiştir.

Tüketim yoluyla, farkına varmadan borç ekonomisiyle günlük bir ilişki sürdürüyoruz. Kendimizle birlikte, kredi kartımızın manyetik şeridine kayıtlı alacaklı-borçlu ilişkisini ceplerimizde, cüzdanlarımızda taşıyoruz. Bu küçük plastik dikdörtgen, görünüşte zararsız ama neticeleri dikkate değer iki işlemi gizliyor: daimi bir borç yaratan kredi ilişkisinin otomatik teşekkülü. Kredi kartı, onu taşıyan kişiyi daimi borçluya, hayat boyu "borçlandırılmış insana" dönüştürmenin en basit yoludur.[6]

5 E. M. Mouhoud et D. Plihon, *Le Savoir et la finance,* Paris, La Découverte, 2009, s.124.

6 "Tüketim kredisine nazaran, kredi kartı ödemesi gerçek vasfı bir senettir. Birincisi ancak açık bir talep üzerine yapılıyorken, kart sistemi krediyi otomatikleştirmektedir. İnisiyatifin tersine çevrilmesi burada örnek mahiyetine sahiptir, zira kartlarla birlikte kredi ilişkisi daha baştan yürürlüktedir, artık kartı kullanmak bu ilişkiyi kurmak için yeterlidir [...]. Kartla ödeme sistemi daimi borç yapısını devreye sokmak demektir. Bizler daimi olarak belli bir ticari kuruluşa ya da bankaya borçlu durumdayızdır, daimi olarak bu gelir üzerinden peşin bir avansa sahibizdir." , A. J. Haesler, *Sociologie de l'argent et postmodernité,* Genève, Droz, 1995, s. 282.

Neden Mali Ekonomiden Ziyade Borç Ekonomisinden Bahsediyoruz?

Basit faiz mekanizması yoluyla, muazzam meblağlar halktan, şirketlerden ve refah devletinden alacaklılara devredilmektedir. İşte bu sebeple Gabriel Ardant daha 1970'lerde mali sistemin, tıpkı para ve kredi sistemi gibi, "güçlü bir sömürü mekanizması" olduğunu düşünüyordu. "Gerçek" denilen ekonomi ve girişim, aslında sadece kapitalist değerlendirme, birikim ve sömürü sürecinin parçalarını oluşturmaktadır. "Yakından incelendiğinde, mali sistem belki de daha baskıcıdır."[1] Kredi "insanın kurduğu en etkili sömürü araçlarından biridir, çünkü birileri kâğıt imal ederek başkalarının emeğine ve zenginliğine el koyarlar."[2] Medyanın "spekülasyon" diye adlandırdığı şey, fiili kapitalist birikim koşullarında, artı değeri zapt etme ve yağmalama makinesi olarak iş görür. Bu koşullarda rantı kârdan

1 G. Ardant, *Histoire financière de l'antiquité à nos jours*, Paris, Gallimard, 1976, s. 320.

2 *A.g.e.*, s. 442.

ayırmak imkânsızdır. Marx'ın yaşadığı dönemde gelişmeye başlayan sermayenin üretimini ve sahipliğini yönetme konusunda görülen değişim bugün bütünüyle tamamlanmıştır. Daha o zamanlar Marx [Kapital, c. 3], "Gerçekten faal kapitalist"in "başkalarının sermayesini idare etmekle yükümlü bir yöneticiye" ve "sermaye sahipleri"nin de mali kapitalistlere ve rantiyelere dönüştüğünü söylüyordu. Maliye/Finans, bankalar, kurumsal yatırımcılar basit birer spekülatör değil sermaye "sahipleri"nin temsilcileridir, oysaki eskiden "sanayi kapitalistleri" olan bu kişiler, kendi sermayelerini riske atan girişimciler olarak mali değerlendirmenin ("maaşlı" ya da şirket hisselerinden ödeme alan) basit "memurlarına" dönüşmüşlerdir.

O halde rant kavramından tüm ahlaki çağrışımları kaldırmak gerekir, çünkü rantiyenin ötenazisi, ekonomiden dışlanması, Keynes'in 1929 ekonomik buhranından sonra kapitalizmin yeniden tesis edilmesinde parola haline gelmiş dileğinin tersine, "spekülasyon"un değil, bizzat kapitalizmin ötenazisi anlamına gelecektir. Neoliberal ekonominin iki politik sütunu olan özel mülkiyet ile mirasın ölümü anlamına gelecektir. Dahası, çağdaş kapitalist birikimin bütünü artık rantla kıyaslanabilir. Emlak piyasası, konut fiyatlarındaki sürekli artış bir rant oluşturmaktadır (hem de özellikle Birleşik Devletler'de çok ciddi bir rant!), tıpkı ne zaman telif hakkı kapsamına giren bir ürün alsak, fikrî mülkiyete bir rant ödediğimiz gibi. Ancak yine de yalnızca bir ifşa tutumuna gömülüp kalmamak gerekir.

Maliyeyi (finans) spekülatif işlevine indirgemek; onun, sanayi sermayedarlarının üstlenemediği ve üstlenemeyeceği "toplumsal sermaye"nin (Marx) temsilcisi olmak şeklindeki siyasi rolünü ve bütün olarak toplum üzerinde yönetim teknikleri vasıtasıyla icra ettiği "kolektif sermayedar" (Lenin) işlevini ihmal etmek anlamına gelir. Bu aynı zamanda, onun "üretimsel" işlevini, kâr ortaya çıkarma kapasitesini göz ardı etmek anlamına da gelir. Birleşik Devletler'de finans, sigorta ve gayrimenkul

şirketlerinin kârının toplam payı 1980'li yıllarda imalat şirketlerinin payına neredeyse ulaşmış ve 1990'lu yıllarda bu payı aşmıştır. İngiltere'de finans sektörü ekonomin en önde gelen sektörüdür.

Dahası, finansı üretimden ayırmak mümkün değildir, zira üretim, faaliyet gösteren her ekonomik sektörün tamamlayıcı bir parçasıdır. Finans, sanayi ve hizmet sektörü ortak yaşam içinde çalışırlar.

> Sadece tek bir örnek vermek gerekirse, otomobil sanayi tamamen kredi mekanizmasıyla işler (faiz karşılığı ödünç para, *finansal kiralama* vs.) ve dolayısıyla General Motors'un sorunu otomobil üretimiyle olduğu kadar (belki de daha ziyade), ürünlerini tüketicilere satabilmesi için zaruri olan tüketim kredisiyle ilgilidir. Yani finans ile her türlü mal ve hizmet üretiminin aynı cevheri paylaştığı tarihsel bir dönemdeyiz.[3]

Neoliberalizmde indirgeyerek "finans" diye adlandırılan şey, borçlu-alacaklı ilişkisinin artan gücünü ifade etmektedir. Neoliberalizm, alacaklı-borçlu ilişkisini başlıca siyasi bahis konusu haline getirme isteğini tercüme eden teknikler vasıtasıyla para, banka ve finans sisteminin bütünleşmesini arzu etmiştir, çünkü bütünleştirme, hiçbir muğlâklığa yer bırakmadan, mülkiyete dayalı bir güç ilişkisini ifade eder. Mevcut krizde, sermaye sahipleri ile sermayeye sahip olmayanlar arasındaki ilişki, diğer tüm toplumsal ilişkiler üzerindeki hâkimiyetini artırmıştır.

Bu tekniklerden biri, "gayrimenkulleştirme"dir (titrisation)[4] 23 Aralık 1988'de Fransa'da sosyalist Pierre Bérégovoy'un

3 C. Marazzi, *Finanza bruciata,* Bellinzona, Edizioni Casagrande, s.44.

4 Gayrimenkulleştirme, klasik anlamda, borç gibi (örneğin geri ödenmemiş krediler ya da kredi kartları alacakları) finansal aktifleri, bu borcu bir ad hoc şirket aracılığıyla sermaye piyasasına sürülmüş finansal hisse senetlerine dönüştürerek yatırımcılara aktarmaktan ibaret olan bir finans tekniğidir. Piyasa dilinde, bir tahvil, kıymetli evraktır, hisse senedidir, ödünç paradır vs. Örneğin, bir varlığı piyasaya sürdüğü bir değere tahvil ettiğinde bir bankanın "gayrimenkulleştirme" yaptığı söylenir. (ç.n.)

desteklediği kanunun geçmesinden beri, bu teknik, alacakların finans pazarında menkul kıymete dönüştürülmesini mümkün kılmaktadır. "Finansallaşma" diye adlandırılan şey[5] bir yatırım finansmanı tarzından çok özel ve kamu borçlarının ve dolayısıyla gayrimenkulleştirme teknikleri sayesinde alacaklı-borçlu ilişkisinin yönetimi için muazzam bir aygıt teşkil eder. Netice itibarıyla finanstan ziyade "borç"tan ve "kâr"dan bahsetmeyi tercih ediyoruz. Biz burada "finans"ı, onun iç mekanizmalarını, tüccarların seçimlerine kılavuzluk eden mantığı vs. değil alacaklı ile borçlu arasındaki ilişkiyi çözümlemek niyetindeyiz. Başka bir deyişle, iktisatçıların, gazetecilerin ve diğer "uzmanlar"ın durmadan anlattıklarının aksine, finans düzene sokulması gereken bir spekülasyon fazlalığı değil yatırımı güvence altına alan basit bir kapitalist işlevdir. Finans, "insan doğası"nın aklen hâkim olunması gereken tamahkârlığının ve aç gözlülüğünün bir ifadesi de değildir, daha ziyade bir güç ilişkisidir. Borç, onu ödemek zorunda olan borçlunun bakış açısından finanstır. Kâr ise alacaklılar ve gayrimenkul sahipleri açısından, kendilerine bu borçtan faydalanmayı sağlayan hisse senetlerine sahip olanları ve alacaklar açısından finanstır.

Siyasi olarak, borç ekonomisi; finans, finanslaşmış ekonomi veya finans kapitalizminden daha uygun bir ifadeymiş gibi görünüyor, çünkü neyin söz konusu olduğunu hemen anlarız: Söz konusu olan, Yunanlıların, İrlandalıların, Portekizlilerin, İngilizlerin, İzlandalıların ödemek istemediği ve itiraz etmek için aylardır sokaklara indiği borçtur; İngiliz üniversitelerinde harçların artırılmasını meşrulaştıran ve Londra'da şiddetli çatışmalara yol açan borçtur; finans krizinin alt üst ettiği kamu bütçesinin

5 Şirketler finans piyasasına yatırımlarını finanse etmek için başvurmazlar, kendi kendilerini finanse etmeyi tercih ederler. Piyasaya tahvil süren tüm büyük şirketler kendi kendilerini finanse eder, finans ihtiyaçlarının yüzde doksanına kadar olan bölümünü öz kaynaklarından sağlarlar. Finans piyasasına ise "kira" paylarını artırmak için başvururlar, zira bu bölüm şirket içinde oluşmaz.

dengesini yeniden tesis etmek için yine İngiltere'de aile başına 800 avro kesinti yapılmasına gerekçe olan borçtur; Fransa'da emeklilik karşıtı reformu haklı gösteren borçtur; İtalya'da eğitimde bütçe kesintisi yapılmasını gerektiren ve Romalı gençleri ayaklandıran borçtur; Fransa'da ve yeni istikrar antlaşmasıyla birlikte tüm Avrupa'da toplumsal hizmetleri, kültür finansmanını, işsizlik aidatlarını, asgari sosyal yardımları kesen borçtur.

Mevcut krizlerin, finansın ve üretimin, "sanal" (virtuel) ekonominin ve "gerçek" ekonominin birbirinden ayrılmasından kaynaklanmadığını ama bunların kredi verenler ile borçlananlar arasındaki bir güç ilişkisinin ifadesi olduğunu ortaya koyduğumuza göre, artık borcun neoliberal politikalar üzerindeki buyuyen egemenliğine eğilmek gerekir.

Borcun İmali

O halde borç büyümeye mani değildir; tam tersine çağdaş ekonominin ekonomik ve öznel itici gücünü oluşturur. Borçların imal edilmesi, yani alacaklılar ile borçlular arasında güç ilişkisinin yaratılması ve gelişimi, neoliberal politikaların stratejik merkezi olarak düşünülmüş ve programlanmıştır. Eğer borç neoliberalizmi anlamak ve ona karşı mücadele etmek için merkezi öneme sahipse, bunu sebebi neoliberalizmin, doğduğu andan itibaren, borç mantığı etrafında şekillenmiş olmasıdır. Neoliberalizmin dönüm noktalarından biri bazı iktisatçıların "1979 darbesi" diye tanımladıkları şeyden oluşur. Bu, çok büyük bir kamu açığının oluşmasını mümkün kılarak, borç ekonomisine kapı aralamış ve alacaklılar ile borçlular arasındaki güç ilişkisinin tersine dönmesinin başlangıç noktası olmuştur. 1979'da, dönemin Federal Rezerv başkanı ve ilk Obama ekibinin ekonomik danışmanı olan Paul Volker'ın teşvikiyle piyasa faiz oranları (borç ödeme faizleri) iki kattan fazla yükselerek, % 9'dan % 20'ye çıktı, oysa bir önceki dönemde düşme eğilimi gösteren bir ortalamaya sahiptiler. "Bu yüksek oranlar

birikerek artan yeni devlet (kamu borcu) ya da ülke (dış borç) borçlanması kalemleri yarattı. Varsıl sınıflar böylece, alacaklılar ile borçlular arasında, yüzde % 10 gibi devasa oranlarda, aşırı bir kutuplaşma mekanizması inşa ettiler"[6] ki bunun tamamı alacaklılar lehine oluştu.

Para mekanizmaları yoluyla (hazinenin merkez bankasına başvurması) toplumsal borç (yani refah devletinin borcu) konusunda herhangi bir şey yapmanın olanaksızlığı finans piyasalarının gelişimini zorunlu kılar, bu gelişme yine adım adım devlet tarafından örgütlenmiş, desteklenmiş ve dayatılmıştır. Dahası Fransa'da, bu yöndeki politikalar esas itibarıyla sosyalist hükümetler tarafından hayata geçirildi.

Böylece finans piyasaları, 1979 darbesinin yarattığı devlet borçlarının idaresi çerçevesinde yapılandırıldı ve gelişim gösterdi. Devletler finans piyasalarını liberalleştirmekle sınırlı kalmadı, bunların işleyişinin yapı ve organizasyonunun tesis edilmesine eşlik ettiler.

> Tasarruf sahiplerini cezbeden kamu tahvilleri piyasasını (birincil piyasalara sürülen tahvillerin yelpazesini çeşitlendirerek) genişletip (ikincil piyasadaki işlemlerin hacmini artırarak) derinleştirdiler. Bu tahvillerle ilgili faiz oranı eğrisi, bankaların temel oranları yerine, aktiflerin değerinin oluşumunda referans haline geldi.[7]

Para politikaları, ücret deflasyonu politikaları (ücret bloğu), refah devleti politikaları (kamu harcamalarının azaltılması) ve vergi politikaları (sanayileşmiş bütün ülkelerde gayrisafi yurtiçi hâsılanın pek çok noktasının nüfusun en zengin kesimine ve işletmelere aktarılması); çok büyük bir özel ve kamu borcu yaratma yolunda birlikte yürüdüler.

6 G. Duménil et D. Lévy, «La finance capitaliste: rapports de production et rapports de classe», *La Finance capitaliste* içinde, Paris, PUF, 2006, s. 167.

7 M. Aglietta et A. Orléan, *La monnaie entre violence et confiance*, Paris, Odile Jacob, 2002, s. 244.

Bugün tüm ülkelerin gündeminde olan borç tenzilatı bu borcun yaratılmasıyla bir çelişki arz etmez çünkü bu, neoliberal politika programının sürdürülmesinden ve derinleştirilmesinden başka bir şey değildir. Bir yandan, kemer sıkma politikalarıyla "toplumsal meseleler" ve refah devletinin kamu harcamaları üzerinde, yani kapitalist birikime karşı yürütülen toplumsal mücadelelerle söke söke alınan gelirler, zaman (emeklilik süresi, tatiller vs.) ve sosyal hizmetler üzerinde denetim söz konusudur. Bu bahis Fransız patronlarının programında açıkça ifade edilmektedir, "toplumu yeniden kurma" programının idaresi geçen asırda maden patronlarındayken, bugün sigortacıların ve finansçıların ellerine geçmiştir. 1999'da ilan edildiği dönemde, bu programın ideologu olan Denis Kessler, "iktisadi zorunlulukların; bazen bağımsızlığını ilan etmeye, hatta bu zorunluluklara hükmetmeye fazlaca eğilim gösteren toplumsal meselelere"[8] yeniden dâhil edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Öte yandan, refah devletinin hizmetlerini özelleştirme sürecini, yani bu hizmetlerin özel girişimlerin birikim ve kârlılığı için bir sektöre dönüştürmeyi devam ettirmek ve derinleştirmek söz konusudur. Özel girişimler, Fordizm döneminde devlete devrederek dışsallaştırdıkları sosyal korumayı "yeniden içselleştirmek" zorundadırlar. (Özellikle Fransız işverenler sendikası Medef'in yeni yönetiminin liderleri olan sigortacılar 1945'de "soyuldukları" hissiyatına sahiptirler.) IMF ile Avrupa tarafından Yunanistan'a ve Portekiz'e dayatılan kemer sıkma planları, başlıca tedbir olarak, "yeni özelleştirmeler" getiriyor. Yunan bir sendikacı IMF ve Avrupa tarafından dayatılan tedbirler konusunda şu saptamayı yapıyor: bu bir "kurtarma" planı değil, basbayağı bir "tasfiye". Böylece borç ekonomisi; ücretlilerin ve genel itibarıyla nüfusun tasarruflarının, emeklilik fonlarının, hastalık sigortasının, sosyal hizmetlerin "rekabete dayalı

8 D. Kessler, «L'avenir de la protection sociale», *Commentaire*, n° 87, sonbahar 1999, s. 625.

bir dünyada idare edildikleri için, yeniden girişimlerin bir işlevi haline geldikleri"[9] bir kapitalizmin taşıyıcısıdır. Denis Kessler, 1999 yılında, kamu harcamalarının ticari işletmeler için temsil ettiği yağmanın 2600 milyar Frank, yani devlet bütçesinin % 150'si olduğu tahmininde bulunuyordu. Sosyal hizmet mekanizmasının özelleştirilmesi, sosyal politikaların kişiselleştirilmesi ve sosyal korumayı bir ticari işletme işlevi haline getirme isteği, borç ekonomisinin temelini oluşturur.

Son mali kriz, borç ekonomisinin iktidar bloğu tarafından neoliberal politikaların mantığını yaymak ve derinleştirmek için bir fırsat olarak görülmüştür.

Borca Özgü Bir İktidar İlişkisi

Borç, hem tüm toplum üzerinde bir "zapt etme", "yağma" ya da "para sızdırma" makinesi olarak hem makro ekonomik idarenin ve yönergenin bir aracı hem de gelirlerin yeniden dağıtımı için bir düzenek olarak davranır. Aynı zamanda bireysel ve kolektif öznelliklerin üretimi ve "yönetimi" için bir aygıt olarak işler. Finansın yeni işlevlerini izah edebilmek için, André Orléan'ın heterodoks ekonomi teorisi "alacaklı iktidar" ve "alacaklı güç"ten bahseder, bunların gücü, "parayı borca ve borcu mülkiyete dönüştürme ve bunu yaparken de toplumlarımızı yapılandıran toplumsal ilişkileri doğrudan etkileme kapasiteleriyle ölçülür."[10] Orléan'ın düşüncesi alacaklı-borçlu ilişkisini, etrafında kapitalist "yönetişim"in (gouvernance) (iktidarın yeni dilinde, emir anlamına gelen bir kelime) dönüşümünün gerçekleştiği eksen olarak tanımlar. "Sanayi ve borçlu kutbuna ayrıcalık tanıyan Fordist düzenlemeden 'finansal ve alacaklı' kutbunu öne çıkaran finansal düzenlemeye geçildi."[11]

9 *A.g.e.* s. 622.
10 M. Aglietta et A. Orléan, *La monnaie entre violence et confiance*, *a.g.e.*, s. 182.
11 *A.g.e.*, s. 248.

Ancak alacaklı-borçlu ilişkisi sadece "toplumsal ilişkileri doğrudan etkilemek" le sınırlı kalmaz, çünkü bizzat kendisi çağdaş kapitalizmin en önemli ve evrensel ilişkilerinden biri olan bir iktidar ilişkisidir. Kredi ya da borç ve onun alacaklı-borçlu ilişkisi, öznelliğin üretilmesinin ve denetiminin özgül tarzlarını ima eden kendine has bir iktidar ilişkisi tesis eder (homo economicus'un özel bir biçimi: "borçlandırılmış insan"). Alacaklı-borçlu ilişkisi, sermaye-emek, refah devleti hizmetleri-kullanıcılar, ticari işletme-tüketici ilişkileriyle üste üste biner ve kullanıcıları, emekçileri ve tüketicileri "borçlular"a dönüştürerek bu ilişkileri kat eder.

Borç, "çalışma" ahlakından hem farklı olan hem de onu tamamlayan kendine has bir "ahlak" doğurur. Çalışma ideolojisinin "çaba-ödül" ikilisi, vaat (borcuna sadık olmak) ve hata (borç sözleşmesi yapmış olmak) ahlakıyla ikiye katlanır. Nietzsche'nin bize hatırlattığı gibi, ahlakın temel kavramı olan "Schuld" (hata), gayet maddi "Schulden" (borçlar) kavramından türer. Borç ahlakı, hem işsizin, hem "yardım gören"in hem kamu hizmetlerinden yararlananın hem de bütün nüfusun ahlaki yönden değerlendirilmesine yol açar. Alman basınının, Yunan asalaklarına ve aylaklarına karşı yürüttüğü kampanya, borç ekonomisinin doğurduğu suçluluk şiddetine delalet eder. Medya kuruluşları, politikacılar, iktisatçılar, iş borçtan söz etmeye geldiğinde, tek bir mesaj iletirler: "Hatalısınız", "suçlusunuz". Kasvetli bir gökyüzü altında Avrupa'nın ve insanlığın hayrı için çalışmaktan Alman Protestanlarının imanı gevrerken, Yunanlılar pırıl pırıl güneş altında bronzlanır. Borcun iktidarı sanki baskıyla ya da ideolojiyle işlemiyormuş gibi sunulur. Borçlu "özgür"dür ama eylemleri, davranışları sözleşmeyle altına girdiği borcun tanımladığı çerçevenin sınırlarında kalmak zorundadır. Bu durum birey için olduğu gibi nüfusun tamamı ya da bir toplumsal grup için de geçerlidir. Borcunuzu ödemeye uygun bir yaşam tarzı (tüketim, iş, kamu harcamaları, vergiler

vs.) benimsediğiniz ölçüde özgürsünüzdür. Bireyleri borçla yaşamaya alıştırmak için bazı teknikler kullanılması çok erken başlar, hatta iş piyasasına bile girmeden önce.[12] Alacaklının borçlu üzerindeki iktidarı Foucault'nun son iktidar tanımına çok benzer: başka bir eylem üzerinde uygulanan eylem, üzerinde iktidar uygulanan kişiyi "özgür" tutan eylem. Borcun iktidarı sizi özgür bırakır, cesaretlendirir ve borçlarınıza sadık kalasınız diye harekete geçmeye iter (her ne kadar IMF gibi, "durgunluğu" destekleyen ekonomi politikaları dayatarak "borçluları" kırıp geçirmeye meyletse bile).

Neoliberalizm birçok iktidar ilişkisi vasıtasıyla yönetir: alacaklı-borçlu, sermaye-emek, Refah devleti-kullanıcı, tüketici-müteşebbis vs. Ama borç evrensel bir iktidar ilişkisidir, çünkü herkesi kapsar: kredi almak için fazla fakir olanlar dahi kamu borçlarının ödenmesi üzerinden alacaklılara faizleri ödemek zorundadır; bir refah-devletine kavuşmak için fazla yoksul olan ülkeler bile borçlarını geri ödemek zorundadır.

Alacaklı-borçlu ilişkisi fiilen tüm toplumu ilgilendirdiği gibi geleceğin toplumunu da bağlar. İktisatçılar bize, Fransa'da her yeni bebeğin şimdiden 22.000 avro borçla doğduğunu söylemektedir. Bize doğumla aktarılan ilk günah değil, artık önceki kuşakların borcudur söz konusu olan. "Borçlandırılmış

12 Amerika Birleşik Devletleri'nde, hukuk alanında yüksek lisansını bitiren öğrencilerin %80'inin, eğer özel bir okula gidiyorlarsa 77.000 dolar, eğer devlet üniversitesine gidiyorlarsa 50.000 dolar birikmiş borcu vardır. Tıp alanında uzmanlaşmış bir okulu bitiren öğrencilerin borçlanma ortalaması, Amerika Tıp Kolejleri Birliğine göre, 140.000 dolardır. Hukuk alanında yüksek lisansını yeni vermiş bir kadın öğrenci bir İtalyan gazetesine şu beyanda bulunmuştur: "Sanırım eğitimimi karşılamak için altına girdiğim borçları ödemeyi başaramayacağım, bazı günler, öldüğümde hâlâ üniversiteye yapmam gereken aylık ödemeler olacağını düşünüyorum. Bugün önümde 27,5 yıllık bir ödeme planı duruyor ama bu fazla muhteris zira faiz değişkenlik gösteriyor ve ben ancak belli bir oranda ödeyebilecek durumdayım [...]. Harcamalarıma çok dikkat ediyorum, kahveden otobüse her harcamayı bir deftere kaydediyorum [...]. Her şey programlı olmak zorunda [...]. Kafamı en çok meşgul eden şey, tasarruf edememem, borç hâlâ ortada duruyor ve yakamı bırakmıyor." *Repubblica*, 4 Ağustos, 2008.

insan", doğumundan ölümüne kadar ona tüm hayatı boyunca eşlik eden bir alacaklı-borçlu iktidar ilişkisine tabidir. Eskiden cemiyete, tanrılara, atalara karşı borçluysak da artık Sermaye "tanrı"sına borçluyuz.

Alacaklı ile borçlu arasındaki iktidar ilişkisini ve borcun içerdiği farklı işlevleri tüm yönleriyle analiz edebilmek için elimizde teorik araçlar yok. Spekülasyon kavramı borcun işleyişinin sadece bir parçasını kapsar ve borcun nasıl ürettiğini, dağıttığını, zapt ettiğini ve öznellikleri biçimlendirdiğini görmemizi engeller. Bu yüzden Nietzsche'nin Ahlakın Soykütüğü'nün ikinci denemesindeki akıl yürütmeyi sadakatle izlemiş olan Deleuze ve Guattari'nin düşüncesini çağdaş kapitalizme uyarlayarak tekrar devreye sokacağız. "Nietzsche toplumsal örgütlenmenin ilk örneğini değiş tokuşta değil kredide görür."[13] Bu önermeden değiş tokuşun ortadan kalktığını ya da var olmadığını çıkarsamamak gerektiğinin, sadece değiş tokuşun, eşitlik mantığına göre değil ama dengesizlik ve gücün ayrımsallığı (diffrentiel) mantığına göre işlediğinin altını ilk ve son kez çizmek gerekir.

Borçta toplumsal ilişkinin ilk örneğini görmek iki anlama gelir. Bir yandan, ekonomi ve toplumu, eşitliği içeren ve gerektiren meta değiş tokuşu temelinde değil bir güç asimetrisinden hareketle kavramak, toplumsal kesimler arasına iktidar ayrımsallıkları sokmak ve kendini doğrudan doğruya emir olarak, ekonomi ve toplum üzerinde yok etme/yaratma iktidarı olarak sunduğu için paraya yeni bir tanım vermek anlamına gelir. Öte yandan, borçtan başlamak ekonomiyi hemen öznel kılmak anlamına gelir çünkü borç, kendini gerçekleştirmek için, öznelliğin biçimlendirilmesini ve denetimini gerektiren ekonomik bir ilişkidir, öyle ki "emek/çalışma", "kendini işleme"den (travail sur soi) ayrılamaz. Tüm bu deneme boyunca, borç sayesinde,

13 G. Deleuze, *Nietzsche et la philosophie*, Paris, PUF, 1968 (7. baskı), p.155. 1963 tarihli bu kitapta daha o zaman, borç ve öznellik üzerindeki etkileri mesele edilmektedir.

kapitalizmin bütün tarihini ilgilendiren bir gerçeği soruşturacağız: "ekonomi" olarak tanımlanan şey, basitçe söylersek, öznellikler ve onun yaşam biçimleri üretilmeden ve denetlenmeden mümkün olmayacaktır.

Borç teorisinin ilk kez geniş biçimde geliştirildiği ve işletildiği Anti-Ödipus'un iki yazarı daima Marx'a ve bilhassa onun para teorisine sadık kalacaktır. Neoliberal gelişmenin büyük hız kazandığı 1988 'de verdiği bir mülakatta Deleuze Marx'ın para teorisine geri dönme gerekliliğinin önemini vurgular: "Devletin ötesinde hüküm süren paradır, nakleden odur ve bugün eksikliği çekilen şey, kesinlikle bir Marksizm eleştirisi değil, Marx'ınki kadar iyi olan ve onu geliştirecek modern bir para teorisidir."[14] Deleuze ve Guattari Marksçı teoriyi bir yandan alacaklı ile borçlu arasındaki ilişkiden hareketle ve öte yandan üretim kavramının tek anlamlılığından hareketle yorumlayacaklardır: öznelliğin, yaşam biçimlerinin, varoluş tarzlarının üretilmesi üstyapıya göndermede bulunmaz, "ekonomik" altyapının bir parçasıdır. Dahası, çağdaş ekonomide, öznelliğin üretilmesinin en başta gelen ve en önemli üretim biçimi olduğu, tüm diğer metaların üretimine katılan "meta" olduğu ortaya çıkmıştır.

Parayla ilgili olarak, onun değiş tokuştan değil, yalnızca dolaşımdan, metadan türediğini öne sürerler. Para emeğin simgesi ya da temsili de değildir, bir güçler asimetrisini, geleceğin sömürü, hâkimiyet ve tabiiyet tarzlarını buyurma ve dayatma iktidarını ifade eder. Para her şeyden önce ex nihilo [yoktan] yaratılmış borç-paradır, toplumsal ilişkileri ve özellikle de özneleşme tarzlarını yok etme/yaratma gücü dışında hiçbir maddi eşdeğeri yoktur.

Bu teorik yön değişimi, daha sonra alacaklı-borçlu ilişkisinin neoliberal ekonomiler içindeki toplumsal yapıların tamamını nasıl biçimlendirdiğini anlayabilmek için bize asli

14 G. Deleuze, *Pourparlers*, Paris, Minuit, 1990, s. 208.

önemdeymiş gibi görünüyor. Burada söz konusu olan, neoliberalizme dair yeni bir özetleyici teori sunmak değil ama borç ekonomisi dolayısıyla toplumlarımızın maruz kaldığı güncel dönüşümleri yeniden okumak için dayanabileceğimiz asli kaideleri ortaya koymaktır.

BORCUN VE BORÇLUNUN SÖYKÜTÜĞÜ

Borç ve Öznellik: Nietzsche'nin Katkısı

Toplumsal İlişkinin Temeli Olarak Alacaklı-Borçlu İlişkisi

Borç ekonomisinin oynadığı rol toplumlarımızda çok önemli bir değişim yaratmış gibi görünmektedir, bunun anlamını Ahlakın Soykütüğü'nün ikinci denemesi aracılığıyla yorumlayacağız. Neoliberal ekonomi öznel bir ekonomidir, yani modeli klasik ekonomide olduğu gibi artık mübadeleci ve üretici insan değildir, özneleşme süreçlerini teşvik eden ve yaratan bir ekonomidir. 1980 ile 1990 arasındaki yıllarda bu model, Foucault'nun tanımıyla (kendinin) müteşebbisi [entrepreneur (de soi), ing. entrepreneur (of the self)] kavramı tarafından temsil edilmiştir; o, bu kavramla ticari girişimin işletilmesi ve toplumsalın idaresi teknikleri aracılığıyla öznelliğinin seferber edilmesini, güdülenmesini ve devreye sokulmasını betimler. Arka arkaya gelen mali krizlerden beri, çağdaş kapitalizmin öznel figürü daha ziyade "borçlandırılmış insan" tarafından cisimleştiriliyor gibi görünmektedir. Neoliberal stratejinin kalbini temsil ettiği için en başından beri mevcut olan borçlandırılmış insan koşulu bundan

böyle kamusal alanın bütününü işgal eder. Neoliberal toplumlarda, toplumsal iş bölümüne dair adlandırmaların tamamı ("tüketici", "kullanıcı", "emekçi", "kendinin müteşebbisi", "işsiz", "turist" vs.), borçlandırılmış tüketiciye, borçlandırılmış kullanıcıya ve nihayet, Yunanistan vakasında olduğu gibi, borçlandırılmış vatandaşa dönüştüren öznel "borçlandırılmış" insan figürü tarafından kuşatılmıştır. Bireysel bir borç olmasa da, herkesin yaşamını ağırlığıyla tam anlamıyla ezen kamu borcu söz konusudur, çünkü herkes bu yükü üstlenmek zorundadır.

Uzun süre, bu öznel içerimin esas itibarıyla emek organizasyonundaki değişimlerden ileri geldiğini düşündüm. Bugün bu savı tamamlayıcı bir hipotez yardımıyla nüanslandırarak incelemek istiyorum: "emeğin" "kendini işleme" ile ikiye katlandığı, ekonomik faaliyet ile öznenin üretilmesi yönündeki etik-siyasi faaliyetin el ele gittiği çağdaş kapitalizmin öznel paradigmasını teşkil eden şey borç ve alacaklı-borçlu ilişkisidir. Öznelliği doğuran, ehlileştiren, imal eden, biçimlendiren ve intibak ettiren borçtur. Peki, nasıl bir öznellik söz konusudur? Borç nasıl bir düzenekle özne üretir?

Nietzsche bu konuda asli olanı zaten söylemiştir. Ahlakın Soykütüğü'nün ikinci denemesinde, toplum bilimlerinin hepsini bir kenara kaldırır: Toplumun kuruluşu ve insanın yetiştirilmesi ("vahşi insanı evcilleşmiş ve uygar bir hayvana, kısacası bir ev hayvanına indirgemek"[1]), (fizyokratlardan Adam Smith'e ve Marx'a kadar tüm politik ekonomi geleneği tarafından öne sürülen savın aksine) ekonomik değiş tokuştan ya da (antropolojik ve psikanalitik teori geleneğinin aksine) sembolik değiş tokuştan değil, alacaklı ile borçlu arasındaki ilişkiden kaynaklanır. Böylece Nietzsche, "İngiliz tarzı" açıklamayı, yani

1 F. Nietzsche, *La Généalogie de la morale*, Paris, Gallimard, «Folio», 1988, p.42. [*Ahlakın Soykütüğü*, Gündoğan Yay. çev. Ahmet İnam, 1998, s. 45. Bu metinden yapılan alıntılarda Türkçe çevirinin künyesini ve sayfa referanslarını versek de, bunlar aynen alınmamış, gerekli görülen yerlerde değişikliklere gidilmiştir (ç.n.)].

değiş tokuş ve menfaat/faiz temelli açıklamaları bir kenara bırakarak krediyi toplumsal ilişkinin paradigması haline getirir.

En basit anlamıyla kredi/borç nedir? Bir ödeme vaadi. Mali bir varlık, bir hisse, bir senet nedir? Bir gelecek değer vaadi. "Vaat/Söz", "değer" ve "gelecek" yine Nietzsche'nin ikinci denemesinin anahtar sözcükleridir. Nietzsche'ye göre, "kişiler arasındaki en eski ve en ilkel" ilişki alacaklı ile borçlu arasındaki ilişkidir, işte bu ilişkide "kişi ilk kez bir başkasına göre ölçer kendini"[2] Netice itibarıyla, bir cemaatin ya da bir toplumun görevi öncelikle söz verebilen bir insan, alacaklı-borçlu ilişkisinde kendisine kefil olabilecek, borcuna sadık bir insan yaratmaktır. Sözünü tutabilen bir insan imal etmek, onun için bir hafıza inşa etmek, onu bir içsellikle, unutmaya siper olabilecek bir vicdanla/bilinçle donatmak anlamına gelir. Hafıza, öznellik ve vicdan borç yükümlülükleri dairesinde imal edilmeye başlar.

Deleuze ve Guattari, Ahlakın Soykütüğü'nde yer alan bu bölümü yorumlarken, insanın kendini biyokozmik hafızayı bastırarak ve vaatlerde bulunabildiği söz hafızası oluşturarak tesis ettiğini belirtirler.[3] Ama vaatte bulunma bir söz ve irade hafızası gerektiriyorsa da, sözün ağızdan çıkması borcun ödenmesi için kâfi değildir. İkinci deneme, analitik felsefenin "performatif" diye adlandırdığı şeyin nasıl işlediğini mükemmel bir biçimde aydınlatır. Söz verme edimseli, eğer söz verme edimini betimlemek yerine bu edimi gerçekleştirirse, kendi başına borcun ödenmesi değildir. Söz vermek kuşkusuz bir "söz edimidir", ama insanlık, bu edimselin sadece sözde kalmaması, yani bir flatus vocis olarak kalmaması için, hepsi birbirinden daha "ürkütücü ve meşum" pek çok teknik geliştirmiştir. Söz verme edimseli, tıpkı Kafka'nın Ceza Sömürgesi'ndeki makine gibi,

2 *A.g.e.*, s. 75. (Türkçe çeviri, s. 68-69).

3 G. Deleuze et F. Guattari, *L'Anti-OEdipe*, Paris, Minuit, 1972, s. 225. [*Anti-Ödipus*, Bilim ve Sosyalizm yay., çev. F. Ege, H. Erdoğan, M. Yiğitalp, 2012, s. 255].

borç ödeme sözlerini bedene kaydeden bir zalimliğin "hatırlama tekniği"ni (mnémotechnique), acının hatırlama tekniğini içerir ve gerektirir. "Hafızada kalması için bir şeyi kızgın demirle kazımak gerekir, sadece durmadan acı vereni muhafaza eder hafıza."[4]

Aynı şekilde, her mali krizin sihirli sözcüğü olan ve borç ekonomisinin bütün uşakları (gazeteciler, iktisatçılar, politikacılar, uzmanlar) tarafından bir efsun gibi tekrarlanıp duran "güven", sadece telaffuzla garanti edilmez, cismani ve gayri cismani teminatlara/rehinlere ihtiyaç duyar.

> Borcunu ödeyeceğine dair verdiği sözün güvenilir olduğunu göstermek, verdiği söze kutsallık ve ciddiyet sağlamak, borcunu ödemenin bir ödev, bir yükümlülük olduğunu vicdanına telkin etmek için, borçlu alacaklısıyla bir sözleşme yapar ve borcunu ödemediğinde, "sahip" olduğu başka bir şeyi borcunun yerine ödeyeceğine söz verir, üzerinde gücü olduğu bir şeyi, örneğin bedenini, karısını, özgürlüğünü ya da hatta yaşamını (ya da belli dinsel inançlarda ölümden sonra kavuşacağını düşündüğü saadeti, ruhunun kurtuluşunu, hatta mezardaki huzurunu).[5]

Borç yükümlülükleri hukukunun alanı böylece ahlaki kavramlar denen bu "iç karartıcı şeyler" (Nietzsche) dünyasının kökenini temsil eder: "hata/suç/günah", "suçluluk", "vicdan" ve "kötü bilinç", "bastırma", "ödev", "ödevin kutsal niteliği" vs. Bir hayvanı söz vermeyi öğrenmesi için eğitmek daha önce başka bir görevi yerine getirmiş olmayı gerektirir: "insanı belli bir dereceye kadar, bir örnek, birbirine benzer, düzenli ve sonuçta tahmin edilebilir kılma"[6] görevi. "Âdetlerin ahlâkiliği -insanın kendisine yönelttiği gerçek çaba- ve toplumsal deli

4 F. Nietzsche, *La Généalogie de la morale*, *op.cit.*, s. 63. [bkz. *Ahlakın Soykütüğü*, *a.g.e.*, s. 60].

5 *A.g.e.*,s. 68. [Türkçe ç., s. 63].

6 *A.g.e.*, s. 61.[Türkçe çev., s. 58].

gömleği yardımıyla insan, gerçekten tahmin edilebilir bir duruma getirilmiştir."[7]

O halde borç bir özneleştirme içerimler, Nietzsche buna "kendini işleme" ve "kendine işkence etme" der. Bu çalışma, alacaklısı karşısında sorumlu ve minnettar hisseden bireysel öznenin üretilmesi çalışmasıdır. Bu yüzden ekonomik ilişki olarak borcun, tesir gösterebilmek için, öznenin tesisine yönelik etik-politik bir çalışma gerektirmesi gibi bir vasfı vardır. Çağdaş kapitalizm de Nietzsche'nin tasvir ettiği söz verebilen bir insan yaratma tekniklerini kendi kendine keşfetmiş görünmektedir: çalışma; kendi üzerine çalışmayla, kendine işkence etmeyle, kendine yöneltilen bir eylemle el ele gider. Borç hem "bedeni" hem de 'zihni" hesaba katan bir özneleştirme sürecini gerektirir. Kaydedelim ki Foucault, Deleuze ve Guattari'nin her biri yaptıkları Nietzsche okumasından hareketle, ekonomiye dair ekonomik-olmayan bir kavram telaffuz ederler (ekonomik üretim öznelliğin ve onun yaşam biçimlerinin üretilmesini ve denetimini içerimler, ekonomi "âdetlerin ahlakiliğini" gerektirir, arzu "altyapı"nın bir parçasıdır.)

İnsan "en âlâ değer biçen hayvan"dır. Ama ölçünün kökeni, değerlendirmenin, kıyasın, hesabın, muhasebenin kökeni (ki bunların hepsi paranın işlevleridir) ekonomik değiş tokuşta ya da çalışmada değil ama borçta aranmalıdır. Gerçekten de eşdeğerlik ve ölçü, değiş tokuştan değil borcun geri ödenmesinin teminatlarının hesabından doğmuştur.

> Her şeyden önce alacaklı borçlunun bedenine her türlü alçakça şeyi ve işkenceyi yapabilirdi, örneğin vücudundan borcuna tekabül eden bir parça kesebilirdi: bu açıdan, eski zamanlardan beri her yerde, tek tek her beden parçası ve uzvu için, en ince ayrıntılara inen, yasa gücüne sahip kesin ve bazen gaddar değerlendirmeler yapılmıştır.[8]

7 *A.g.y.*

8 *A.g.e.*, s. 68. [Türkçe çev. s. 63].

Yine burada ekonomi Nietzscheci hale gelmiş görünmektedir. Ölçüsü artık sadece nesnel (çalışma zamanı) değil, değerlendirme aygıtına dayandığı için aynı zamanda özneldir, kamuoyunun toplumlarımızdaki ekonomik gücü bundan kaynaklanmaktadır.

Bundan başka, borç kavramı kavrayışımızın sosyo-politik paradigmaları ve toplumsal ilişkiler ile kurumların soykütüğü üzerinde etkilere sahiptir. Borcu teşkil eden iktidarın asimetrisi bizi, devleti ve toplumu sözleşmeyle (ya da çağdaş versiyonuna göre bir uzlaşmayla) başlatan "hülya"dan kurtarır. "Buyurabilen, doğuştan 'efendi' olan için sözleşmenin ne önemi olabilir!"[9] Bizi yine, toplumun, doğal halden toplumsa ve politikaya geçiş olarak kurulma sürecine dair sahip olduğumuz anlayıştan da kurtarır. Toplumun inşa süreci tedrici değişimlerle; rıza, uzlaşım ya da yetkilendirmeyle değil "kopuş", "sıçrama", "icbar" yoluyla olmuştur. Yeni sözleşmeler ve yeni uzlaşmalar ancak kopuşların, sıçramaların ve zorlamaların akabinde tesis edilmiştir.

Bu duruma ilişkin başka bir doğrulama gerekseydi, neoliberalizmin kendini nasıl dayattığına şöyle bir bakmak yeterli olurdu. Bunu tabii ki sözleşme ya da uzlaşmayla değil hırsızlıkla, şiddetle ve gaspla yapmıştır. Başlangıçtaki sermaye birikimi her zaman gelişip genişlemesiyle eş zamanlıdır, birikim kapitalizmin tarihsel bir aşaması değil her daim yenilenen bir güncelliktir.

İmkân, Seçim ve Karar Olarak Borcun Zamanı

> *"Banka faaliyetinin, dolayısıyla kredinin egemen olduğu toplum, zamanı ve beklentiyi kullanır, geleceği kullanır, sanki tüm bu faaliyetler beklenti ve tahmin yoluyla tek parça halinde peşinen, bizzat toplumun kendisinden önce hesaplanmıştır.*
> *Jean-Joseph Goux*

9 *A.g.e.*, s. 96. [Türkçe çev. s. 83].

Ahlakın Soykütüğü'nün ikinci denemesinin ortaya attığı en önemli mesele, zaman ve ondan ileri gelen "etik-politik" özneleşme sorunudur, çünkü üretilmesi gereken hafıza geçmişi muhafaza eden bir hafıza değil, geleceğin hafızasıdır. Borçlu için olduğu gibi alacaklı için de "geleceğe uzanan bir hafıza", "gelecekten mesul" bir hafıza imal etmek gerekir.

Kredi nedir? Bir borcu kapatma sözü, az çok uzakta ama zamanın radikal kesinsizliğine tabi olduğu için her zaman öngörülemez olan bir gelecekte geri ödeme sözü. Nietzsche'ye göre, insan için bir hafıza imal etmek "gelecek için önceden hazır olmak" [geleceği denetim altına almak], "uzağı/geleceği sakin şimdi mevcutmuş gibi görmek ve onu öncelemek" ya da kendi "geleceğine kefil olabilmek"[10] anlamına gelir. Kredi vermek kestirilemez olanı -gelecekteki davranışları ve olayları- kestirmeyi ve zamanın kesinsizliğine atılma tehlikesini zorunlu kılar. Bu yüzden borç teknikleri zamanı, yani ona içkin olan riski etkisiz kılmayı amaçlar. Borçlunun, geleceğin içinde saklayacağı davranışlarının öngörülemez tüm "çatallanmalar"ını öncelemek ve bunların önünü almak zorundadırlar.

Neoliberal borç ekonomisi ışığında, Ahlakın Soykütüğü'nün ikinci denemesi böylece yeni bir güncellik kazanır: borç yalnızca ekonomik bir aygıt değildir, yönetilenlerin davranışlarının belirsizliğini azaltmayı hedefleyen hükümetin bir güvenlik tekniğidir aynı zamanda. Yönetilenleri "söz vermek" (borcuna sadık kalmak) için eğiterek, kapitalizm "geleceği peşinen denetim altına" alır, zira borç yükümlülükleri şimdiki davranışlar ile gelecekteki davranışlar arasında eşdeğerlikleri öngörür, hesaplar, ölçer, tesis eder. Bunlar, borç iktidarının öznellik üzerindeki etkileridir (suçluluk ve sorunluluk) ve kapitalizmin şimdi ile gelecek arasına bir köprü atmasına olanak tanırlar.

10 *A.g.e.*, s. 61.[Türkçe çev., s. 58].

Borç ekonomisi, özel bir kabule göre bir zaman ve özneleşme ekonomisidir. Aslında, neoliberalizm yüzünü geleceğe dönmüş bir ekonomidir, çünkü finans, gelecekte yer alan, dolayısıyla da güncel zenginlikle kıyas kabul etmez bir zenginlik vaadidir. Yaygara koparmanın âlemi yok çünkü ekonominin "şimdisi" ile "geleceği" arasında mütekabiliyet bulunmaz! Önemli olan, finansın olacak olanı olana indirgeme, yani geleceği ve onun imkânlarını şimdiki iktidar ilişkilerine indirgeme amacıdır. Bu bakış açısından, her finansal yeniliğin sadece bir amacı vardır, geleceği nesnelleştirerek onu şimdiden denetim altına almak. Bu nesnelleştirme çalışma zamanının doğasından bambaşka bir mahiyete sahiptir; zamanı nesnelleştirmek, üzerinde peşinen denetim kurmak geleceğin barındırdığı tüm seçim ve karar imkânlarını kapitalist iktidar ilişkilerinin yeniden üretimine bağımlı kılmak anlamına gelir. Böylece borç ücretlilerin ya da genel olarak nüfusun şimdiki emek süresini kendine mal etmekle kalmaz, aynı zamanda kronolojik olmayan zamanı, her bir kişinin ve bütün toplumun geleceğini herkesten önce ele geçirir. Zamansız, olanak barındırmayan, öngörülebilir kopuşu olmayan bir toplumda yaşamanın yarattığı tuhaf duygu borçta asli açıklamasını bulur.

Zaman ile borcun ilişkisi (para borç vermek ve borç veren tarafından zamanının ele geçirilmesi) asırlardır bilinmektedir. Ortaçağda, tefecilik ile faiz arasındaki ayrım tam olarak tesis edilmediyse de -tefecilik sadece faizin aşırılığı olarak düşünülüyordu (ah, eskilerin bilgeliği!)- buna karşılık, para borcu verenin "hırsızlığının" neye dayandığı ve suçunun neyden ibaret olduğu konusunda çok açık bir fikir vardı: Zamanı, yani kendisine ait olmayan bir şeyi, tek maliki Tanrı olan bir şeyi satıyordu. "Gerçekte sattığı, borç verdiği an ile faiziyle ödeme aldığı an arasında akan zamandan başka nedir? Oysa zaman yalnızca Tanrı'ya aittir. Zaman hırsızı olarak tefeci, Tanrı'nın mülkünün

hırsızıdır."[11] Marx'a göre, tefecinin verdiği borcun (faizin arkaik adlandırılması) tarihsel önemi, tüketici zenginliğin aksine, sermaye sürecine yani paranın para doğurması sürecine benzeyen (ve onun habercisi olan) doğurucu bir süreci temsil etmesinden ileri gelir. Jacques Le Goff'un andığı 13. yüzyıla ait bir el-yazması hem bu son hususu hem de para borcu verenin kendine mal ettiği zamanın türünü çok iyi özetler, sadece çalışma zamanı değil, dahası yaşam zamanı:

> Tefeci, bir atın at, bir katırın katır doğurması gibi, paradan para doğurtmak isteyerek doğaya karşı günah işler. Dahası tefeciler hırsızdırlar zira kendilerine ait olmayan zamanı satarlar ve yabancı bir mülkü malikine rağmen satmak hırsızlıktır. Bundan başka, sattıkları sadece para beklentisi, yani zaman olduğundan, aslında günleri ve geceleri satarlar. Ama gündüz aydınlığın zamanı geceyse dinlenme zamanıdır. Netice itibarıyla ışığı ve istirahatı satarlar. O halde ışığa ve ebedi istirahata sahip olmaları hak değildir.[12]

Ortaçağda zaman Tanrı'ya, yalnızca Tanrı'ya aitken, bugün; mümkün, yaratım, seçim ve karar olarak zaman, sermaye tarafından gasp ve temellük edilmenin başlıca konusudur. Eğer kendimizi herkesin yakalanmış göründüğü ekonomik bakış açısından uzaklaştırırsak; bankalarda, sigortalarda, emeklilik fonlarında vs. toplanan ve finans tarafından manipüle edilen çok büyük miktarda para, potansiyelleri, imkânların devasa yığınını değilse neyi temsil eder? Finans, mümkün tek seçim ve kararın, paradan doğan paranın, üretim için üretim totolojisinin seçimleri ve kararları olmasıyla ilgilenir. Sanayi toplumlarında -ilerleme ya da evrim biçimi altında- hâlâ "açık" bir zaman varlığını sürdürürken, günümüzde finans tarafından seferber edilen ve kapitalist iktidar ilişkilerini yeniden üretmeyi hedefleyen akıl almayacak miktarlarda paranın ezip geçtiği gelecek ve onun

11 J. Le Goff, *La Bourse ou la vie*, Paris, Hachette, 1986, s. 42.
12 *A.g.e.*, s. 45.

imkânları ketlenmiş görünmektedir; zira borç yeni imkânların yaratımı olarak zamanı, yani siyasi, toplumsal ya da estetik tüm değişimlerin ana maddesi olan zamanı etkisiz kılar. Yıkma/yaratma iktidarı, seçim ve karar iktidarı, bunu bizzat gerçekleştirir ve organize eder.

Özneleştirme Süreci Olarak Ekonomi

Nietzsche'nin ikinci denemesi, alacaklı-borçlu ilişkisini toplumsal paradigma olarak koymaktan başka, derinleştirilmesi elzem olan temel başka bir ders daha içerir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, alacaklı-borçlu ilişkisi ayrılmaz biçimde hem bir ekonomi hem de bir "etik"tir, çünkü borçlunun kendine teminat olabilmesi için, onu hem sorumluluğa hem de suçluluğa teşvik edecek bir hafıza, vicdan ve ahlâk ile donatacak bir öznelliğin inşasının etik-politik sürecini gerektirir. Ekonomik üretim ile öznellik üretimi, çalışma ve etik birbirinden ayrılmazdır. Böylece borç ekonomisi klasik politik ekonominin zaten daha önce keşfettiği şeyi kuvvetlendirir: Zenginliğin özü özneldir. Çünkü burada, öznel, sadece fiziksel ve zihinsel kapasitelerin ve ücret karşılığı zamanın (emek zamanı) kullanılabilir hale getirilmesi değil aynı zamanda bireysel öznelliğin üretilmesi anlamına gelir. Bu anlamda, borç ekonomisi hem "emek/çalışma" kavramını hem de "politika" kavramını değişikliğe uğratır. Bana öyle geliyor ki bilişsel kapitalizme yandaş olan arkadaşlarım, "bilgi"yi değer takdir etmenin ve sömürünün kaynağı yaparken hata etmekteler. Bilim, maharet, teknolojik ve örgütsel yeniliklerin sermayenin üretici güçlerini temsil etmesi yeni bir olgu değildir, Marx bunu daha 19. yüzyılın ortasında görmüştü. Sözde bilgi ekonomisi bilişsel kapitalizm teorisinin ona atfettiği sınıf ilişkilerinin genelini izah etmekte başarısız kalır. Bilgi ekonomisi sadece bir dispositif, bir faaliyet türüdür, üzerlerinde hiçbir etkide bulunamadığı pek çok başka faaliyet ve ilişkinin yanı sıra giden iktidar ilişkilerinin

eklemlenmesidir. Aksine, bu ekonomi, borç ekonomisinin buyruklarına boyun eğmek zorundadır (kültür, eğitim, kamu hizmetleri vs. alanlarındaki "bilişsel" yatırımlarda acımasız kesintiler). Her halükârda bilgi, ne sermaye ne de "yönetilenler" için sınıf mücadelesinin yazgısını belirler.

İhtiyaç duyulan ve ekonomi ile çağdaş toplumun ötesine geçen şey bilgi değil ekonomik özne haline gelme buyruğudur ("insani sermaye", "kendinin müteşebbisi"); bu buyruk işsizleri olduğu kadar kamu hizmeti kullananları, tüketicileri, en "mütevazı" emekçileri, en fakirleri ya da "göçmenleri" ilgilendirir. Borç ekonomisinde, insani sermaye ya da kendinin müteşebbisi olmak, esnek ve finansal hale gelmiş bir ekonominin maliyetini ve risklerini üstlenmek anlamına gelir; bu maliyet ve riskler yalnızca yeniliklere yönelik olmak şöyle dursun aynı zamanda ve özellikle güvenceden yoksunluğun, fakirliğin, işsizliğin, başarısız sağlık sisteminin, barınak eksikliğinin vs. maliyet ve risklerini de ilgilendirir. "Kendi kendini bir ticari girişim haline getirmek" (Foucault), sanki bunlar bireyin, bir sermaye, "kendi" sermayesi olarak yöneteceği "kaynaklar" ve "yatırımlar"mış gibi; yoksulluğun, işsizliğin, güvencesizliğin, sosyal refah gelirlerinin, düşük ücretlerin, kesintiye uğramış emekliliğin vs. yükünü omuzlanmak anlamına gelir. Artık çok açıkça görüldüğü gibi, kendinin müteşebbisi ve insani sermaye gibi kavramlar alacaklı-borçlu ilişkisinden hareketle yorumlanmalıdır. Yani neoliberal iktidar bloğunun sınıf mücadelesini yürüttüğü en genel ve en yerinden yurdundan edilmiş iktidar ilişkisinden yola çıkmalıyız.

Krizde, kapitalizmin tüm alanlarda "en çok" teşvik ve mecbur ettiği şey bilgiden ziyade devlet ve ticari şirketler tarafından yansıtılan maliyetlerin ve risklerin üstlenilmesidir. Üretkenliğin farklılaşması öncelikle "bilgi" ya da malumattan değil, ister bilgi üretiminde ister kullanıcı faaliyetlerinde ister başka türdeki herhangi bir faaliyet türünde olsun bu maliyet ve risklerin

öznel olarak üstlenilmesinden kaynaklanır. Sermayenin iktisatçıları gibi konuşmak gerekirse üretkenliği ve verimliliği artıran şey, sözcüğün klasik anlamında "emeğe" ek olarak işte bu özneleştirmedir. Bu üstlenmenin öznel figürü; suçluluğa, vicdan azabına ve sorumluluğa yakalanmış borçlu figürüdür. Krize battıkça, girişimciliğin belirginleştiren hatları solmuş ve neoliberalizmin başlangıç günlerinde yeniliğin ve bilginin zaferine methiyeler düzen destansı türküler sessizliğe bürünmüştür.

Kapitalistler, hep ilan edilen ama asla hayata geçmeyen gayri muhtemelden öte bir "bilgi toplumu"na yatırım yapmakla pek meşgul olmasalar da, buna karşın bizzat kendilerinin yarattığı bütün ekonomik risk ve zararların yönetilenler tarafından üstlenilmesi konusunda dayatmalar yaparken acımasız bir katılık gösterirler. Egemen borç krizinde; bilgi, bilişsel kapitalizm, yaratıcılık ya da kültürel kapitalizm kesinlikle mevzu bahis değildir ama buna rağmen sermayenin kendi sınıf mücadelesini yürütmeyi seçtiği alan tam da budur. Öyleyse borç ekonomisi, öznellik sömürüsünü iki şekilde genişletir: yaygın biçimde (çünkü sadece sanayi ve hizmet istihdamı ile değil tüm faaliyet ve koşullarla ilgilidir) ve yoğun biçimde (çünkü paradigması "işsizlik olan" ve hem "kendi" sermayesinden mesul hem de kötü yönetiminden dolayı suçlu olan kendinin müteşebbisi biçimi altında kendiyle ilişkiyi ilgilendirir).

Borç ekonomisi aynı zamanda politika alanıyla da meşgul olur, çünkü her bireyi borçlandırılmış ekonomik özneye dönüştürmek için "etik-politik" inşa sürecini kullanır ve sömürür. Kapitalizmdeki yaşama ve öznelliğe ilişkin bu dönüşümler Rancière ya da Badiou'nun siyaset teorilerinde birazcık olsun görünmez. Politik özneleştirme süreci, söz konusu olan ister Yunan sitesi ya da Roma İmparatorluğu (köle isyanı), ister Fransız Devrimi, Paris Komünü ya da Rus Devrimi olsun evrensel eşitlik meselesinden hareketle hep aynı biçimde cereyan ederken; borç ekonomisiyle, "kendini işleme"yle, fırsat, seçim, karar

olarak zamanın gasp ve temellük edilmesiyle ilgilenmek neden? Kapitalizmin dönüşümleriyle meşgul olmak zaman kaybıdır, zira devrimi "ekonomi"den çıkarsayamayız! Rancière ya da Badiou için politika "ekonomi"den bağımsızdır, bunun da tek sebebi vardır: Ekonomiye ya da genel olarak kapitalizme dair oluşturdukları imge, bizzat iktisatçılar tarafından kullanılan karikatür mahiyetinde bir imgedir. Bu devrimci, demokratik ya da sadece ekonomik teorilerin dile getirdiklerinin aksine, kapitalizmin gücü "ekonomi" (ve iletişim, tüketim, refah devleti vs.) ile farklı cephelerden öznelliğin üretilmesini eklemleme kapasitesinde yatar. Badiou ya da Rancière gibi, politik özneleştirmenin ekonomiden çıkarsanabilir olmadığını söylemek, bunların paradoksal eklemlenişi sorusunu ortaya koymaktan tamamen farklıdır. İlk durum "arı" bir politik yanılsamayı örneklendirir, çünkü özneleştirme hiçbir şeyle eklemlenmez, var olabilmek için zorunlu kararlılığa asla ulaşamaz; ikincisi ise tam tersine politik inşanın ve tecrübenin şantiyelerini açar, çünkü özneleştirme, eğer var olmak ve kararlılık kazanmak istiyorsa, ekonomik, toplumsal, politik vs. olanı yeniden kat ederek ve fethederek bir kopuş gerçekleştirmek zorundadır.

İki Marx

Çok Nietzscheci Bir Marx

Marx'ın gençlik dönemine ait "Kredi ve Banka" başlıklı bir elyazması, alacaklı-borçlu ilişkisinin doğasını tamamlamaya ve derinleştirmeye olanak tanır.[1] Pek çok bakımdan sıra dışı olan bu metinde Marx, Kapital'in üçüncü cildinde çözümlediğinden çok farklı bir kredi ilişkisi çizer. Aslında az çok yeniden kaleme alınan notların bir toplamından ibaret olan Kapital'de, kredi sadece sermayenin aldığı üç biçimden (finansal, endüstriyel ve ticari) biridir ve alacaklı/borçlu ilişkisi sermayedarlar arasındaki bir mesele olarak işlenmiştir. Buna karşın, "Kredi ve Banka"da, borçlu olan "yoksul"dur ve alacaklı onun ödeme gücünü değerlendirmek için "ahlaki" yargıyı yoksul üzerinden verir. Geri ödeme teminatı olarak ölçülen şey, yoksulun "toplumsal erdemler"i, "toplumsal kapasiteler"i, "et ve kan"ı, "ahlak"ı ve hatta "varoluşu"dur. Gençlik dönemine ait bu sayfalar, bizim

1 K. Marx, *Œuvres*, Économie II, «Crédit et banque », Paris, Gallimard, 1968, p.19-23. (Aşağıdaki alıntıların hepsi bu metindendir).

Nietzsche'nin değerli yardımıyla çizmeye başladığımız kavramsal kişilik olarak "borçlandırılmış insan"ın inşasını zenginleştirir.

Marx'a göre, alacaklı-borçlu ilişkisi sermaye-emek ilişkisinden hem farklıdır hem de onu tamamlar. Eğer alacaklı ile borçlu arasındaki ilişkinin içeriğini (para) bir kenara bırakırsak, kredinin emeği değil, hem bireysel hem de kolektif düzeyde etik eylemi ve kendini inşa çalışmasını sömürdüğünü ve teşvik ettiğini saptarız. Kredi ilişkisi tarafından seferber edilen, (ister maddi ister gayri maddi olsun) çalışmadaki fiziksel ve zihinsel kapasiteler değil; borçlunun ahlakı, varoluş tarzıdır ("ethos"udur). Borç ekonomisinin önemi, sadece emeğin kronolojik zamanını değil aynı zamanda eylemi, kronolojik olmayan zamanı, seçimi, kararı, eylemi mümkün kılan, olacak olan ve güçler (güven, arzu, cesaret vs.) üzerine seçim, karar ve bahis olarak zamanı temellük etmesinden ve sömürmesinden ileri gelir. Sözü 1844 tarihli "Kredi ve Banka"dan birkaç sayfaya bırakalım.

> Eksiksiz ifadesini banka sisteminde bulan kredi sisteminde, yabancı, maddi iktidarın gücü kırılmış, kendine yabancılaşma hali ortadan kalkmış ve insan kendini, insanla insani ilişkilerde yeniden bulmuş gibidir.

Kredi sanki piyasanın ve sermaye-emek ilişkisinin tersine işlemektedir. Kişiler arasındaki toplumsal ilişkilerin, sermaye/emek ilişkisinin işleyişinde olduğu gibi, şeyler arasındaki toplumsal ilişkide tersine dönmüş olarak kendisini sunmadığı izlenimini verir. Meta fetişizmi ("yabancı, maddi iktidar") sanki artık işlememektedir, çünkü insan, başka bir insanla ona "güven" duyarak doğrudan yüz yüze gelir.

> Ama yabancılaşmanın bu ortadan kalkışı, insanın bu kendine ve dolayısıyla başkasına dönüşü sadece bir yanılsamadır. Kendine yabancılaşma, insanlıktan çıkarma daha alçakça ve daha aşırıdır; çünkü ana unsuru artık meta, metal, kâğıt değil insanın *ahlaki varoluşu*, *toplumsal varoluşu*, bizzat *insan kalbinin*

> *mahremiyeti*dir, çünkü insanın insana güveni görünüşü altında, en büyük güvensizlik ve tam yabancılaşmadır. (Vurgular bana ait)

Kredi, üretimin öznel özünü, emekten çok daha fazla gerçekleştirir ve açığa vurur, çünkü bahis konusu olan, aynı pasajdaki başka bir çeviriye göre, "ahlaki varoluş, komünal varoluş, insan kalbinin en iç derinlikleridir." Eyleme geçmek için, yani gerçekleşmesi zamanın rastlantılarına bağlı olan bir şeye başlamak için, meçhul, öngörülemez ve belirsiz olanın tehlikelerine atılmak için, emeğe bağlanmış olanlardan başka güçler gerekir: başkalarına, bizzat kendine ve dünyaya güven. Alacaklı-borçlu ilişkisi sadece, insanın ekonomik "değer" üretimine boyun eğişinin sonu "yanılsaması"nı; insanın, artık ücretli emeğe, piyasaya ve metaya değil ortaklığa ve insan kalbinin en soylu duygularına (güven, arzu, başka insanı tanıma vs.) dayanan "değerler üretimine" yükselişi yanılsamasını temsil eder. Marx bize, krediyle birlikte yabancılaşmanın tamama erdiğini söyler, zira sömürülen şey, kendinin ve ortaklığın/cemaatin inşasına dair etik çalışmadır.

Eyleme geçmenin koşulu olan güven, herkesin herkese karşı güvensizliğine dönüşmüş ve ardından "güvenlik" talebinde kristalleşmiştir. Özel borçların devridaimi bencil ve bireysel menfaatlerin bir devridaimidir. Başkasını tanıma kisvesi altında, başlangıçta bir güvensizliği varsayar, çünkü başkası bir hasım, bir rakip ve/veya borçludur.

Kredinin doğasını teşkil eden nedir? Biz burada kredinin her zaman para olan içeriğini tamamen bir kenara bırakıyoruz. Bu güvenin içeriğini göz önüne almıyoruz, zira buna göre insan bir başkasına önden değer vererek onu tanır. En iyi durumda [...] tefeci olmadığı zaman, yakınını bir düzenbaz olarak değil ama "iyi" bir insan olarak görerek ona güven gösterir.

"İyi" bir insandan, Shylok[2] gibi bir alacaklı, "borcunu ödeyebilir durumda" olmayı anlar.

Kredinin istismar ettiği güvenin, yaşamın yeni imkânlarına güvenmekle, dolayısıyla kendine, başkalarına ve dünyaya karşı yüce gönüllü bir güce inanmakla hiçbir alakası yoktur. Tersine geri ödeme yeterliliğine güvenmekle sınırlı kalır ve bu yeterliliği etik ilişkinin içeriği ve ölçüsü haline getirir. İyi ve kötü, güven ve güvensizlik gibi "ahlaki" kavramlar geri ödeme yeterliliğine sahip olma ya da olmamaya tevil edilir. İnsanı ve eylemlerini "ölçmek" için kullanılan "ahlaki" kategoriler ekonomik aklın (borcun) bir ölçüsüdür. O halde kapitalizmde, geri ödeme yeterliliği insanın "ahlaklılığı"nın ölçüsüdür.

Hatta onun döneminde bir kural değil ama bir istisna oluşturan "bir zenginin bir fakire bir kredi vermesi" durumunda bile, Marx şu saptamayı yapar:

Zenginin nezdinde, fakirin yaşamının, yeteneklerinin ve eylemlerinin, aldığı borcu geri ödemesinin teminatı olduğunu görürüz. Başka bir deyişle, fakirin bütün toplumsal erdemleri, toplumsal faaliyetinin içeriği, bizzat varoluşu zenginin gözünde kendi sermayesinin alışıldık faiziyle birlikte geri ödenmesi anlamına gelir. O yüzden fakirin ölümü alacaklı için en büyük felakettir. Kendi sermayesinin ve faizlerinin ölümüdür. (Vurgular bana ait)

Kredi alacaklının borçluyu "ahlaki bakımdan değerlendirmesi"ni, yani değerin "öznel" bir ölçüsünü içerimler. Ama değerlendirilen şey, sadece emekçinin yeteneği ve mahareti değil fakirin toplum içindeki eylemleridir (toplumsal "erdemler"i, "faaliyet"i, "nam"ı), yani yaşam tarzı, toplumsal davranışları, değerleri, bizzat varoluşudur. Sermaye, borç vasıtasıyla, sadece fakirin çalışırken

2 Shakespeare'in "Venedik Taciri" adlı oyununda Hıristiyan rakibine borç veren Yahudi tefeci karakterdir. (ç.n.)

gösterdiği fiziksel ve zihinsel kapasiteleri değil aynı zamanda toplumsal ve varoluşsal güçlerini de ele geçirir.

> Kredide olduğu gibi, bir insana parayla değer biçmenin ne kadar iğrenç bir şey olduğunu düşünün. Kredi, politik ekonominin bir insanın ne kadar ahlaklı olduğuna dair verdiği yargıdır. Kredi ilişkisinde, metal ya da kâğıt yerine, bizzat insanın kendisi değiş tokuşun aracısı haline gelir ama insan olarak değil sermaye ile faizin varoluş tarzı olarak. Bu yüzden, değiş tokuş aracı, maddi biçimini terk ederek, kuşkusuz insana bir dönüş yapar ama bunun tek sebebi, bizzat insanın kendi dışına fırlatılmış olmasıdır...

O halde kredi yalnızca genel itibarıyla toplumsal ilişkileri değil aynı zamanda varoluşun tekilliğini de sömürür. Varoluşun bireyselliğine etki ederek özneleştirme sürecini sömürür. Sonuç olarak, "ahlaki" yargı "yaşam" ile ilgilidir. Ama söz konusu olan "yaşam", biyopolitik kavramında olduğu gibi, biyolojik yaşam (sağlık, doğum ve ölüm) ya da bilişsel/zihinsel yaşam değil, "varoluşsal" yaşamdır. Varoluş burada kendini-onaylama gücü, kendini-konumlandırma gücü, yaşam tarzını ve üslubunu temellendiren ve bunlara dayanan seçim anlamına gelir. Paranın muhtevası burada emek değil varoluş, bireysellik ve insani ahlaktır; paranın malzemesi emek zamanı değil varoluş zamanıdır.

> Kredi sisteminde insanın içinde yürürlükten kalkan para değildir, aksine paraya dönüşen bizzat insandır, başka bir deyişle para insanda cisimleşir. İnsani bireysellik, insani ahlak hem ticaret nesnesine hem de paranın maddi varlığına dönüşür. Para ya da kâğıt yerine, paranın ruhunun maddi, cismani malzemesi, benim şahsi varoluşum, etim ve kanım, toplumsal erdemim, toplumsal namımdır. Kredi parasal değeri paraya göre değil insan etine, insan kalbine göre biçer.

Marx'ın metni Nietzsche'ninkiyle pek çok bakımdan kesişir. Kredi ilişkisi "âdetlerin ahlakiliği"ni, kendinin ve cemiyetin etik-politik inşasını seferber eder ve sömürür. Faaliyeti,

"toplumsal erdem"in üretilmesine bağlanmış bedene kayıtlıdır. Fakat Nietzsche'de farklı olarak, mesele artık "arkaik" toplumlarla değil evcilleştirilmiş insanın zincire vurulduğu kapitalist ekonomiyle ilgilidir.

Marx'ın *Kapital*'inde "Nesnel" Borç

Marx'a dair ikinci okuma. Marx'ın Kapital'in üçüncü cildinde sunduğu kredi teorisine hızlıca dönmekte fayda vardır. Bunu, Marx'ın yapıtında kredinin değişen yerini daha iyi anlamak için yapıyoruz. Eğer analiz ettiğimiz ilk metinde Marx öznel ya da varoluşsal borç diye adlandırılan şeyi ele alıyorsa, bu metinde nesnel borcu işlemektedir. Gençliğinde geliştirdiği, borcun öznel etkilerine dair zengin çözümlemeyi yeniden ele almaz. Borcun yalnızca "sistemle ilgili" işlevleri üstüne yoğunlaşsa bile, yine de mali kriz yorumcularının tekrarlayıp durduğu pek çok beylik düşünceden kurtulmaya olanak tanır.

İlk olarak, finansal sermayenin spekülatif, asalak, tefeci niteliği işlevsel rolünden ayrılabilir değildir. "Bir banka, bir yandan, finansal sermayenin, borç verenlerin bir merkezde toplanmasını, öte yandan borç alanların bir merkezde toplanmasını temsil eder."[3] İkinci olarak, farklı biçimler (ticari, endüstriyel, parasal, finansal) alsa da yalnızca tek bir sermaye ve değerlendirme süreci vardır. Daha Marx'ın döneminde, "gerçek ekonomi"yi sözde bir "finansal ekonomi"den ayırmak saçmaydı. Finansal sermaye formülü, yani kendi kendini değerlendiren para (P-P') sermayenin mantığını tam anlamıyla temsil eder. Çoğunluğu Hıristiyan olan Batılılar için Marx'ın akıl yürütmesini takip etmek zor olmasa gerek: Değer, "kendi kendine hareket eden bir cevher olarak sunar kendini ve endüstriyel, ticari ve finansal sermaye aynı şekilde bu "kendi kendine hareket"in hizmetinde, bu cevherin biçimleridir. Nasıl ki teolojide, Kutsal Üçlü

3 K. Marx, *Le Capital*, Livre III, Paris, La Pléiade, 1968, s. 1159. [*Bkz. Kapital* III, Eriş Y., çev. Alaattin Bilgi, 2004, s. 356].

kendi içinde Baba, Oğul ve Kutsal Ruh diye ayrılır, aynı şekilde sermaye de kendi içinde üç farklı biçime ayrılır (endüstriyel, ticari, finansal).

Ama Marx daha ileri gider. Kitapta finansal kapitalistleri türlü adlarla anarken ("onurlu haydutlar", "tefeciler"; her ne kadar ona göre iyi kapitalistler, sanayiciler ve kötü kapitalistler, finansçılar ve bankacılar ayrımı yoksa da) Marx neredeyse tüm yorumcularda, özellikle de sol yorumcularda eksik olan bir zihin açıklığına sahiptir. Daha kendi döneminde, Marx finansal sermayenin endüstriyel sermayeye nazaran işgal ettiği özel yeri tanımlar. Bir yandan, finansal sermaye kapitalistler sınıfının "ortak" sermayesini temsil eder, öte yandan, bankalarda toplanan para, her zaman fiili olan endüstriyel sermayeden farklı olarak "potansiyel" bir paradır. Bankalardaki para, fiili bir zenginliği değil gelecekteki bir zenginliği, yani gelecek iktidar ilişkileri ve üretime dair seçim ve karar imkânını temsil eder. Finansal biçimiyle bankalarda birikmiş sermaye kendini "genel sermaye", basit soyutlama olarak sunar ama söz konusu olan güçlü bir soyutlamadır, çünkü kendini "özerk değer" olarak, şu ya da bu dalda fiili hale gelişinden "bağımsız" olarak açığa vurur; her gerçekleşmeye yetenekli "farklılaşmamış" güç olarak vardır. Bu yüzden gelecek değeri buyuran ve öngören güç olarak, yıkma/yaratma gücü olarak ortaya çıkar.

> Para piyasasında yalnız borç verenlerle borç alanlar karşı karşıya gelirler. Meta aynı biçime sahiptir: Para. Özel bir üretim ya da dolaşım alanına yatırılmış olmasına göre sermayenin aldığı bütün özel biçimler burada yok olmuştur. Şimdi sadece, bağımsız bir değerin, paranın farklılaşmamış, kendi kendisiyle aynı olan biçimi vardır: Özel alanlardaki rekabet onu etkilemez. Bunların hepsi, borç para alanlar şeklinde bir araya toplanmışlardır ve sermaye, onların karşısına, henüz ilerideki yatırım tarzıyla ilgisiz bir biçim içerisinde çıkmaktadır.[4]

4 K. Marx, *Le Capital*, Livre III, Éditions sociales, s.34. [Türkçe çev., *a.g.e.*, s. 324-325].

Farklılaşmamış olması nedeniyle sermaye kendini işte böyle sadece finansal alanda kapitalistler sınıfının "ortak sermayesi" olarak gösterir. "Sanayi sermayesinin, ancak çeşitli bireysel alanlar arasındaki hareket ve rekabet içinde kazandığı nitelik, yani bir sınıfın ortak sermayesi olma niteliği, burada sermayenin arz ve talebinde en kesin biçimde fiilen açığa çıkar."[5] Kapitalist örgütlenme, endüstriyel kapitalist yoluyla değil (sanayi sermayedarı artık yalnızca üretimin idaresi işlevine sahiptir) finansal sermayedar yoluyla (ki mülk sahibi olarak karar verme ve seçme imkânı ortadan kalkmıştır) öznel hale gelir. Sanayi sermayesinin muhtelif biçimlerinin aksine, "toplumsal sermaye"nin menfaatlerini temsil etme işi finansal sermayeye düşer.

> Ayrıca, geniş-ölçekli sanayinin gelişmesiyle, para-sermaye piyasada ortaya çıktığı andan itibaren, bireysel sermayedar tarafından, yani piyasadaki sermayenin şu ya da bu kadar kısmına sahip bulunan bir kimse tarafından gitgide daha az temsil edilir, giderek, toplumsal sermayeyi temsil eden bankerlerin denetiminde, gerçek üretimden büsbütün farklı, örgütlenmiş ve yoğunlaşmış bir kitle niteliğine bürünür.[6]

Sermayenin toplumsal alanı sömürmesini sağlayan, kredide ortaya çıktığı haliyle, onun genel biçimi, her türlü tekil sanayiye kayıtsızlığıdır.

> Kredi, bireysel sermayedara ya da kendisine kapitalist gözüyle bakılan kimseye, belli sınırlar içerisinde başkalarının sermayesi ve malı ve böylece de başkalarının emeği üzerinde mutlak bir denetim olanağı sağlar. Kendi bireysel sermayesi üzerinde değil de toplumsal sermaye üzerindeki bu denetim, ona, toplumsal emek üzerinde denetim olanağını verir.[7]

Pek çok bakımdan bugünkü durumu andıran bir dönemde, Marx'ın bakış açısını yeniden ele alıp geliştiren Lenin'e göre,

5 *A.g.e.*, s. 34. [Türkçe çev., *a.g.e.*, s. 324].
6 *A.g.e.*, s. 34. [Türkçe çev., *a.g.e.*, s. 324].
7 *A.g.e.*, s. 104. [Türkçe çev., *a.g.e.*, s. 390].

bankalar ve bankerler son derece önemli siyasi bir rol oynarlar, çünkü menfaatleri kapitalistler sınıfını temsil etmek bakımından fazla heterojen olan sanayi sermayedarlarına "tutarlılık" ve strateji sağlarlar. "Sermayelerin yoğunlaşması ve banka işlemlerinin artması, bankalar tarafından oynanan rolü kökten değiştirir. Dağınık haldeki sermayedarlar sonunda tek bir kolektif sermayedar oluşturur."[8] "Tutarlılık" ve strateji, paradan para doğurduğunu iddia ederek, aynı zamanda kendi "akıl dışılığını" ortaya seren P-P' mantığına aittir. Bu akıl dışılık her "liberal" dönemde açığa çıkar ve neredeyse otomatik biçimde, her seferinde otoriter politikalara yol açan çok şiddetli krizlere götürür (Birinci Dünya Savaşı ve faşizmle birlikte vuku bulan işte budur).

Finansal sermayenin geçirdiği kökten değişimlere rağmen, Marx'ın bu saptamaları hâlâ güncelliğini korumaktadır.

Borç Mantığında Eylem ve Güven

Borç ekonomisinde, Hannah Arendt'in o sıra hâlâ yapabildiğinin aksine, artık emeği eylemden ayıramayız. Krediyle birlikte eylem, ekonomik dinamiğin bir unsuru hatta motoru haline gelir! Çağdaş kapitalizm, borcun içerimlediği özneleştirme vasıtasıyla, eylem ile onu mümkün kılan güçleri bütünleştirir. Aslında, borç, "insanın ahlaki varoluşunun, toplumsal varoluşunun" kökeninde yer alan güçleri seferber ederek, hem toplumu hem de bireyi inşa eden etik eylemi kendi çıkarına kullanır. Bu güçler arasında biz "güven"e özel bir dikkat hasredeceğiz; bu büyülü kelime, iktisatçılar, gazeteciler ve uzmanlar tarafından enflasyona varan kullanımının ötesinde, kapitalist sömürünün hudutlarındaki değişimin belirtilerinden biridir.

8 V. Lénine, «L'impérialisme, stade suprême du capitalisme», *Œuvres, tome 22, Paris, Éditions sociales, 1976, s. 232-233. [V.I.Lenin, Emperyalizm - Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, Agora,çev. Ferit Burak Aydar; 2009].*

Eylem ve güven kavramını yeniden tesis etmek için, okurun belki de atlamak isteyebileceği bir kaç konu dışı felsefi söz etmemiz gerekiyor. Bu konu dışı sözler kapitalizmin eyleme, yani kronolojik olmayan zamana, dolayısıyla neyin iyi neyin kötü olduğuna dair seçim yapma ve karar verme kapasitesine nasıl ve niçin hücum ettiğini anlamamıza olanak tanıyacak.

Amerikalı pragmatist William James'in teorisine göre, ne zaman gerçek bir seçenekle, "ahlaki" meselelerde olduğu gibi, bazı imkânları gerçekleştirip diğerlerini eleyen önemli bir varoluşsal seçenekle karşılaşsak, seçim sadece anlama gücüne, "düşünmeye", bilgi ve malumata bağlı değildir, hatta durum bundan çok uzaktır.[9] Seçenek öncelikle "etkin eğilimlerimize", "en mahrem güçler"imize, "tutkusal doğa"mıza, "en aziz itkilerimize", yani Marx'ın sözünü ettiği ve James'in bir dizi etkin güç ("ruh gücü, umut, büyülenme, hayranlık, kızgınlık") olarak tanımladığı ve "arzu" kavramında özetlediği "insan kalbinin en derinlerine" başvurur. "İyi olanın ya da eğer var olsalardı iyi olacak şeylere dair" ölçü, kıymet biçme, değerlendirme felsefi spekülasyondan ya da bilimsel bilgiden kaynaklanmaz. "Bilim bize neyin var olduğunu söyleyebilir ama gerek var olanların gerek var olmayanların değerini kıyaslamak için, bilime değil, Pascal'ın "kalb"imiz diye adlandırdığı şeye müracaat etmek zorundayız."[10] Eyleme gücümüz ve "eylemin başarısı, ey-

9 Bu paragrafta adları anılan Pascal, Kierkegaard, Nietzsche, James, Deleuze gibi düşünürlerin hepsi, bu kavramların betimlediği şeyi inanç modelinin yerine bilgi modelinin koyulması olarak çizer, bu da "bilişsel kapitalizm" paradigmasının yerindeliğinden kuşku duymak için bir başka ciddi sebebi oluşturur. Bu paradigmanın en üst derecede üretici gücü olan bilim bile var olmak için bilgiden başka bir şeyi gerektirir. "Önce bir felsefenin olması gerekir, bilimin bir yön tutması için bir "inanç", bir anlam, bir sınır, bir yöntem ve var olma hakkının olması gerekir (Nietzsche, *La Généalogie de la morale*, *a.g.e.*, s. 182). Çağdaş "üretimi", "bilgi yoluyla bilginin üretilmesi" olarak düşünmek mümkün değildir. Hem ekonomik düzeyde hem de politik ya da öznel düzeyde yeni bir şeyin üretilmesi "bilgi"den başka bir şeyi gerektirir.

10 W. James, *La Volonté de croire*, Paris, Les Empêcheurs de penser en rond, 2005, s. 57.

lemde serpilen enerjiye ve enerji de başarmanın içsel kesinliğine bağlıdır", yani yaptıklarımıza inanç/güven duymaya, dünyaya ve başkalarına inanç/güven duymaya bağlıdır. O halde eylem inanç ve güvenin yoğunluğuna, inanç/güven ise insan kalbinin en mahrem duygularına, itkilerine bağlıdır. İnanç/güven, William James tarafından "eyleme yatkınlık" olarak tanımlanır. Eyleme gücünün idraki "öznel bir yönteme, arzuya dayanan inanç yöntemine" göndermede bulunur.

Ama inanç/güven ya da eyleme yatkınlığı iki farklı şekilde ifade edilebilir. İlk durumda eylemi tetikleyen, inanç-alışkanlık, ikincisindeyse, inanç-güven (ya da iman)dır. İlk durumda dünya belirlenmiş, tamamlanmıştır, her şey baştan verilidir, öyle ki inanç, zaten yerleşmiş inançlara inançtır. İkinci durumda ise, bizi ilgilendiren, oluşmakta olan dünyadır. Tamamlanmış, belirlenmemiş bir dünyadır bu ve bu tamamlanmamışlık ve bu belirlenmemişlik bizim eyleme gücümüze ve bu da güvene seslenir. Kredi tarafından "seferber edilen" ve yönlendirilen, işte bu ikinci güven anlayışıdır (kapitalizmin gücü, sadece olumsuz değildir, tutkuları, arzuları ve eylemi kendi çıkarına göre yönlendirme kapasitesinde yatar), zira neticesi önceden garanti edilemeyen gelecekteki bir eylemi öngörmek söz konusudur. Kredi, belirlenmemiş imkânlar üzerinde icra edilen bir iktidar dispozitifidir; bu imkânların fiiliyata dökülmesi ise muhtemelci olmayan kökten bir belirsizliğe bağlıdır.

Belirsiz, değişken ve oluşta olan dünyamız, Walter Benjamin'in sözleriyle, deneyimden yana "yoksul" bir dünyadır çünkü James'in hatırlattığı gibi, dünya "hep değişme yolundadır." Ama kesinlikten yoksun bu dünyada kendini tehlikeye atmak için zorunlu olan güveni (inancı), arzuyu, insan kalbinin derinliklerini harekete geçiren tam da deneyim yoksulluğudur (yarının ne getireceğini bilmeyiz). Bu güçler geleceğin belirlenmemişliğiyle yüceltilir ve bilenir. Gerçekte, deneyim yoksulluğu bizi neye mecbur eder? "En baştan başlamak, yeniden başlamak" der bize Walter

Benjamin. Hem Benjamin'de hem de James'de çağdaş insanı tanımlayan "barbar daimi olan hiçbir şey görmez."[11] Ama tam da bu yüzden her yerde yollar görür... Her yerde yollar gördüğü için de hep bir kavşaktadır. Hiçbir an gelecek anın kendisiyle birlikte ne getireceğini bilemeyiz."[12] Güven, deneyim yoksulluğunu, "deneyleme" politikasına dönüştürür.

Bu dünyada nasıl eylemde bulunuruz, geleceğin ne getireceğini bilmediğimize göre sonucu belirsiz bir eyleme nasıl atılırız? Bu belirsizlik koşullarında eylemde bulunmak için, kendine güven ("iman"), dünyaya ve başkalarına güven gerekir. "Basmakalıp düsturların" eylemi yönlendirmeye hizmet edemediği bir dünyada eylemde bulunmak ıçin kendimle, dünyayla ve başkalarıyla zımni bir anlaşma yapmam gerekir. O halde eylemde bulunmak, meçhule doğru, "bilgi"nin ve "bilme"nin gerçekleştirmemize hiçbir şekilde yardım edemeyeceği bir sıçramadır. Kuşkuculuğumuz ve politik çıkmazlarımız bilişsel değil etiktir, çünkü Kierkegaard'dan alıntılayarak "ileriye doğru yaşar, geriye doğru düşünürüz" der James. İleriye doğru yaşamak "dünyaya ve yaşamın yeni olanaklarına inanmak" anlamına gelir, diye ekler Deleuze. İnanç/güven burada "doğurgan bir iktidar" sağlayan neşeli ve güven verici bir güçtür.

Böylece güven, ister sanatsal ister etik ister politik yaratım olsun her yaratma eyleminin koşuludur. James'e göre, çağdaş insan bu "barbar" dünyada rahat olmalıdır, çünkü eyleme gücü "ham olgular" üzerinde değil, Guattari'nin tanımıyla, bir

11 "Barbarlar" (Benjamin) ya da "katı fikirliler [tough-minded] (James) değişken ve belirsiz bir dünyaya, oluş sürecindeki bir hakikate, fiili olanın yalnızca "mümkün olanların daha geniş denizi" içinde bulunduğu bir dünyaya intibak etmeyi bilen çoğulculardır. Barbarlar dünyayı olduğu gibi kabul ederler, oysa mülayim (ya da hassas) zihinler, bu belirsiz dünyanın yardımına koşar ve onu, tekil şeylerin, kendilerini içerimleyen ve kendilerine durağanlık ve anlam veren bir Bütün oluşturduğu bir "başka dünyaya", "daha iyi bir dünyaya" dönüştüren akılcılardır. W. James, *a.g.e*,s. s. 240.

12 W. Benjamin, *Expérience et pauvreté*, Paris, Le Rouergue, éditions J. Chambon, 2003.

"seçme meselesi, bir tercih meselesi" olan olanaklar üzerinde tatbik edilir (seçmek gerekir çünkü farklı seçenekleri barındıran "muğlâk olasılıklar", potansiyeller söz konusudur). Algılarımızla, duyumlarımızla ve bilgilerimizle dünyada olmak henüz eylemde bulunmak için yeterli değildir. Eyleme gücünün serpilebilmesi için, mümkün olanın fiili olanı aşması gerekir ("mümkün, mümkün, yoksa boğulurum!", der Kierkegaard), dünyanın belirlenmemiş olanı ihtiva etmesi, gerçekleşmekte olan açık bir zamanı, yani mümkün dallanmaları ve dolayısıyla seçim olanaklarını, varoluşsal riskleri kuşatan bir "şimdi"yi içermesi gerekir. Borcun bertaraf etmeye çalıştığı ise işte bu imkânlar ve bu öngörülemez dallanmalardır.

"Barbar, dünyadan heyecanlarımızın ve etkin eğilimlerimizin boy ölçüşebileceği nitelikler" ister. Arzu ve güven "yaşayan bir şimdi" üzerinde, yani "bireysel farklılıklar ve bunların yol açtığı toplumsal dönüşümler bölgesi" olan "plastik bölge"[13] üzerinde etkide bulunur. Bu plastik bölge "oynak belirsizliğin dinamik kuşağı, geçmiş ile geleceğin buluşma noktası"dır. Eylem gücünün serpilebilmesi için, "yaşayan şimdi"ye, mümkün olarak şimdiye, yani dünyaya ve onun barındırdığı yaşamın yeni olanaklarına inanmak (güven duymak) gerekir. Eylem gücü varoluşsal bir olumlamaya, kendini ortaya koymayı ifade eden bir "evet"e bağlıdır. Henüz orada olmayanı önceleyen, imkânsızı mümkün kılan umudu ve güveni gerektirir.

"Barbar" dünyada, güven ve umut (tutkular, duygular, arzu), konum almaktan ve var olan inançlara göre taahhütte bulunmaktan ziyade yeni inançların, yeni değerlerin, yeni bağlantıların, yeni anlamların, yeni yaşam biçimlerinin kendi kendine geçerli kılınmasına bağlıdır. Tersine, korku ve hüzünlü tüm duygu ve tutkular eyleme gücünü etkisizleştirir.[14]

13 W. James, *a.g.e.*., p. 254.

14 James sıradan bir durumdan hareketle öznel unsurların eylem gücümüzü ve dünyadaki olayları belirlemeye nasıl iştirak ettiğine somut bir örnek verir: Bir

Finans, eylem zamanının, mümkün olanın etkisizleştirilmesinin, "yaşayan şimdi"nin, "oynak belirsizliğin dinamik kuşağı"nın, "geçmiş ile şimdinin karşılaşma noktası"nın denetimi için korkunç bir vasıtadır. İmkânları geleceğe yansıtarak onları tesis edilmiş bir çerçeveye hapseder. Onun için gelecek sadece fiili tahakküm ve sömürünün basit bir öncelenmesidir. Ama onun tahakküm ve sömürü ilişkilerinin geleceğine ilişkin belirsizliğin kritik eşiği aşılırsa, olanaklardan yoksun şimdi çöker. O zaman kriz, bir zaman krizi, finansın sadece yok etmeye uğraşacağı politik ve sosyal yaratımın zamanının krizidir. Bizler işte tam da bu durum içinde bulunuyoruz! Borç mantığı bizim eylem imkânlarımızı nefessiz bırakıyor!

dağ gezisi sırasında gerçekleştirilen tehlikeli bir sıçrama. "*Önceden deneyimim bulunmadığında*, bu tehlikeli işi gerçekleştirmeye kabiliyetim olup olmadığı kolayca görünmez ama umut ve kendime duyduğum güven bana amacımda başarısız olmayacağım kesinliği sağlar ve kaslarıma, bu öznel heyecanlar olmasa muhtemelen imkânsız olacak şeyi yapabilmem için gerekli kuvveti verir. Varsayalım ki *korku* ve *güvensizlik* baskın çıktı ya da önceki bir tecrübenin sağlamasını yapmadığı bir hipoteze dayanarak hareket etmeyi hata olarak görüyorum, o zaman tereddüt eder, umutsuzluğa düşerim, hamlem boşa gider ve uçuruma yuvarlanırım [...] *O halde bazı durumlar vardır ki inanç kendi geçerliliğini yaratır.* İnanırsanız haklı çıkarsınız zira hayatta kalırsınız ama şüphe etseniz de hakkınız vardır zira ölüp gidersiniz." (*a.g.e.*, s.118) Bu kesinlikle, istemek = yapabilmek anlamına gelmez, çünkü öznellik dünyaya bir şeyler katmaktan fazlası değildir: Dünyayı etkileyen işaretlerin yorumlanması. "Dünyaya baktığımızda onun nasıl da sefalet, yaşlılık, kötülükle dolu olduğunu, geleceğin hiçbir teminat taşımadığını gördüğümüzü farz edelim, bu bizi kötümser bir sonuca götürür, içime bezginlik ve korku, savaşmaya karşı isteksizlik ve intihar düşüncesinin tohumlarını eker. Böylece öznel doğamdan bağımsız dünya fenomenleri yığını Y'ye öznel X tamamlayıcısı eklerim ve bütün, İyi'nin hiçbir ışıkla aydınlatamayacağı siyah bir renge bürünür [...] Bana X unsurunun, içinde bulunduğu engin Bütün'ün niteliğini değiştirmek için fazla güçsüz kaldığı gibi bir itiraz getirmeyin. İzleyicinin bakış açısı ne denli dar olursa olsun, en farklı yorumlar yine de ona bağlıdır." *A.g.e.*, s.121.

Deleuze ve Guattari: Kısa Borç Tarihi

Çağdaş ekonomide borç mantığının özgüllüğünü daha iyi kavramak için, artık ilgimizi Deleuze ile Guattari'nin, tarihsel gelişimi içinde borca dair yaptığı okumaya yöneltebiliriz. Aslında borç, Deleuze ile Guattari'nin çağdaş kapitalizmi analiz ettikleri çalışmalarında, 1960-1970 yıllarının kavşağında yeniden su yüzüne çıkar. Nietzche'nin arkaik toplumlarda kredi teorisi ile Marx'ın kapitalizmde para teorisini birlikte işleterek bizi ekonominin ekonomist olmayan bir okumasına davet eden kısa bir borç tarihi çizerler. Bunun temelinde değiş tokuş değil asimetrik alacaklı-borçlu iktidar ilişkisi vardır. Ekonomist olmayan bir okuma, bir yandan, ekonomik üretimin öznelliğin ve onun yaşam biçimlerinin üretiminden ve denetiminden ayrılmaz olduğu, öte yandan paranın ekonomik ölçü, değiş tokuş, ödeme ve birikim aracı işlevlerini yerine getirmekten önce, yönetilenlerin yerlerini ve görevlerini buyurma ve dağıtma iktidarının ifadesi olduğu anlamına gelir.

Deleuze, Vincennes Üniversitesi'nde verdiği 1971, 1972 ve 1973 tarihli derslerde, Guattari ile birlikte Anti-Ödipus'da Marxçı

para teorisi hakkında geliştirdikleri düşüncelere geri döner.[1] Bu teoriyi kredi ilişkisinin, yani borç ekonomisinin asimetrisinden hareketle tekrar okuyarak, ekonomik ve politik işlevlerin ayırt edilemez olduğu bir para anlayışının temellerini atarlar. Böylece paranın daha iyi anlaşılması için Foucault'nun kendi Nietzsche okuması tarafından öne sürülen "iktidar" kavramından yararlanırlar: Sermaye her şeyden önce, paranın yıkma/yaratma gücü vasıtasıyla icra edilen bir emretme ve buyurma iktidarıdır.

Neoliberal politikaların tesisinden çok önce yazılan ve düşünülen Anti-Ödipus ve bu dersler, borcun ve finansın; kapitalizmin patolojileri ya da bazı kişilerin açgözlülüğünün ve hırsının ifadesi olmak şöyle dursun, nasıl da, yatırımları yönlendiren ve böylece eski olanın "yıkılması"nın ve yeni bir kapitalist dünya düzeninin "yaratılması"nın biçimlerini belirleyen "stratejik dispozitifler" olduğunu anlamakta bize yardımcı olurlar. Finans ve banka sistemleri, ekonomi ile politikanın örtüştüğü bir yıkma/yaratma politikasının merkezinde yer alırlar. Dolayısıyla iktidarların borç ekonomisi tarafından nasıl şekillendirildiğini anlamak istiyorsak, başlangıç olarak ekonomik olan ile politik olan arasındaki bu bağları ortaya koymamız gerekir.

Deleuze'ün derslerinde getirdiği eleştiri, paranın ifade ettiği ve iktisatçıların algılamakta güçlük çektiği iktidar farklılıkları üzerinde yoğunlaşır. Kapitalizm, paranın temelde, farklı iki biçimde işlediğini nesnel olarak gizler: Para, bir yandan gelir, öte yandan sermaye olarak davranmaktadır. İlk durumda, para, kapitalist üretim tarafından dayatılan, mevcut bir yığın malı satın alan ve iktidar ilişkilerini ve bu üretim için zorunlu yerleşik tabi kılma biçimlerini yeniden üretmekle sınırlı bir ödeme aracıdır (maaş ve gelir). İkinci durumdaysa, para finansman yapısı

1 F. Guattari et G. Deleuze, *L'Anti-Œdipe*, s. 263. Genelde sadece ve haksız biçimde bu kitabın sunduğu psikanaliz eleştirisi üzerine odaklanılmaktadır, oysa bu kitap Marksistlerin formüle ettiği aynı kategorilere dair tüm teori çalışmalarının çok ötesine giden bir borç ve para teorisi de geliştirir.

olarak işler (kredi parası ve finansın sözde-parası), yani para gelecekteki ürünleri ve malları, dolayısıyla da bunlara dayanak olan iktidar ve tabiiyet ilişkilerini seçme ve kararlaştırma olanağına sahiptir. Sermaye olarak para geleceği herkesten önce ele geçirir/satın alır.

Gelir-para, iktidar ilişkilerini, iş bölümünü ve yerleşik işlev ve rollerinin tayinini yeniden üretmekten fazlasını yapmaz. Buna karşın, sermaye olarak para ise bunları yeniden biçimlendirme kapasitesine sahiptir. Neoliberalizmle birlikte örneklik bir tarzda vuku bulan işte budur. Borç-para, Fordizmi yıkmak ve yeni bir kapitalist dünya yaratmak için kullanılan stratejik bir silahtı.[2] Bundan böyle finans/borç basit bir uzlaşım ya da gerçek ekonominin basit bir işlevi değildir. Marx ve Lenin'in daha o zamandan bildiği gibi, toplumsal sermayeyi, "kolektif sermayedarı", sermaye sınıfının "ortak" sermayesini temsil eder.

Deleuze'ün konumu, Marx'ın teorisini, ondaki pek çok muğlaklığı gidererek geliştirir: Kendinde bir piyasa ekonomisini düşünmenin imkânsızlığını vurgular, çünkü böyle bir piyasa ekonomisi, iktidarın, tabiiyetin ve hâkimiyetin dağılımı yapan para ve borç ekonomilerinden türer ve her zaman bunlara bağımlıdır; yine parayı metadan ve de emekten türetmenin imkânsızlığının altını çizer çünkü para; emek, meta ve değiş tokuştan, hak ve olgu olarak, önce gelir. Para bu düzenleri buyurur, dağıtımlarını yapar. İktidarın asimetrisi, borç-parada ifade bulan iktidar faklılıkları tüm toplumlar için geçerlidir: Arkaik toplum, antik toplum, feodal toplum, kapitalizm. Değiş tokuş çevrimi asla bir toplumu yapılandırmaz ya da biçimlendirmez, aritmetiğe göndermede bulunmayan tamamen farklı türde bir çevrim yapar bunu. Değiş-tokuşa giren, eşit ya da eşit olmayan nicelikler

2 Banka sistemi, kredi parası ve finans, bir akımı bir diğerine dönüştürerek bunu gizler.

değil, farklı güç miktarları, "güç kelimesinin matematiksel anlamında güç nicelikleridir, bunlar farklı potansiyelliklerdir."[3]

Değiş tokuş asla ilk sırada gelmez. Böylece hiçbir ekonomi, ekonomik değiş tokuştan hareketle işlemez, hiçbir toplum simgesel değiş tokuştan yola çıkarak davranmaz. Ekonomi de toplumlar da iktidarın farklılaşmasına, potansiyelliklerin dengesizliğine göre örgütlenir. Yeniden altını çizmek gerekir ki bu, değiş tokuşun var olmadığı anlamına gelmez ama değiş tokuşun, eşitliğin değil, dengesizliğin ve farkın mantığı olan bir mantıktan hareketle işlediğini ifade eder. Arkaik toplumlarda,

> Değiş tokuş biçimleri yoktur, eşdeğerlik biçimleri yoktur [...] bir borç sistemi vardır ve borç temel olarak işlevsel bir dengesizlikten etkilenmiştir [...]. Örneğin, tüketim nesnelerinin verilmesi ve alınması arasındaki dengesizlik işlevsel olarak yeniden dengelenmiş bulunmaz, dengesizlik temel ve sabittir, sadece dengesizlikler işler.[4]

Leach ile Lévi-Strauss arasındaki polemiğin konusu tam da budur. Leach dengesizliğin sitemin temelinin ve işleyişinin bir parçası olduğunu öne sürer, oysa Lévi-Strauss'a göre, söz konusu olan, sistemin patolojik bir neticesidir.

> Leach haklıdır; her akım düzeyinde, bileşik bir ürüne giren her akım düzeyinde, ilgili akımlarla ilişkili temel bir dengesizlik vardır. Bu dengesizlik, bir başka akımdan, başka şekilde nitelendirilmiş bir akımdan kesinti yapılarak devamlı surette telafi edilir. Örneğin, tüketim nesnelerini dağıtan kişi ile bunları alan arasındaki dengesizlik bambaşka bir akım üzerinden dengelenir, dağıtanın bir saygınlık kazandığı saygınlık akımı üzerinden [...] Diyeceğim o ki ilkel denen toplumlarda ekonomik birlik, temelde, sonsuz kombinasyonlardır, öyle ki bunlar ve bunların dengesiz işleyişleri sayesinde farklı biçimlerde nitelenen tüm akımları hayata geçirirler ve onun sonlu

3 G. Deleuze, 28 mayıs 1973 tarihli ders. http://www.webdeleuze.com/php/index.html

4 G. Deleuze, 7 mayıs 1973 tarihli ders.

bileşenlerinden doğan bir borç çevrimi vardır. Bu, borç rejimidir ve ittifaklar/akrabalık sistemi tam olarak bu sonlu borç çevrimini yapılandırır.[5]

Sonlu Borç

Arkaik toplumlardan çıkarken "sonlu borç"tan "sonsuz borç"a geçiş, sonuçları bugün bile hissedilen bir olaydır, çünkü kapitalizm, geri ödemeyi asla bitiremeyecek borçlandırılmış insanın üretilmesi amacıyla bu geçişi kendine mal etmiştir. Gerçekten de, iktidarı "devletler" biçiminde merkezileştiren ve tek elde toplayan, böylece arkaik toplumların sonuna işaret eden büyük imparatorlukların ve "ruhani" iktidarı merkezileştiren ve tek noktada toplayan tektanrıcı dinlerin zuhuru ile birlikte borcun telafisi[6] artık mümkün değildir. Arkaik toplumların sonlu ve hareketli kombinasyonlar sisteminin yerine ("sana sonlu bir ittifak ve akrabalık bloğu oluşturacağım") sonsuz bir borç rejimi ikame edilir. Hıristiyanlık "sonsuzu başımıza dolar", bu da hiçbir şeyin sonunun getirilmediği, borçlanmanın hayat boyu olduğu bir toplumsal sistem içinde bulunduğumuz anlamına gelir. "Borç, ödemeyi bitiremeyen bir borçlu ile borcun faizlerini tüketemeyen bir alacaklının ilişkisi haline gelir. İlahiliğe karşı borç, topluma karşı borç, devlete karşı borç."[7] Bu, Hıristiyan dehasının vurduğu bir darbedir, çünkü "kutsal üçlü" kendi içinde borçlu ve alacaklıyı içerir.

> Tanrı kendini insanın borcunu ödemek için kurban edecektir; Tanrı'nın kendisi kendine ödeyecektir; insan için ödenmesi/kendini kurtarması (*racheter*) olanaksız olandan insanı kurtarabilen tek varlık olarak Tanrı-alacaklı kendisini borçlusu

5 *A.g.y.*

6 Burada dini açıdan Hz. İsa'nın ölerek insanlığı "kurtarması" anlamına gelen "racheter" fiili kullanılmaktadır. Yani, fidye ödeyerek birini tutsaklıktan kurtarmak (ç.n.).

7 G. Deleuze, *Nietzsche et la philosophie*, *a.g.e*, s.163.

için kurban edecektir, sevgisinden dolayı (inanalım mı buna?), borçlusuna olan sevgisinden dolayı![8]

Hıristiyanlık, sonsuzu tekrar işin içine sokarak, daha sonra kapitalizmin mirasçısı olacağı borç sistemini tamamıyla yeniden icat etmiştir. Hıristiyanlıktan önceki imparatorluk oluşumlarında, borç sonsuzdu, çünkü "devlet" işleyişleri gereği, arkaik toplumların tersine, artık borç geri ödenemezdi, her zaman eşitsiz olan değiş tokuş tarafından belirlenen iktidar farklılıkları yeniden dengelemezdi. Ama borç hâlâ bireye ve vicdanına "dışsal" kalıyordu. Hıristiyanlığın özgüllüğü, bizi sadece borç rejiminin içine yerleştirmekle kalmayıp, dahası "içselleştirilmiş borç" rejimine yerleştirmesinde yatar. "Borçlunun acısı içselleşir, borcun sorumluluğu bir suçluluk duygusu haline gelir."[9]

Son sürat anlattığımız bu kısa borç tarihinde, Deleuze bir başka temel geçişi kaydeder: Hıristiyan dininin "içselleştirilmiş borç"u henüz aşkın bir doğadayken, kapitalizmde "içkin" bir varlığa sahiptir. Hıristiyanlığın dine soktuğu sonsuzu, kapitalizm ekonomik düzeyde yeniden icat eder: Değerin ve paradan doğan ve borç sayesinde sınırlarını zorlayan paranın öz devinimi olarak sermayenin hareketi. Kapitalizmle birlikte, kapitalist değerlendirme ve borç birbirini besleyen sonsuz süreçler haline gelirler. Marx yeniden üretme sistemi üzerinde ısrar eder, zira bu yolla para daha fazla para üretir ve kendini, kendi üzerinden büyüyen ve sınırları sürekli aşılan öz devinim olarak açığa vurur. Sermaye içkin sınırlara sahiptir ama bu sınırları hep genişleyen bir ölçekte yeniden üretir. Bu sonsuz rejimi, en öncelikli ifadesi paranın yaratmasında ve yıkmasında bulunan bir yıkma/yaratma rejimidir.

8 F. Nietzsche, *La Généalogie de la morale*, a.g.e, s.151. [*Ahlakın Soykütüğü*, s. 88].

9 G. Deleuze, *Nietzsche et la philosophie*, a.g.e, s.163.

Asıl anlamıyla kapitalizme gelmeden önce, Ahlakın Soykütüğü'nde karşılaştığımız borç-iktidar-ölçü ilişkisinin tarihi sürekliliği olup olmadığını tasdik etmek için burada biraz durup Yunanistan'a ve Ortaçağ'a bir bakalım. Anti-Ödipus'un yazıldığı dönemde, Michel Foucault bir para anlayışı geliştirir. Bu anlayış, Deleuze ve Guattari'de olduğu gibi, parayı piyasa ekonomisinden türeten geleneksel yorumun karşısında yer alır. Para meta değiş tokuşundan değil, doğrudan iktidarın borç ve mülkiyet üzerinde icra edilmesinden doğar. "Paranın ortaya çıkışı, yeni tipte bir iktidarın -varoluş sebebi mülkiyet rejimine ve borçlar/ödemeler oyununa müdahale etmek olan yeni bir iktidarın- kuruşuyla bağlantılıdır."[10]

Paranın ticari kökenine dair yorum parayı değiş tokuşta değeri ve faydayı temsil etme işleviyle sınırlar, yani "bir nevi temel ve kökten felsefi hata sonucu göstergeyi şeyin kendisi olarak kabul eder."[11] Ölçünün kurulması -ki para, ölçünün bir tezahürüdür- kökensel olarak "ekonomik" değildir. 1971 tarihli bu derslerde, Foucault'nun iktidar teorisinin büyük esin kaynağı olan Nietzsche tarafından kurulan ölçü-borç ilişkisini tekrar buluruz.

> Buradaki ölçüye vurma işleminin, çiftçi borçlanmasına, tarımsal malların aktarımına, alacakların ödenmesine, besin maddeleri ya da üretilen nesneler arasındaki denkliğin sağlanmasına, kentleşmeye ve bir devlet biçiminin yürürlüğe konmasına dair bütün o sorunsallarla ilintili olduğu gayet iyi görülebilir. Bu ölçüm pratiğinin tam kalbinde paranın kurumsallaşması süreci ortaya çıkar.[12]

10 M. Foucault, *Leçons sur la volonté de savoir*, Paris, Gallimard, 2011, s. 132. [*Bilme İstenci Üzerine Dersler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, çev. Kerem Eksen, s. 138].

11 *A.g.e.*, s. 128 [Türkçe çeviri, s. 133].

12 *A.g.y.*

İktisatçılar ticareti iktidar ilişkilerinin bu karmaşıklığından çıkarıp, onu, faydayla birlikte, toplumun ve insanın kökeni yaparlar. Nietzsche'nin deyişiyle "İngiliz tarzı" bir tür ikiyüzlülük söz konusudur: Kıymet biçmenin, değerlendirmenin ve ölçünün kaynağı hem dini hem politiktir. "İster tiran olsun ister yasa koyucu, iktidarı elinde tutan kişi sitenin ölçümcüsüdür: Toprakların, şeylerin, zenginliklerin, hakların, iktidarların ve insanların ölçümünden o sorumludur."[13]

Barbar Akımları

Deleuze'ün, George Duby'nin Guerriers et paysans [Savaşçılar ve Köylüler] kitabı üzerine yaptığı göz kamaştırıcı yorum sayesinde, ekonomiyi ve toplumu kat eden ve örgütleyen ayrılmazcasına ekonomik olan farklı akımların ve iktidarın doğasını derinleştirebiliriz. Paranın ekonomik işlevi (ölçü, birikim, genel eşdeğerlik, ödeme aracı) başka mahiyete sahip bir akıma, yani başka bir güce dayanır. Para bir iktidar akımı tarafından desteklenmiyorsa ortadan kaybolur ve ölçünün ekonomik işlevleri, paranın ödeme olanağı da onunla birlikte kaybolur. Emperyal iktidar akımı sona erdiği sırada Karolenj İmparatorluğu'nun çökmesinden sonra Avrupa ekonomisinin başına gelen de budur. Avrupa ekonomisi ancak bir yıkma/yaratma akımı tarafından, yani tam anlamıyla değiş tokuşa ve paranın farklı işlevlerine yeniden hayat veren "barbar" bir yersizyurtsuzlaştırma iktidarı tarafından yeniden canlandırılabilir. Piyasa ekonomisinin bir iktidar akımından, bir yersizyurtsuzlaştırma gücünden bağımsız hiçbir özerkliği, hiçbir özerk varoluş olanağı yoktur.

İmparatorluğun çevresinde, Vikingler gemileriyle ve Macarlar atlarıyla (hareketlilik akımı, göç akını, göçebe akımları, köylü hareketliliğinden daha üstün bir güce sahip savaşçı akımları)

13 *A.g.e.*, s. 127 [Türkçe çeviri, s. 132].

İmparatorluğun kapılarına dayanıp, köyleri, mezarları ve manastırları yağmaladılar.

> Bunlar bir tür tahliye gerçekleştirdiler, tüm Avrupa'da parayı özgürleştirerek, alım gücüne ya da değiş tokuş değerine indirgenmiş paranın tamamıyla yitirdiği bir parasal gücü ekonomiye tekrar zerk ettiler, yıkım yoluyla ekonomik yatırım yaptılar.[14]

En hareketsiz akım (köylüler), göçebe ve hareketli akımların (barbar savaşçılar) güdümüne girdi. "Barbar" akımları yersizyurtsuzlaşmış ve aynı zamanda yersizyurtsuzlaştıran akımlardır. Eğer ödeme aracı, ölçü vs. olarak para yersizyurtsuzlaşmış bir akımsa, yersizyurtsuzlaştırıcı gücü bizzat paranın kendisinden değil, barbarlar tarafından (ya da daha sonra kapitalistler veya devrimci güçler tarafından) harekete geçirilen yıkıcı/yaratıcı iktidar akımlarından gelir. Güçsüz parasal simgeler (signs) güçlerini göçebe, göçmen, hareketli, barbar akımlardan alırlar. Barbarlar karşısında, köylüler kaçmışlar ve kaçışları sırasında yersizyurtsuzlaşmanın "ikincil" bir faktöründen etkilenmişlerdir, ki bu durum, yerleşik köylüler olarak kalsalardı elde edemeyecekleri bir güç barındırmaktaydı. Yıkma/yaratma iktidarı, olduğu haliyle paraya sahip olmak değildir. Para sermayeye, yani yıkma/yaratma iktidarına dönüştürülmek zorundadır. Neoliberalizmde, bu iktidara dönüşümü gerçekleştiren aygıt, borsa, finans ve borç mekanizmasıdır.

Kapitalist Akımlar

Deleuze şu konuda ısrar eder: Bir ekonomi asla bir piyasa ekonomisi olarak işlememiştir. Hangi toplumsal oluşumda olursa olsun, bir ekonomi ancak başka bir akım uyarınca değiş tokuş içerebilir ve değiş tokuş ağlarını alım gücü olarak para temelinde işletebilir. "Değiş tokuş, kuşkusuz, başka bir doğaya sahip bir şeye nazaran ikincildir. Başka bir doğa çok kesin bir

14 G. Deleuze, 4 Haziran 1973 tarihli Ders.

anlama sahiptir ve başka bir güce sahip bir akımı belirtir."[15] Kapitalizmde, aynı para farklı türde güç akımlarını ifade eder: Zaten üretilmiş, mevcut bulunan malların alımı yoluyla gerçekleştirilen ödeme araçları bütününü (ücret ve gelir) temsil eden alım gücü akımı, en az güce sahip akım olarak; basit bir "alım gücü"nü ya da para ile mallar arasındaki basit bir mütekabiliyeti değil ama buyurma, emir verme iktidarını, yani gelecek üzerinde etkide bulunan ve üretim, iktidar ilişkileri ve tabiiyet biçimlerinin ne olacağını öngören seçim ve karar imkânları bütününü temsil eden finansman akımlarına kesinlikle bağımlıdır. Finansman yapısı olarak paranın gücü daha büyük bir alım gücünden kaynaklanmaz, bir sermayedarın kuvveti onun bir işçiden daha zengin olmasına bağlı değildir. Onun "gücü finansman akımının yönünü denetlemesinden ve belirlemesinden", yani başka insanları sömürme, tabi kılma, yönetme, onlara emir verme kararı, seçimi, olanağı olarak zamana sahip olmasından kaynaklanır. Alım gücü olarak para, Deleuze'e göre, emek akımlarına yeniden yer yurt kazandırmayı ve onları, toplumsal işbölümünün tayin edilmesine işaret eden, aileye, istihdama ve tabiiyetlere (işçi, öğretmen, erkek, kadın vs.) bağlamayı sağlayan şeydir. O halde ücret/maaş talebi, sendika politikalarının çoğunda olduğu gibi, bu tabiiyetleri ve bu iktidar ilişkilerini kabul etmenin bir biçimi olabilir. Ama ücret talebi ve alım gücü, ücret akımı başka doğada bir akımın, başka bir gücün ifadesi olmak kaydıyla, aynı zamanda bu yeniden yer yurt kazandırmadan kopuş noktasını, bu tabiiyetleri reddetmeyi de temsil edebilir. Nasıl ki sermaye parayı (ödeme aracı) sermayeye dönüştürmek zorundadır, proletarya da alım gücü akımını özerk ve bağımsız özneleşme akımına, sermaye politikasını kesintiye uğratma akımına, yani içine kıstırıldığı işlev ve tabiiyetleri hem reddetme hem de bunlardan kaçma akımına dönüştürmek zorundadır. Sermaye işçilerin alım gücü akımı üzerinde iktidara

15 *A.g.y.*

sahiptir, bunun öncelikli sebebi sermayenin, finansman akımının, yani zamanın, seçimlerin ve kararların hâkimi olmasıdır.[16] Sermaye olarak para, alım gücü olarak paranın sahip olmadığı bir yıkma/yaratma iktidarına sahiptir.[17]

Finansman akımı, yani sermaye olarak para, değişime uğramış bir iktidardır, yaratıcı bir akımdır, "simge güçler"dir, çünkü geleceği bağlar, çünkü emir verme gücünü ifade eder, henüz mevcut olmayanı önceleyen yıkma/yaratma iktidarını teşkil eder. Finansman akımları, ekonomik olandan sonra gelmeyen, bilakis ona içkin olan yersizyurtsuzlaşmış ve yersizyurtsuzlaştıran bir iktidardır. Bunlar imkânlar ve onların gerçekleşmesi üzerinden işlerler.

Sermaye olarak paranın ham maddesi zamandır ama emek zamanından ziyade seçim, karar, emir imkânı olarak zamandır, yani toplumsal sömürü ve tabiiyet biçimlerinin yıkma/yaratma iktidarıdır. Ödeme aracı olarak para ise "güçsüz bir simgedir", çünkü "para ile dayatılmış ürün yelpazesi arasında bir

16 22 Şubat 1972 tarihli Ders: "Ne kadar zengin olursanız olun, alım gücünüz ne kadar kuvvetli olursa olsun, alım gücü olarak para, güçlerini ancak başka bir akımdan, yani finansman akımından alan bir güçsüz simgeler bütününü belirtir. Ve tıpkı alım gücü olarak paranın değiş tokuş yasaları tarafından düzenlenmesi gibi, başka akım da bambaşka yasalar tarafından, yani paranın yıkma ve yaratma yasaları tarafından düzenlenir. "

17 Başka bir tuhaflık daha! Claudio Borio ve Piti Disyatat tarafından yayınlanan Uluslararası Ödeme Bankası'nın bir belgesi Birleşik Devletler'in en yüksek ekonomi otoritelerini gelir-para ile sermaye-parayı karıştırmakla eleştirir. Bu ayrımdan yola çıkarak, Federal Rezerv, esasından Bernanke tarafından öne sürülen savı eleştirilir. Bu sava göre krizin parasal koşulları esas itibarıyla kolay paranın, "tasarrufun küresel tıkanıklığı"nın sonucudur; bu tıkanıklığın kendisi ise yükselen ülkeler tarafından (özellikle Çin) biriktirilen ve ABD'de yeniden yatırılan cari hesapların aşırılığının neticesidir. Avrupa ve Amerika'daki bankaları ve para otoritelerini tüm sorumluluktan muaf tutan aşırı tasarruf savı gelir olarak para ile sermaye olarak para arasındaki bir karışıklığa dayanır. Yazarların belirttiği gibi, "Cari hesaplara yöneltilen gerekçesiz dikkat, tasarruf ile finansman arasında yeterince açık bir ayrım yapma yetersizliğinin ifadesidir." İlki tüketilmemiş bir gelirken ikincisi bir sermayeyi temsil eder. "Yatırım ve genel harcamalar tasarrufu değil finansmanı gerektirir."

bire-birlik ilişkisi" tesis ederek zaten mevcut olan metaları elde etme aracı olarak hareket eder.[18]

Alım gücünde, "para, [verili bir] tüketim akımından [verili iktidar ilişkileri akımından] olası bir kesinti kopuşunu (coupure prélévement) temsil eder", finansman yapısında para sermayenin değerlendirilmesi ve birikimi zincirlerini yeniden eklemleyen bir "kesme kopuşu olanağını" (coupure détachement) olarak işler, emek gücü ile nüfusun terkibini yeniden biçimlendirir ve yeni tabiiyet biçimleri oluşturur. Kapitalist iktidarın ayırt edici özelliği, basitçe alım gücünün birikiminden değil, iktidar ilişkilerini ve özneleştirme süreçlerini yeniden biçimlendirme kapasitesinden doğar.[19]

Belirtmek gerekir ki mevcut krizlerde sermaye olarak paranın (gerçekleşmek zorunda olduğu için "virtüel" para) açtığı zararların telafisi gelir para (ücret ve kamu harcamaları, edimsel para) sayesinde yapılır.

Deleuze ve Guattari, parayı borçtan türetip, "üretim için üretim"in sonsuzuna bağladıkları sonsuz "doğa"sını olumlayarak, çağdaş kapitalizmin başlıca dönüşümlerinden birini çok erkenden ve tüm eserleri boyunca yakalamışlardır. Bu kısa borç tarihi, verginin kısa bir tarihiyle tamamlanmalıdır, çünkü neoliberal

18 F. Guattari et G. Deleuze, *L'Anti-Œdipe*, *a.g.e.*., s. 271.

19 Para hakkındaki bu düşüncelerin daha geniş bir kapsamı vardır, çünkü sadece ekonomiyi ilgilendirmeyen iktidar ilişkilerine açılırlar. Kanılara ya da iletişime dair ifadelerde olduğu gibi, önerme cümlelerinin oluşması (örneğin Jacques Rancière'in teorisindeki gibi) muhatapların eşitliğini varsayan sözel değiş tokuştan hareketle değil akım iktidarlarının farklılaşmasından hareketle gerçekleşir. "İktidar tam da üstün güç akımlarının daha aşağı akım üzerindeki önceliğinden ibarettir. Başka bir deyişle, iktidarı değiş tokuş terimleriyle ve değişim değerinden hareketle düşünmek, en az değiş tokuşta önerme cümlelerinin [konuşmanın] üretilişinin koşulunu aramak denli aptalca bir girişimdir [...] İşte bu yüzdendir ki cümlelerin oluşumu asla değiş tokuş çevriminden hareketle işlemez, bunun sebebi, aslında, bu değiş tokuş çevriminin ancak, yaratma-yıkma çevrimi olan başka bir güç çevrimiyle ilişki içinde işin içine girmesi ya da bir değeri olmasıdır." G. Deleuze, 4 Haziran 1973 tarihli Ders.

politikalar aynı zamanda ve ayrılmaz bir biçimde vergi politikalarıdır. Daha derinine inemeyeceğimiz bu sezgi özellikle Anti-Ödipus'da geliştirilmiştir:

> Michel Foucault, Will'in incelemelerine dayanarak, bazı Yunan despotluklarında aristokratların vergilendirilmesi ve paranın fakirlere dağıtılmasının parayı nasıl zenginlere geri götürmenin ve borç rejimini benzersiz biçimde genişletmenin yolları olduğunu gösterir. (Sanki Yunanlar, Amerikalıların New Deal ile yeniden bulduğunu kendi tarzlarında keşfetmişlerdi: Ağır devlet vergileri ticaret için uygundur.) Kısacası, para, paranın dolaşımı, borcu sonsuz kılmanın yoludur [...] Borçların feshedilmesi ya da ya da hesaplanabilir dönüşümü sonu gelmez bir devlet hizmeti görevine yol açar [...] Sonsuz alacaklı, sonsuz alacak, hareketli ve sonlu borç bloklarının yerine geçer [...] Borç, varoluş borcu, bizzat öznelerin varoluş borcu haline gelir. Alacaklının henüz borç vermediği, oysa borçlunun durmadan geri ödediği bir zaman gelir, zira geri ödemek bir vazifeyken ödünç almak ihtiyaridir, tıpkı Lewis Carroll'ün şarkısında, sonsuz borca dair uzun şarkısında olduğu gibi:
>
> Bir insan alacağını talep edebilir elbette
> ama ödünç vermek söz konusu oldu mu
> kuşkusuz seçebilir
> kendisine en uygun gelen zamanı."[20]

Tam da, 68'i tersine çevirerek kendi karşı-devrimine zarar vermek için kapitalist iktidar bloğunun ayrıcalık tanıdığı zemine yerleşen Anti-Ödipus gibi bir kitabın önemini vurgulamak istiyoruz. Neoliberal faaliyet, o zamandan beri, Anti-Ödipus'da ifade edilen 21. yüzyıl sınıf mücadelesinin doğasını, borç yönetimi vasıtasıyla tasdik etmiştir: ayrım gözetmeden hem ekonomiyi hem de öznelliği etkileyen, üretimin tek anlamlılığı. Borç ekonomisi, gelecek olarak kendinden sorumlu olmaya yetenekli

20 F. Guattari et G. Deleuze, *L'Anti-Œdipe*, *a.g.e*, s. 233-234 [Bkz. Türçe çeviri, *a.g.e.*, s. 264-265]

bir özne, söz vermeye ve sözünü tutmaya yetenekli bir özne, kendini işlemeyi icra eden bir özne gerektiren bir ekonomidir. Hem klasik politika ekonomisi hem de Marx zenginliğin özünü temsil alanına indirgenemez öznel faaliyet içinde buluyorsa da, bunu "emek" üzerine dayandırmakta belki de haksızdırlar. Alacaklı-borçlu ilişkisinin nasıl işlediğini daha iyi anladığımıza göre, bu ilişkinin artık neoliberal ekonomide nasıl yer bulduğunu ve politik ve toplumsal alanı nasıl yeniden biçimlendirdiğini tam olarak çözümlemenin zamanıdır.

NEOLİBERALİZMDE BORCUN HÂKİMİYETİ

Neoliberalizmde Borcun Hâkimiyeti

Foucault ve Neoliberalizmin "Doğuşu"

Borç, neoliberal iktidar bloğunun kendi sınıf mücadelesini örgütlediği, en çok yertsizyurtsuzlaşmış ve en genel iktidar ilişkisini teşkil eder. Borç, ne devletin hudutlarını, ne üretimin ikiliğini (faal/faal olmayan, istihdam/işsizlik, üretken/üretken olmayan) ne de politika ekonomisi ile toplumsal olan arasındaki ayrımı tanıyan çapraz bir iktidar ilişkisini temsil eder. Doğrudan dünya ölçeğinde halkları kat ederek, borçlandırılmış insanın "etik" imaline katkıda bulunup bunu teşvik ederek hareket eder.

Borç tarafından örülen bu yapı nasıl olup da farklı iktidar dispozitiflerini ve farklı özneleştirme biçimlerini kat etmektedir? Bunu anlamak için, Michel Foucault'nun iktidar teorisini sınarken yeniden etkinleştirdiğimiz teorik araçları kullanacağız, zira bu teorinin kökeninde yer alan ve bizim başlangıç noktamızı oluşturan Nietzscheci taraf bunu açıkça gerektirmektedir.

1970'li yıllardan itibaren borç egemen iktidarı, disipline dayalı iktidarı ve biyopolitik iktidarı nasıl yeniden biçimlendirmiştir.

Neoliberalizm üzerine yazdığı önemli kitabı Naissance de la biopolitique [Biyopolitiğin Doğuşu]'nda, Michel Foucault, Antik Yunan'da paranın işlevlerine dair yukarıda anılan derslerde öne sürmüş olduklarını hesaba katmayarak; finans, borç ve paranın işlevlerini göz önünde tutmayı ihmal eder, oysa 1970'lerin sonundan beri, bunlar neoliberal yönetimin stratejik dispozitiflerini teşkil etmektedirler. Borç ekonomisi jeopolitik bölgelerde (Güneydoğu Asya, Güney Amerika, Avrupa) ya da ulusal halklar içinde (Arjantin, Yunan, İspanyol, Portekiz vs.) hiç fark gözetmeden işin içine dâhil olur; toplumsal çatışmaların çoğunda bir baskı aracıdır ve iktidarını bireyler üzerinde icra eder (ailelerin borçlandırılması), böylece "kolektif kapitalist"in bakış açısını cisimleştirir. Ama geçerken kaydedelim ki 1970'li yılların dönüm noktasında kapitalizmin ve parasının geçirdiği dönüşüm Gilles Deleuze'ün gözünden kaçmamıştır. O, disipline dayalı yönetişimden çağdaş neoliberalizme geçişi şöyle özetler: "İnsan artık disipline dayalı toplumlara hapsolmuş insan değildir, denetim toplumlarının borçlandırılmış insanıdır."[1]

Foucault'ya göre, neoliberaller homo economicus'u artık değiş tokuş ve piyasa öznesi olarak değil, (kendinin) müteşebbisi olarak tasavvur etmektedirler.

"Sermaye" olarak "kendi"nin eğitimini, çoğalmasını, birikimini, gelişimini, değerlendirilmesini temin etmek zorunda olan emekçiyi "insan sermayesi"ne dönüştürmek için seferber edilen neoliberal tekniklere dair Foucault'nun yaptığı betimleme hem çok önemli hem de yanıltıcıdır. Hiç kuşkusuz, "emekçi" artık sadece üretimin basit bir unsuru olarak görülmez, doğrusunu söylemek gerekirse, o artık bir üretim gücü değildir, "bireyin kendisiyle, zamanla, çevresiyle, gelecekle, grupla, aileyle olan

1 G. Deleuze, «*Post-scriptum* sur les sociétés de contrôle», *L'Autre journal*, n°1, Mayıs 1990.

ilişki biçimini"[2] belirleyen bir "yaşam tarzı, yaşam üslubu"[3] ve "girişimci" ahlaki duruş ile el ele giden bir sermaye-yetenek, bir "makine-yetenek" haline gelmiştir.

Bununla birlikte, bireyi "daimi ve çok yönlü bir girişimci"ye dönüştürme buyruğu Foucault tarafından tanımlanandan tamamen farklı bir çerçevede, yani borç ekonomisi çerçevesinde cereyan eder. Böylece Biyopolitiğin Doğuşu'nun bakış açısı hâlâ, sanayi girişiminin ve girişimcisinin "toplumsal piyasa ekonomisi"nin merkezinde yer aldığını düşünen Alman ordoliberallerinin bakış açısıdır. Foucault savaş sonrası neoliberalizmin bu "endüstriyel" versiyonuna bağlı kalır, halbuki tüm 1970'li yıllar boyunca, yeni bir "davranış yönetimi" ve savaş sonrası ordoliberal politikalarla pek alakası olmayan yeni bir bireyselleşme dayatan finansçı girişimcilerin kolektif çıkarlarını temsil ettiği bir kapitalizm ve bu kez finansal bir nitelik kazanmış bir girişim mantığı ortaya çıkmıştır. Foucault'nun öne sürdüğü gibi, neoliberal yönetim her zaman, bizzat toplum üzerinde eylemde bulunur, bunu yaparken, toplumsal süreçler içerisinde sadece rekabet ve girişime değil aynı zamanda ve her şeyin ötesinde borç ve borç ekonomisine yer açmak için toplumsal süreçleri hesaba katar ve sorumluluğunu üstlenir (ve işte en büyük nüans budur).

Ordoliberaller, asıl amacı nüfusu "proleterlikten arındırma" olan (küçük üretim birimleri inşa etmek, mülk sahibi olmak için yardımlar, "halk" hissedarlığı vs.) toplumsal ve ekonomik bir politika tavsiye ederler. Bu politika, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında olduğu gibi, proleterlerin örgütlenip özerk bir siyasi güç haline gelebileceği büyük sanayi yoğunlaşmalarının teşkil ettiği siyasi tehlikenin önünü almayı amaçlıyordu. "Proleterlikten arındırma" politikalarının büyük kısmı, refah devletinden

2 M. Foucault, *Naissance de la biopolitique*, *a.g.e.*, s. 245.

3 "Toplumsal yeniden yapılanma" döneminde Medef'in başkanı olan Ernest-Antoine Seillière'in 20 Haziran 2000 tarihinde yaptığı basın açıklaması.

ve toplumun kapitalist idaresine dâhil edilebilecekleri şekilde ücretlilere zenginliğin gerçek bir aktarımını düzenleyecek ticari girişimlerde ortak idareden geçiyordu: "aynı zamanda sermayedar olan bir ücretli artık bir proleter değildir", bu durum "ekonominin artan ücretlendirilmesinden" bağımsızdır. Çağdaş neoliberalizmlerle birlikte, proleterlikten arındırma, söylemler içinde ileri doğru bir sıçrayış yaratır (herkes mülk sahibi, herkes girişimci") ama bilhassa ücret deflasyonu ve refah devletinin bütçe kesintileri nedeniyle olgusal olarak kendi zıddına dönüşür. Borç ekonomisi böylelikle eski bir gerçekliğin yeni adı olan tehlikeli bir ekonomik ve varoluşsal istikrarsızlık yaratır: özellikle orta sınıfların ve balonu patlamadan önce vaktiyle yeni ekonomi diye adlandırılan şeyin yeni mesleki alanlarında çalışan emekçilerin proleterleştirilmesi.

Bize göre borç ekonomisi, tüm nüfusa karşılık gelmesinin beklendiği, sermayenin yeni öznel cisimleşmelerinin daha net bir görüntüsünü verir. Bu görüntü 1980 ve 1990'lı yıllarda yeni ekonomi tarafından sergilenen ve bizzat Foucault tarafından çizilen portreden çok farklıdır.

Her ne kadar neoliberal faaliyet hiç ayrım yapmadan hem ekonomiyi hem öznelliği, hem "emek"i hem de "kendini işleme"yi barındırsa da; bu sonuncuyu, girişimlerin ve devletin topluma yansıttığı maliyet ve riskleri "kendi üzerine alması" anlamında, kendi patronu olma buyruğuna indirger. "Kendini işleme"nin özgürleşme yönünde "emeğe" verdiği söz (zevk, kendini gerçekleştirme, tanınma, yaşam biçimlerinin deneyimlenmesi, hareketlilik vs.) ne ticari girişimlerin ne de devletin üstlenmek istediği risk ve maliyetleri kendi üzerine alma buyruğuyla tersine dönüşmüştür. Ücret deflasyonu yoluyla ücretleri bloke ederek ve kamu harcamalarını sert biçimde azaltarak, çağdaş neoliberal politikalar, bir insan sermayesi ya da az çok borçlandırılmış ve az çok yoksul ama her halükârda her daim istikrarsızlık içinde bulunan "kendinin müteşebbisi"ni yaratırlar. Nüfusun

çoğunluğu için, kendinin müteşebbisi olmak, girişim ve rekabet ölçütleri uyarınca, kendi istihdam edilebilirliğinin, borçlarının, düşük ücretinin ve gelirlerinin, kamu hizmetlerinin azaltılmasının idaresiyle sınırlıdır. Fransa'da Martin Hirsch'in yeni toplumsal refah tasarısıyla birlikte, yoksullardan pek çok "yardım" sorumluluğunu ve vasıfsız işleri halletmek için "işletme" yeteneği talep edilir. Bu yüzden kendinin müteşebbisi olmak için kendi küçük girişimini kurması zorunlu değildir, sanki durum buymuş gibi davranması, bunun mantığını, davranışlarını, dünyayla, kendiyle ve başkalarıyla ilişkilenme biçimini benimsenmesi kâfidir.

İnternet balonunun patlamasının yol açtığı mali krizden beri, kapitalizm, girişimcinin, bilgi toplumunun vs. özgürlüğü, yeniliği ve yaratıcılığı etrafında inşa ettiği epik anlatılarını terk etti. Nüfus; finansın, girişimlerin ve refah devletinin topluma "yansıttığı" her şeyi üstlenmek zorundadır sadece, o kadar!

Girişimcilik faaliyetinin "emeğe" getirmesi gereken özerklik ve özgürlüğün, aslında kurumlara (girişim, refah devleti, finans) ve aynı zamanda kendine karşı daha büyük ve yoğun bir bağımlılık olduğu ortaya çıktı; öz-girişimci statüsü için hazırlanmış bir reklam broşüründe "nihayet, kendi patronu!" diye bir ifade okuyabilirsiniz. Söz konusu bağımsızlık bir parça ironiyle, Freudcu süperegonun ekonomi tarafından sömürgeleştirilmesi olarak yorumlanabilir, çünkü "ideal-ben" artık sadece "ahlak"ın ve toplumsal değerlerin muhafız otoritesi ve teminatı olmakla sınırlı kalmayıp aynı zamanda ve özellikle bireyin verimliliğinin muhafızı ve teminatı olmuştur! Hep ekonomi ve etik, emek ve kendini işleme eşleşmelerinin içine geri düşeriz. Anti-Ödipus'un, Freudcu ve Lacancı psikanalize yönelttiği acımasız eleştiri, "analiz eden/analiz edilen" arasındaki "kür" çalışmasının ve aktarım ilişkisinin, girişim içinde emek gücünün idaresine ve toplum içinde nüfusa genişlemesinin öncelenmesi olarak okunabilir. Psikologların, sosyologların ve diğer uzmanların

"kendini işleme"ye müdahalesinin çoğalması, üst tabakalardaki ücretliler için koçluğun ve yoksul emekçiler ile işsizler için zorunlu bireysel denetimin gelişmesi, toplumda "kendine özen gösterme" (souci de soi) tekniklerinin patlaması, her şeyden önce öznelliğin biçimlenmesinden de geçen bireysel yeni yönetim biçimlerinin belirtileridir.

Öznelliğin borç ekonomisi tarafından nasıl biçimlendirildiği meselesine girmeden önce, borç ekonomisinin çağdaş toplumlarımızda daha genel düzeyde iktidarın ve ekonominin örgütlenmesinde gerçekleştirdiği dönüşümlere biraz daha uzunca bakmak gerekir. Böylece, bu dönüşümler, borç ekonomisinin, hem öznel hem de kolektif düzeyde eyiem olanaklarımızı hangi bakımdan kökten biçimde dönüştürdüğünü kavramamıza olanak tanıyacaktır.

Egemen, Disipliner ve Biyopolitik İktidarın Borç Yoluyla Yeniden Yapılandırılması

Borç ekonomisi ve alacaklı-borçlu ilişkisi hangi bakımdan iktidarın en önemli ve en yenilikçi sınıflandırmasıyla, yani Foucault tarafından yapılan sınıflandırmayla kesişir? Foucault bir yandan neoliberalizmin zuhuruna dair gerçek-zamanlı, dikkate değer bir çözümleme yaparken, öte yandan neoliberalizm tarafından egemen iktidarın, disipline dayalı iktidarın ve biyopolitik iktidarın yeniden yapılandırılmasını ancak kısmen sezebilmiştir.

Egemen İktidar

Borç ekonomisi her şeyden önce, egemen iktidarın krallara yaraşır imtiyazlarından birini -parasal egemenliğini- yani parayı yaratma ve imha etme iktidarını etkisizleştirip onunla rekabete girerek onu yeniden yapılandırır. "Finans" 1970'li yıllarda, daha sonra kendini geliştiren ve zaten tüm özelleştirmelerin anası olan paranın özelleştirilmesi sürecini başlattı. Hemen belirtelim

ki mali kriz tarafından tehdit edilen paranın özelleştirilmesini kurtarmak için, neoliberaller 2007 mali krizinin kayıplarını "ulusallaştırma"ya başvurmakta tereddüt etmedi, oysa ulusallaştırmayı -devletin piyasanın serbestliğine el koyması- mutlak dehşet olarak görüyorlardı.

Finans, banka parasının işlevlerinin çoğunu ele geçirmiştir, o derece ki merkez bankalarının politikası, kuvvetli biçimde finans alanının likidite talebi tarafından koşullandırılmıştır. Kaydi para, yani daha ziyade bilgisayar ekranlarından görülen para, bir borç temelinde özel bankalar tarafından piyasaya sürülür; böylece bu borç kendi asıl doğası haline gelir, öyle ki "borç para" ya da "kredi parası" diye adlandırılır. Bu para hiçbir maddi ölçüte bağlanmış değildir, borcun kendi kendisiyle olan ilişkisinden başka hiçbir töze göndermede bulunmaz. Böylece, kaydi para ile birlikte borç yaratmakla kalınmaz ama bizzat para "borç"tur ve alacaklı ile borçlu arasındaki iktidar ilişkisinden başka bir şey de değildir. Avro bölgesinde, özel para/borç sürümü, en büyük para toplamı halinde dolaşımda olan bütün paranın % 92'sini temsil eder.

Finans aynı zamanda parasal egemenliğe rakip çıkar. Borsa piyasasında ciro edilen tahviller "paranın embriyo halindeki biçimini" temsil eder. "Ancak kısmen nakde çevrilebilirler [ama] dolaşım yaptıkları mekânlar şimdiden şaşırtıcı ölçüde geniştir, sadece rezerv vasıtası olarak değil aynı zamanda bazı işlemler için değiş tokuş vasıtası olarak da."[4] Marazzi'nin öne sürdüğü gibi, 1990'lı yıllardan başlayarak, para arzı, merkezi para otoriteleri tarafından tespit edilen her türlü niceliksel amaçtan bağımsız olarak gelişmiştir. Devletlerin merkez bankaları kendilerini bu likidite talebini karşılamakla sınırlamıştır. Merkez bankasının hazine karşısındaki "bağımsızlığı" aslında, onun piyasalara bağımlılığı için bir maskedir.

4 A. Orléan, *Le Pouvoir de la finance*, Paris, Odile Jacob, 1999, s. 242.

Aynı dönemde, ayrı düşünülmesi konusunda hâlâ diretilen şeyleri -"gerçek" denilen ekonomi, "finans" ekonomisi ve devlet- birleştiren borç ekonomisi etrafında yeni bir iktidar bloğu oluştu. Para yaratma imtiyazını bile isteye "özel" sektöre devreden devlet oldu. Aslında, iktisatçıların, uzmanların ve gazetecilerin büyük çoğunluğunun savunduğunun aksine, devletin finans politikası ile para politikası arasında bir rekabet ya da çatışma yoktur; tersine bankaları, kurumsal yatırımcıları, özel girişimleri, hükümetleri, kamu yönetiminin tüm kesimlerini ve yine medyaları ve akademik dünyanın temsilcilerini vs. bir araya toplayan yeni bir ittifak vardır; bu ittifak sistematik bir şekilde refah devleti mantığına ve onun kamu harcamalarına saldırır. Eğer bir çatışma varsa, bu iki devlet anlayışı ile para politikası ve sosyal politika arasında yer alır ama neoliberal blok üstün geleli çok oldu ve şimdi, ekonomi, idareler, devlet, siyasi partiler, girişimler ve medyalar içinde hegemonik bir konum tutuyor. Bu yeni iktidar bloğu, kamu iktidarlarının müdahalesi olmadan (yani sağ ve sol hükümetlerin -Fransa'da esasen sosyalistlerin- devletlerin ve merkez bankalarının yardımı olmadan) gün ışığı göremezdi. Son mali krizin de gösterdiği gibi, borcu merkez alan kapitalist iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesine olanak tanıyan, ("borç veren son merci" olarak) devlettir.

Ulus devletin çöküşü teorilerine karşı ve aksine yaşamsallığını doğrulamak amacıyla, ulus devlet sayısının neoliberalizmin ortaya çıkışıyla birlikte azalmayıp arttığı belirtilmiştir. Sorun burada değildir, çünkü değişen, ulus devletin işlevleri, müdahale tarzları ve amaçlarıdır. Derecelendirme şirketlerinin, stratejik bir unsurunu teşkil ettikleri mali iktidar bloğunun hesabına, (sadece en yakın krizi göz önünde tutarak söylersek -hükümetlerin düştüğü dört ülke olan- Yunanistan, İrlanda, İzlanda, Portekiz'de ve İspanya ile İtalya ve İngiltere'de) devletlere ve hükümetlere her gün nasıl vals yaptırdığını görmek yine de şaşırtıcıdır. Devletlerin egemen iktidarı, derecelendirme

şirketlerinin, mali yatırımcıların[5] ve IMF gibi kurumların müdahaleleriyle ciddi biçimde zarar görmüştür. Avrupa devletleri, yeni Avrupa istikrar antlaşması uyarınca, piyasalar (yani mali ekonomik-politik iktidar bloğu) tarafından dikte edilen ekonomik ve sosyal politikaları tatbik etmekle yetinir. Bu şartlarda yapılan seçimler ulusal topraklar dışında karar verilen ekonomik ve mali zorlamalar tarafından tanımlanmış ekonomik programlara göre cereyan etmektedir.

Disipliner İktidar

Devletlerin egemen iktidarının borç ekonomisi tarafından veniden yapılandırılmasına dair yaptığımız bu analizden sonra, borç ekonomisinin, Marx'ı takiben Foucault tarafından tarif edilen en önemli disipline dayalı iktidarları, yani özel girişimleri nasıl yeniden yapılandırdığına bakmamız gerekir. Gerçekten de, borç ekonomisi, kapitalizm tarihinde daha önce hiç görülmemiş biçimde, diğer tüm girişim aktörleri ve özellikle de ücretliler üzerindeki hissedar iktidarını yeniden tesis ederek Keynesci rantiye ötenazisine geri döner. Sermaye teminatlı menkul kıymet sahipleri, kendileri de hissedara dönüşmüş işletmecilerle birlikte, üretkenlik kazancından yararlanan tek kesimdir.

Böylece finans sektörü iş "idaresi"ni devreye sokar, bunun genel ilkeleri ise şöyledir: "hissedarın şirket yöneticisine göre önceliği, şirket yönetiminin hissedarın menfaatlerine bağımlı

5 "Üç tane kurumsal yatırımcı kategorisi ayırt edebiliriz: emeklilik finansmanının bir sermayeleştirme rejimine dayandığı ülkelerde (başlıca Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık'ta) emeklilik-tasarrufunu idare eden emekli sandıkları, Sicav (Değişken sermaye yatırımı kuruluşları) diye adlandırılan yatırım ortaklıkları veya yatırım kuruluşları ve sigorta şirketleri. Dünya ekonomisinde yatırım kuruluşlarının (*zinzins*) ağırlığı dikkat çekici hale gelmiştir. 2006 yılının sonunda, ödenmemiş ya da tahsil edilmemiş aktiflerinin toplamı 62 trilyon dolar civarına yükselmiştir, bu rakam başlıca sanayileşmiş ülkelerin milli hasılasının toplamını geçer. Bu toplam ticaret fazlası sonucu Çin tarafından biriktirilen 2 trilyonluk aktifle kıyaslanmalıdır. E. M. Mouhoud ve D. Pilhon. *Le Savoir et la finance*, a.g.e., s. 44.

kılınması, menfaat çatışmalarında hissedarın menfaatinin ağır basması."[6] Finans özel girişimlere, yalnızca yatırımcıların ve hissedarların menfaatleri doğrultusunda hazırlanan ve 1 Ocak 2005 tarihinden itibaren borsada kayıtlı bütün Avrupa şirketlerinde yürürlüğe konan, Uluslararası Mali Rapor Standartları (IFRS) adında yeni uluslararası muhasebe normlarının uygulanmasından geçen yeni bir değer "ölçüsü" dayatır ve benimsetir. Bu yeni hesap tutma sistemi özel girişimlerin mali performanslarını her an ve her faaliyet alanında kıyaslama olanağı sağlayacaktır.

> Muhasebe normları girişimi, kıymeti piyasa tarafından değerlendirilen mali bir aktif olarak görür [...] Yalnızca "sermaye ortaklıkları" (örneğin anonim ortaklıklar) tüzel bir varlığa sahiptir. Buna karşılık, mal ve hizmet üretim birimi olması anlamında iktisadi girişim yasa tarafından tanınmaz. Hissedarlar dışındaki şirket aktörleri, özellikle de ücretliler, zenginliğin üretilmesine doğrudan katkıda bulundukları halde bu zenginliğe sahip olarak görülmezler.[7]

Zenginliği temsil edenler, değerlendirme biçimlerine, hesaplama prosedürlerine, ücret seviyelerine, iş örgütlenmesine, girişimde ilerleme hızına ve üretkenliğe karar verenler, bunları buyuranlar ve düzenleyenler, hissedarlar ve mali kurumlardır.

"Toplumsal ilişkiler"in sözleşmeyle düzenlenmesi finans tarafından dayatılan bir başka "yenilik"tir. Önce şirketlerde ve birkaç yıldan beridir de "sosyal hizmetler"de, "kolektif" mantıkları etkisizleştirmeyi amaçlayan bir bireyselleştirme sürecini hayata geçirmiştir. İşsizlik sigortasından ya da sosyal refah yardımlarından yararlananlar bile tazminat hakkı talep edebilmek için "bireysel sözleşme" imzalamak zorundadırlar. Böylece girişimler, ücretliler ile patronlar arasında bir çatışma yeri olmadığı gibi, sosyal hizmetler de idareyi temsil eden kuruluşlarla

6 A. Orléan, *Le Pouvoir de la finance*, *a.g.e.*, s. 216.

7 E. M. Mouhoud et D. Pilhon, *Le Savoir et la finance*, *a.g.e.*, s. 75.

kullanıcılar (işsizler, hastalar, refah yardımından faydalananlar) arasındaki güçlü asimetrik iktidarların icra yeri değildir. Özel şirket ya da kamu hizmeti, kendi bireysel çıkarları peşinde koşan hepsi eşit farklı aktörleri birbirine bağlayan bir dizi bireysel sözleşmeden ibarettir.

O halde hâlâ gerçek ekonomi diye adlandırılan şey ile sanal ekonomi arasında bir çelişki değil aksine yakınsama vardır. Şirket gelirlerinin önemli bir kısmı mali gelirlerden müteşekkildir. Mali olmayan kuruluşlar tarafından yapılan mali üretim yatırımları, bunların makine ve iş gücüne yaptığı sözde yatırımlardan çok daha hızlı bir biçimde artmıştır. Girişimlerin mali gelirlere bağımlılığı ise durmadan artmaktadır. "Finansal olmayan ekonominin finanslaştırılması temayülünde, imal sektörü niceliksel bakımdan baskın olmakla kalmaz, aynı zamanda süreci yürüten de, bu sektördür." Christian Marazzi'nin öne sürdüğü gibi, bu da, gerçek ekonomi ile mali ekonomi arasındaki ayrımın nihai olarak ortadan kalkması için yeterlidir, tıpkı hem teorik hem de tarihsel bakımdan kapitalizmi yalnızca sanayi kapitalizmiyle bir tutmaya son vermek gerektiği gibi.

Biyopolitik İktidar

Son olarak, borç politikası Foucault'nun biyoiktidar diye adlandırdığı şeyi tamamıyla istila etmiştir. Kamu harcamalarını alacaklılar (sigorta ve yatırım kuruluşları) için yeni bir çıkar kaynağı haline getirmekle yetinmez, refah devletinin bizzat doğasını dönüştürür. Risklere (yaşlılık, sağlık, işsizlik vs.) karşı "kolektif" sigortaların yerine, ne zaman mümkün olsa hemen özel sigortaları koyarlar.

Aynı zamanda kamu harcamalarını ve vergileri indirmek suretiyle (söz konusu olan, özellikle ticari girişimlerin ve nüfusun en zengin kesimlerinin faydalandığı indirimlerdir) devletin neoliberal politikası ikili bir süreç işletir: gelirin yoğun bir

biçimde toplumun en rahat kesimlerine ve ticari işletmelere aktarılması ve mali politikaların neden olduğu açığın genişlemesi, ki bu açıklar da devlet borcuyla tahvil alan tüm alacaklılar için gelir kaynağı haline gelir. Böylece Amerikan borsasının kahini olan Warren Buffett'a, hissedarlara özgü samimiyet ve aklı başındalık ile şu sözleri söylemeye sevk eden borç ekonomisinin "erdem çemberi" yerleşir: "Bu ülkede zenginler için her şey yolunda, hiç bu kadar refah içinde olmamıştık. Bu bir sınıf mücadelesidir ve kazanmakta olan benim sınıfım." Refah devletine ilişkin neoliberal programın stratejik süreci "sosyal hakların" "kamu borçları"na tedrici olarak dönüşümünden oluşur; yine neoliberal politikalar da, "hak sahipleri"nin, işsizlik sigortası sandıkları karşısında ve (asgari refah yardımlarından yararlananlar için) Devlete karşı "borçlu"ya dönüşmesine paralel olarak, bu kamu borçlarını özel borçlara dönüştürme eğilimi gösterirler.

Sosyal hakların borçlara ve bunlardan yararlananların borçlulara dönüşmesi, "bireysel hakların olumlanmasını temel alan ama tahvillerle özdeşleştirilen bu haklara dair tamamen finansal bir anlayış içinde yaklaşan"[8] babadan miras bireyciliğin gerçekleşmesi anlamına gelir. Mali piyasalarda olup bitenlerden farklı olarak, borçlulara dönüşen kullanıcılardan beklenen, borçlarını peşin para olarak ödemek değil ama davranışlarla, tavırlarla, hareket tarzlarıyla, öznel bağlanmalarla, iş aramaya ayrılan zamanla, piyasa ve girişim tarafından dikte edilen ölçütlere uygun olarak kendini geliştirmeyle vs. ödemeleridir. Borç doğrudan doğruya bir yaşam disiplinine ve "kendi" üstüne çalışmayı, kendi kendisiyle daimi bir pazarlığı, özgül bir öznellik -borçlu insan- üretimini gerektiren bir yaşam tarzına göndermede bulunur. İşte bu anlamdadır ki borcun, borçlandırılmış insana özgü bir öznellik üretimi gerektirmek suretiyle, biyopolitik iktidarı yeniden yapılandırdığı öne sürülebilir. Öyleyse, egemen,

8 A. Orléan, *Le Pouvoir de la finance*, *a.g.e.*, s. 244.

disipline dayalı ve biyopolitik iktidarları yeniden biçimlendirmek suretiyle; borç ekonomisi hem politik, hem üretimci hem de dağıtımcı bir işlev yerine getirir.

Borca Dayalı Neoliberal Yönetimsellik: Hegemonya mı Hükümet mi?

Kapitalizm Nedir?

Borç ekonomisinin iktidarın farklı biçimlerini nasıl yeniden yapılandırdığını incelediğimize göre, şimdi iktidarın kapitalizm içinde nasıl işlediğini daha kesin bir biçimde sorgulamak gerekir. Borç ekonomisinden ne anlıyoruz ve mali sermaye, sanayi sermayesi ve devlet arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? (Sanayi, ticari sermaye gibi) diğer sermaye biçimleri üzerinde kapitalizmin hegemonyasından bahsedilebilir mi? Bunlar, belki de terimleri iyi ortaya konmamış ürkütücü sorular.

Kapitalizm denen şeye (sanayi, finans, devlet ya da yine bilgi üretimi gibi) bir temel aramak faydasızdır, çünkü iktidar ilişkilerinin kendisinden türeyebileceği tek bir merkez yoktur ve iktidarını toplayacağı ve (gerek neoliberal gerek devrimci) dönüşümler gerçekleştirmeye temel olacak başka aygıtlardan daha stratejik bir dispozitif, bir yer, bir kuruluş da yoktur. Tüm

diğerlerini içerebilecek, bütünleştirebilecek ve onlara hâkim olabilecek bir ilişki türü (ekonomik ya da politik ilişki, borç ya da bilgi ilişkisi) yoktur. Her ekonomik, politik ya da sosyal dispozitif, iktidarın kendine has etkilerini yaratır, özgül taktikleri ve stratejileri harekete geçirir, farklı tabiiyet ve boyun eğdirme süreçlerine göre "yönetilenleri" kuşatır. Ama öyleyse neden borç ekonomisinden söz edebiliyoruz? Benim borç ekonomisi diye adlandırdığım şey, bu çokluğu bir arada tutan bir düzenlemedir. Bu çokluğun birliği sistemsel değil işlevselditr, yani her zaman kısmi ve geçici terkiplere ve birleştirmelere yol açan bir "politika" teşkil eder. Ve kapitalizmde, "politika" daima sınıf mücadelesinin aciliyetlerine ve zorunluluklarına göre tanımlanır.

68 Mayısı etrafında billurlaşan güç ilişkilerine yanıt verme ve bunları aşma mecburiyeti, aynı anda (kâh piyasayı, kâh iş dünyasını, kâh devleti öne çıkaran) farklı iktidar dispozitifleri üzerinde, çoğunlukla el yordamıyla, hareket eden bir iktidar bloğunun inşasına götürdü. Ama bunları bir arada tutan zeminin yapısı, her zaman aynı ağırlığa ve aynı işleve sahip olmayan ama program açısından en faydalısı ve en etkilisi olduğu açığa çıkan alacaklı/borçlu ilişkisidir. 2007 krizi neoliberal iktidar bloğunun gözünde bunun yararlılığını ve etkililiğini artırdı, çünkü "artı değerin çekip çıkarılması" ile sanayi kapitalizminin üstlenemediği, nüfusun genişliğine ve derinliğine denetimini birleştiriyordu. Alacaklı-borçlu ilişkisi liberal dinamiğin kriziyle baş etmenin en etkili yoludur, çünkü ilk plana mülkiyet sorununu alır. Yine de söz konusu olan hegemonya mıdır? Gramsci'nin "hegemonya" kavramı (mali sermayenin hegemonyası) Foucault'nun "yönetimsellik" (gouvernementalité) kavramı kadar işlevsel görünmemektedir.

Kapitalizm bir *yapı* ya da *sistem* değildir: sömürü ve tahakküm zorunlulukları uyarınca gelişir, dönüşür, örgütlenir, az çok uyarlanmış prosedürlerle donanır. Kapitalizmin iktidarı, hâkim olmak ve ele geçirmek istediği dünya gibi, hep *oluşum*

halindedir. Borç ekonomisi etrafında toplanan iktidar bloğu, hem farklı mantıklara uydukları için farklı türlerde olan (ayrıcalıklı işlevleriyle devlet ve refah devletinin nüfus üzerindeki denetimi, sanayi ve onun emekten geçen sermaye birikimi, emekten vazgeçtiği iddiasındaki finans, konsensüs yaratan politika vs.) hem de aynı "düşmanla" karşı kaşıya oldukları için birbirini tamamlayan iktidar ilişkilerinden mürekkeptir. Onları birleştirecek ya da sağlamlaştıracak, ayıracak ya da zayıflatacak şey, sınıf mücadelesinin gelişim seyridir. Oluşturdukları birlik ve içsel güç ilişkileri, bir inşanın sonucu olduğu için önceden varsayılması mümkün olmayan bir terkip politikası sürecidir.

Yönetimsellik, Lenin gibi konuşursak, finansta yoğunlaşmayan ama iş dünyası, idare, hizmetler, politik partiler, medya ve üniversiteler yoluyla her yanda iş gören, kolektif bir kapitalist yaratmıştır. Bu politik özneleşme, kapitalistleri aynı eğitim, aynı ekonomi ve toplum görüşü, aynı söz dağarcığı, aynı yöntemler, kısacası aynı politikayla donatır. Neoliberal yönetimsellik, hiç kuşkusuz, hep sorunlu bir şekilde diğer iktidar ilişkilerini bütünleştiren borç etrafında inşa edilse de, gelişimini tarihselleştirmek gerekir, zira bir politik dönemden bir diğerine geçerken değişim geçirir. Foucault'nun Biyopolitiğin Doğuşu'nda betimlediği şey, onun 1990'lu yıllardan itibaren gösterdiği gelişimi anlamak için pek uygunmuş gibi görünmez, çünkü yönetimsellik tam da Foucault'nun "liberalizm"in koşulu yaptığı özgürlüğü kısıtlamaya başlamıştır. Liberalizmde, özgürlük her zaman ve her şeyden önce özel mülkiyetin ve mülk sahiplerinin özgürlüğüdür. Bu "insan hakları", kriz, başkaldırı ya da bambaşka bir olayla tehdit edildiğinde, bunların bekasını güvenceye almak için liberal olanından başka yönetimsellik rejimleri gerekir. Böylece, "mümkün olabildiğince az yönetme" sorunu, kapitalizm tarihinde her zaman olduğu gibi, çok daha otoriter politikaların önce koşullarını yaratmış sonra da kendini böyle politikalara kaptırmıştır. Biyopolitiğin Doğuşu bugün

olup bitenler ışığında okunduğunda bizi politik naifliğiyle çarpar, çünkü "liberalizm"in anlattığı mesel hep aynı sonuçlara varır: kriz, "liberal" demokrasinin ve özgürlüklerin kısıtlanması, özel mülkiyetin "imtiyazları"nın sürdürülmesi için yürütülecek sınıf mücadelesinin yoğunluğuna göre az çok otoriter rejimlerin yerleşmesi.

Bu yüzden, kendimize kapitalizmin ne olduğunu değil, Amerikan borsasının referans adamı Warren Buffett gibi büyük hissedarların sözünü ettiği sınıf mücadelesi temelinde onun nasıl işlediğini sorarak, farklı iktidar ilişkilerinin işlevini hep pragmatik ve tarihsel açıdan sorgulamak gerekir.

Yüksek Faizle Borçlanmaların Yarattığı Kriz[1]

İşte bu yüzden şu anda yaşamakta olduğumuz kriz sadece bir finans krizi değil aynı zamanda toplum üzerindeki neoliberal yönetimselliğin bir başarısızlığıdır. Özel girişim ve mülkiyetçi bireyciliğe dayanan yönetim tarzı başarısızlığa uğradı. Kriz, iktidar ilişkilerinin doğasının örtüsünü kaldırarak, tüm 1980 ve 1990 yılları boyunca revaçta olan "özgürlük", yaratıcılık ve zenginleşme retoriğini artık dert etmeyen çok daha "baskıcı" ve "otoriter" denetim biçimlerini getirdi.

Yüksek faizle borçlanmanın yarattığı krizin soykütüğü ve gelişimi, "gerçek" ekonominin, finansın ve devletin, bizim borç ekonomisi diye adlandırdığımız aynı mekanizmanın ve aynı siyasi projenin çarklarını oluşturduğu bir iktidar bloğunun nasıl işlediğini görmemizi sağlar. Yine burada da "gerçek" ekonomi ve finansal "spekülasyon" ayrılmaz biçimde birbirine bağlıdır.

1 Söz konusu olan "subprime" krizdir, yani kredi notu iyi olmayan kişilerin (*subprime*) birincil piyasa yerine faiz oranı diğerlerine göre daha yüksek bir imkândan ipotekli konut kredisi edinmesi sonucu ortaya çıkan krizdir. Bilindiği üzere 2006'nın sonundan itibaren ABD'de *subprime mortgage* krize girdi ve inşaat sektöründe aşırı arzın yarattığı balon patladı, bunun sonucunda subprime borçlular borcunu ödeyemez, kredi verenler de zararlarını kapatamaz hale geldiler. (ç.n.)

"Gerçek" ekonomi "ücretliler" olarak yönetilenleri (maaşların durdurulması, istikrarsızlaştırma vs.) ve sosyal hak sahiplerini (gelir aktarımının düşürülmesi, kamu hizmetlerinin, işsizlik ödeneklerinin ve öğrenci burslarının azaltılması vs.) fakirleştirirken, finans onları kredi ve hisselerle zenginleştirdiğini iddia eder. Doğrudan ya da dolaylı ücret artışı yoktur (emeklilik) ama tüketim kredisi ve tahvil piyasasına teşvik vardır (emeklilik sandığı ve özel sigorta); barınma hakkı yoktur ama gayrimenkul kredileri vardır; parasız eğitim hakkı yoktur ama eğitim masraflarını karşılamak için borç verilir; risklere karşı yardımlaşma yoktur (işsizlik, sağlık, emeklilik vs.) ama bireysel sigortalara yatırım vardır.

Ücretliler ve sosyal güvenlikten yararlananlar, işgücü ve sosyal sigorta maliyetini düşürmek için olabildiğince az kazanmak ve harcamak zorundadırlar, oysa tüketiciler üretimi devam ettirmek için olabildiğince fazla harcamalıdırlar. Ama çağdaş kapitalizmde, ücretli, kullanıcı ve tüketici aynılaşır. Bu paradoksu çözme iddiasında bulunan finanstır. Neoliberal ekonomik büyüme, ücretlileri, kullanıcıları, bir kısım orta sınıfı yoksullaştırarak git gide daha önemli olan gelir ve iktidar farklılıklarını belirlerken, öte yandan da en iyi örneği yüksek faizle kredi olan bir düzenek yoluyla bunları zenginleştirdiğini iddia eder: kârları dokunulmadan bırakan yeniden gelir dağıtımı, (özellikle zenginler ve girişimler için) vergileri düşürürken gelirin yeniden dağıtılması, ücretlerden ve kamu harcamalarından keserek gelirlerin yeniden dağıtılması. Ücret düşüşü ve refah devletinin çöküşü koşulları içinde, herkesi zenginleştirmek için, geriye başvurulacak sadece kredi kalır. Peki, bu politika nasıl işler? "Maaşınız çok mu düşük, hiç önemli değil! Bir ev almak için borçlanın, göreceksiniz değeri artacak ve diğer krediler için bir güvence haline gelecektir." Ama faiz oranları artar artmaz, borç ve finans yoluyla gelirin "yeniden dağıtılması" mekanizması yerle bir olur.

Borç/kredi mantığı, küreselleşme içinde toplumsal sınıfları yönetmenin siyasi mantığıdır. Subprimes'in idaresi bunu paradigmatik bir biçimde ifade eder.

> Gayrimenkul ve kolay kredi patlaması, emekçileri ve orta sınıfı sakinleştirmek ve onları "liberal sistem"in uzun dönemli programına bağlamak için iki yoldu. Krediyle bir ev, bir araba almak ya da Paris'te bir tatil yapmak isteniyorsa, küreselleşmenin başarısına inanmak zorunluydu. Şimdiyse insanlar bunun, sahip oldukları her şeyi son dolarına kadar ellerinden almak için Wall Street'in geliştirdiği bir strateji olduğunu fark etmeye başladılar. Ama artık ne yapacaklarını bilemiyorlar çünkü ev, acil durumlar için ellerinde kalan son rezerv.[2]

Amerika ekonomisi temelde bir borç ekonomisidir. Finans burada öncelikle bir spekülasyon olgusu olmayıp, büyümenin motorunu teşkil eder ve doğasını tanımlar. 30 Haziran 2008'de, Birleşik Devletler'in borç toplamı -aile, girişim, bankalar ve kamu idaresi-, 14 trilyon dolarlık gayri safi iç hasılaya karşı, 51 trilyon doları aşar. Amerika Birleşik Devletleri'nde, ailelerin ortalama borcu (Bush'un yönetimde olduğu) son sekiz yılda % 22 artmıştır. Ödenmemiş borçların yekunu ise % 15 artmıştır. Üniversiteli öğrencilerin borcu ikiye katlanmıştır. "Borçla yaşama sanatı" öğretisi böylece Amerika ulusal eğitim programlarının bir parçası haline gelmiştir.

Talep artışı artık, esas itibarıyla, devlet açıkları yoluyla değil, maliyet ve riskleri "borçlandırılmış" ailelerin üzerine yıkan özel borçlar yoluyla gerçekleşir. Bu son senelerdeki borçlanma böylece finansın atılımı ve serpilmesine kuvvetli bir biçimde katkıda bulunmuştur ve dahası son mali krizi tetikleyen de gayrimenkul kredisi olmuştur. Başka bir ifadeyle, Christian Marazzi'nin savunduğu üzere, mal ve hizmet talebini desteklemek için açığa

2 Robert D. Manning, *Credit Card Nation* başlıklı bir çoksatar (Basic Books, 2000) ve yakın bir zaman önce *Living with Debt* (2005) başlıklı bir roman yazmıştı.

dayalı kamu harcamalarından açığa dayalı özel harcamalara geçilir. Özellikle vergi gelirlerinin kamu harcamalarındaki artışı dengelemek için pek yeterli olmadığı ABD'de kamu açığı elbette yok olmamıştır. Bununla birlikte, küresel talep desteği, yüksek faizle borçlanmalarda görülüğü gibi, mali piyasalar ve bankalar sayesinde gerçekleşir.

Finans, sosyal hakları; kredilere, bireysel sigortalara ve ranta (hissedarlar), dolayısıyla bireysel mülkiyete dönüştüren özelleştirme için bir savaş makinesidir. Hepiniz bankanıza bir uğrayın, finans hepinizi mülk sahibine ve kredi kartı tüketicisine dönüştürmenin en incelikli tekniklerini bulmuştur. Başarısız olan "spekülasyon", yani finans ile gerçek ekonomin sözde ayrılığı, değil özel mülkiyet sistemine dokunmadan herkesi zenginleştirme iddiasıdır. Mülkiyet her kapitalist politikanın ayak bağıdır: hic Rhodus, hic salta![3] Bu düzeyde, sınıf mücadelesi kendini "zenginliğin" toplumsallaşmasının iki modeli arasındaki karşıtlıkta gösterir: herkes için haklar ve bireysel krediler ile sigortalara karşı riskler ile maliyetlerin karşılıklı hale getirilmesi. Çökmekte olan, herkesi "insan sermayesi"ne ve kendinin müteşebbisine dönüştürmeye yönelik siyasi projedir. Yüksek faizli borçlanmalarla birlikte, sermayedarlar kendi ideolojilerine inandılar ve emekçi sınıfta yer alan yoksullar ve orta sınıf da dâhil herkesi "mülk sahibine" dönüştüreceklerini sandılar. "Herkes mülk sahibi olacak" diye ilan ediyordu Sarkozy'nin seçim programı, oysa Bush'un dile getirdiği asıl versiyon, "mülk sahiplerinden oluşan toplum"dan bahsediyordu. Buna karşılık, doğrulanan, nüfusun çoğunluğunun borçluya ve küçük bir azınlığın ise rantiyeye dönüşmüş olmasıydı. Mülkiyetçi bireyciliğin

3 Kaynağı Ezop masalları olan ve Marx'ın *Louis Bonaparte*'ın *18 Brumaire*'inin önsözünde yer alan bu Latince deyim kelimesi kelimesine "eğer Rodos oradaysa, atlayış da burada" diye çevrilebilir, mealen "Halep oradaysa, arşın burada" deyimine karşılık gelir (ç.n.).

başarısızlığı borç ekonomisini ve alacaklı-borçlu ilişkisinin en az heyecan verici yüzü olan geri ödemeyi ön plana çıkardı.

Borç ekonomisi gayet siyasi amaçlara sahiptir: kolektif davranışların (karşılıklılık, dayanışma, işbirliği, herkes için haklar vs.) bertaraf edilmesi ile "ücretliler" ile "proleterler"in kolektif eylem, örgütlenme ve mücadelelerinin hatırası.

(Finans) kredisi yoluyla kazanılan büyüme böylece çatışmayı dağıtmayı amaçlar. Mücadelenin sağladığı kolektif haklar gibi, kamu yardımlarını, emekliliği, eğitimi vs. göz önüne alan öznelliklerle karşılaşmak; "borçlular"ı, küçük mülk sahiplerini, küçük hissedarları idare etmekle aynı şey değildir.

O halde yüksek faizle borçlanmanın yarattığı kriz sadece mali bir kriz olmakla kalmaz, aynı zamanda mülkiyetçi ve malvarlığına dayalı bireyciliğin siyasi programının başarısızlığına da işaret eder. Bu kriz, bireysel mülk sahipliğinin en önemli göstergesi olan ev sahipliğini vurması bakımından son derece simgesel bir anlama sahiptir. Kısa vadede, neoliberal politikaların başarısızlığı, borç ekonomisi tarafından inşa edilen iktidar bloğu açısından, tüm dünyanın içine gömüldüğü kriz durumundan fayda sağlamak için fırsattır. Bankaları ve borç ekonomisinin iktidar sistemini kurtarmak için birikmiş olan borç dağlarını kim ödeyecektir? Neoliberal iktidar bloğunun yanıtı hiçbir şüpheye yer bırakmaz. Ama söz konusu olan, neoliberal büyücünün, çıraklarının üzerinde pek de denetime sahip olmadığı bir stratejidir!

Devlet Borcu Krizi

Borç sorunu yine ve her zaman mevcuttur. Sadece özel borçtan devletin kamu borcuna kaymıştır. Devletin bankalara, sigorta şirketlerine ve kurumsal yatırımcılara tevdi ettiği devasa meblağın artık (hissedarlar ve tahvil alıcıları tarafından değil) vergi mükelleflerince "geri ödenmesi" gerekmektedir. En önemli

yük ücretlilerin, refah devleti programından yararlananların ve nüfusun en fakir tabakalarının omuzlarına binecektir.

Kamu parasıyla, bankalar kayıplarını ulusallaştırmak suretiyle kurtarıldı. Devlet, Deleuze ile birlikte gördüğümüz gibi, aslında bir iktidar akımı olan topluma, alacaklı ile borçlu arasındaki güç ilişkisini yeniden tesis etmek ve pekiştirmek için bir para akımı şırınga etti. Devlet, gerçek ekonominin finansmanının işlevsel yapısına değil, çağdaş kapitalizme özgü sömürü ve tahakküm mekanizmasına yardım eli uzattı. Bu sömürü ve tahakküm ilişkisinin yeniden tesisinin maliyeti hiç utanmadan kurbanlarına ödetilecektir.

Böylece neticelerini önceden kestirmenin mümkün olmadığı yeni bir siyasi dönem başladı. Neoliberal programı (ücretleri asgari geçim seviyesine indirmek, kamu harcamalarını azaltmak ve refah devletinin dönüşümü, özelleştirmenin yoğunlaşması) gereğince yürütmek için krizden fayda sağlama isteği Sermaye için risklidir, zira sınıf mücadelesini keskinleştirmek suretiyle, siyasi denetimin ve öznelliğin biçimlendirilmesinin temel aygıtı olan devleti zayıflatır. Piyasanın devlete ihtiyacı olmadığı şeklindeki kendi retoriklerine inanan derecelendirme şirketleri böylece hangi kamu borcuna hücum edileceğine (önce Avrupa'nın borçlarına!) işaret ederek hasımlıkların kapısını açtı. Devletleri temerrüt koşulları içine düşürerek bu şirketler, açık veren ülkeleri neoliberal yönetişimin 1970'li yıllardan beri hayalini kurduğu ücret ve sosyal politikaları uygulamaya mecbur bıraktılar. "Seçenek olmadığı" için, kamu borcunu yağmalayarak kırk yıldır zaten semirmiş olan alacaklılara geri ödemek yapmak gerekecekti. Yunanistan, ücretleri düşürdükten sonra, emeklilik yaşını ileri çekti, 2010'da KDV'yi artırdı, Avrupa ve IMF'nin buyruğuyla kemer sıkma politikalarına yeni tasarruf tedbirleri ekleyerek, 2011'de 6 trilyon ve 2012 ile 2015 arasında 26 trilyon avroluk tasarruf, 50 trilyon avroluk özelleştirme (elektrik kurumu, piyango, Atina'daki eski havaalanı,

limanlar ve marinalar), memurların haftalık çalışma süresinde 2,5 saatlik bir artış ve kamu sektöründe 200 bin çalışanın işten çıkarılmasını öngören ikinci bir planı hayata geçirdi. 2010'da, 120 bin mağaza kapandı; 2011'de ise bu sefer ortalama %54 müşteri kaybeden 6 bin restoran kapandı. Ederi olan her şey ucuz fiyatla elden çıkarılmalıydı. Devlet bütçesindeki gelirlerin düşmesi IMF'yi ve neoliberalizmin kalesi olan Avrupa'yı pek de endişelendiriyormuş gibi görünmüyordu. Önemli olan tek şey, alacaklılara geri ödeme yapılmasıydı (özellikle de Yunan borçlarının senetlerini ellerinde tuttuklarından, "kamu" parasıyla ikinci bir kez kurtarılacak olan Alman ve Fransız bankalarına). Bu programın iyi işlemesinin temini için, bu aktiflerin tüm satışı yabancı uzmanların sorunluluğunda olmasa da gözetimi altında yapılmalıydı. Bu yeni "yardım" planıyla birlikte, Yunanistan'ın borcu gayri safi milli hasılanın % 150'sinden % 170'ne çıktı.[4] Avrupa ve IMF'nin kurtarma planları aynı

4 Yunanistan konusunda bazı tuhaflıklar vardır: bir ekonomi dergisinde, alışıldık olunmayan bir tarzda, hem sosyalist Jospin'in hem de muhafazakâr Sarkozy'nin söylemlerindeki "emek/çalışma" retoriğiyle alay edilir. Zaten makalenin başlığı Sarkozy'nin meşhur kampanya sloganını tersine çevirmiştir: "Herkes çalışacak... herkes borçlanacak" Angela Merker'in Yunanistan konusundaki bir beyanını bahane ederek "birileri çok birileri az tatil yaparken ortak bir paramız olmaz, uzun vadede bu işlemez." Ekonomi ve mali incelemeler yapan bağımsız kuruluş Macrorame'nin başkanı olan Philippe Brossard, elinde OECD'nin verileri olduğu halde, "emekçiler" hakkındaki klişeleri baş aşağı ederek eğlenir. Böylece Yunanistan yılda 2199 saat ile çalışma şampiyondur. 1380 saat çalışan Almanlardan % 52 daha fazla "çalışmaktadırlar". Ayrıca Yunanlar daha uzun çalışır. Almanların % 23'lük oranına karşı, Yunanistan'da 59-65 yaş grubunu oluşturan nüfusun % 31'i çalışmaktadır. Çalışma verimliliği (saat başına üretim), yine OECD verilerine göre, Yunanistan'da saat başına 34 dolarken, ABD'de 57, Fransa'da 55, Almanya'da 53 dolardır. Gösterdiği performans bu ülkelerden uzak olsa da, Japonya'dan çok az düşük (38 dolar) ve Kore'den yüksektir (25 dolar). Finansçının mantığını sonuçu şudur: ne kadar çok çalışılırsa, o kadar borçlanılır. Salvador-Merkel programının bu ekonomik paradoksuna, güneyli ağustosböceğini kazıklayarak bizi raya oturtan katı Alman karıncasıyla, bu fikri 1965'te telaffuz eden şarkıcı Salvador (Dali olan değil Henri olan) düzülen "çifte övgü" diye adlandırabiliriz: "Çalışmak (finansal) sağlıktır, hiçbir şey yapmamak onu korur."

zamanda İrlanda'yı da ekonomik durgunluğa ve çıkışı görünmeyen bir işsizliğe sürüklemektedir.

Amerikalı iktisatçı John Coffee, Fiat grubunun dergisi La Stampa'ya verdiği 9 Haziran 2011 tarihli mülakatta, Haziran'ın ilk günlerinde piyasaların hücumuna uğrayan İtalya kamu borcundan söz ederken Yunanistan'ı kurtarma harekatının ardında ne yattığını ifşa eder. Senetleri büyük oranda İtalyan "ailelerin", yani küçük ve çok küçük tasarruf sahiplerinin ellerinde bulunan, İtalya'nın borç durumuyla ilgili bir soruya şu yanıtı verir:

> Mutlak verilere göre, doğrusu eğer borç ailelerin ellerindeyse, bu istikrar yaratır ama Yunanistan'ın borcunu ödeyemez halde olduğu bir aşamadayız ve Avrupa Merkez Bankası, bunun sonuçlarına katlanacak, Fransız ve Alman bankalarını kurtarmak için bundan kaçınmak istiyor. Eğer tersine İtalya borcunu ödeyemez durumda olsaydı, asıl yük Avrupa bankaları tarafından değil aileler tarafından omuzlanırdı. Bu da Avrupa Merkez Bankası'nı Yunanistan'a İtalya'dan daha fazla yardım etmeye götürebilir. Piyasalar bunu gayet iyi biliyor ve buna göre davranıyorlar.

Piyasalar bunu biliyor, ama görünüşe bakılırsa gazeteciler bundan bihaber. Bir an için medyanın hakikati söyleme cesareti olsaydı da "Yunanistan'ı kurtarma" başlığının yerine her seferinde "Fransız ve Alman bankalarının kurtarılması"nı ilan etselerdi ne olup biteceğini hayal edelim: Her şey bambaşka bir siyasi çerçevede seyrederdi.

Portekiz, yakın zaman önce eski Brezilya başkanı Lulu'nun hatırlattığı gibi, sorunları çözmek yerine daha da ağırlaştıran koşullar dayatan Avrupa'nın ve IMF'nin kurtarılması planlarından kaçabilmek için bir yılda dört kere kemer sıkma planı açıkladıktan sonra, borçlarının aslan payını elinde tutan Fransız, İspanyol ve Alman alacaklılarına (bankalara) derhal dağıtmak üzere 80 milyar dolarlık bir yardımı kabul etmek zorunda kaldı. İzlandalılar ise özel bir bankanın borçlarını ödeyememesi

yüzünden kişi başı 12200 avro ödemek zorundaydı. Referandum yoluyla vatandaşlara görüşleri sorulan tek ülke olan İzlanda'da önerilen kemer sıkma politikaları iki kez reddedildi.

İngiliz hükümeti 2015'e kadarki kamu harcamalarında 81 milyar poundluk (92,7 milyar avro) düşüş öngören bir planı yürürlüğe koydu, bu ise bu dönemde yerel kolektiflerin bütçesinde ortalama %28'lik bir düşüş anlamına gelir. Derecelendirme şirketlerinin henüz tam anlamıyla üzerlerine çullanmadığı diğer Avrupa ülkelerinde ve hatta Almanya gibi bir ülkede bile, ücretlilere, gelirlere ve en kırılgan bu aynı toplumsal tabakanın yaşam tarzlarına etki eden milyarlarca avroluk kemer sıkma planları yürürlüğe kondu.

Ama krizin merkezi ve neoliberalizmin beşiği olan ABD'de, yeni muhafazakâr politikacılar yaşadıkları mali krizi kullanarak bu düşünce mantığını en uç noktasına vardırma tehdidi altındadır. Demokrat Obama ABD'de gerçekleşen en önemli kamu harcamaları kesintisini müzakere etmekle övünür, sanki yeni (ama tersine) bir New Deal imzalamakla böbürleniyordur. Obama, Kasım 2010'da, nüfusun en zengin tabakalarına Bush tarafından getirilen vergi indirimini iki yıl uzatmak için, çoğunluğu artık cumhuriyetçilerden oluşan Amerika Kongresi'nden onay alır. ABD'de adlandırıldığı gibi söylersek Obama-Bush yasası vergi indirimini 250 bin doların üstünde geliri olanlara kadar genişletir. Bu zenginler sınıfı nüfusun sadece % 5'ini teşkil eder ama vergileri, gelir vergisi toplamının % 40'ından fazlasını oluşturur. İşsizler için biraz çerez parası karşılığında, zenginlere verilen armağan aklı baştan alacak gibidir: iki yılda 315 milyar dolar. Bu hediyenin büyüklüğüne dair bir fikir edinmek için, Amerika devletinin kendi ekonomisine verdiği desteğin 2008'de 800 milyar dolara yükseldiğini hatırlamak gerekir, ki bu da ülke tarihindeki en yüksek meblağdır. Yeni muhafazakârlar, aynı politikaları federal devlete dayatma beklentisiyle Welfare harcamalarını şiddetli bir biçimde düşürmek için federasyonun farklı eyaletlerinde

keyifle harekete geçtiler. Verdiği bir mülakatta Arianna Huffington bu kesinti politikaların Birleşik Devletler'in kırk beş eyaletinde zaten yürürlükte olduğunu hatırlatır.[5] Şubat ayında, üç gün boyunca, binlerce protestocu, sendikacı ve demokrat bir araya gelerek Wisconsin'in başkenti Madison'da, vergileri indirip bütçe açıklarını ortadan kaldırma vaadiyle seçilen cumhuriyetçi Scott Walker başkanlığındaki yeni hükümetin projelerine karşı gösteri yaptı. Projesi gelecek iki yılda 300 milyon dolarlık (yaklaşık 220 milyon avroluk) tasarrufa olanak tanıyacaktı (bütçe açığı 5,4 milyardı). Borcun düşürülmesi projesi, kısmen yasal yolla memurların maaşlarını dondurmayı, emeklilik sandıkları gibi sosyal güvence unsurlarını azaltmayı ve bir dizi sendika hakkını iptal etmeyi öngörüyordu, ki bu, dünyada kemer sıkma politikası hedeflerinin sonuncusu değildir. Demokratlar ile muhafazakârlar arasında borç tavanı konusunda yürütülen pazarlıklar maalesef Amerika'daki sınıf mücadelesinin son derece gerçek bir karikatürünü andırır. Muhafazakârlar zenginlere ve şirketlere sağlanan skandal vergi indirimlerine dokunmak istemez, açığı kapatmak için kamu harcamalarında vahşi

5 "Beş Amerikalıdan biri ya işsizdir ya da yeter derecede çalışamamaktadır. Sekiz Amerikalıdan biri gıda yardımına muhtaçtır. Her ay 120 bin aile borçlarını ödeyemediğini beyan eder. Ekonomik kriz 5 milyar dolardan fazla emekli fonunu ve tasarrufu süpürmüştür! Dahası, buna koşut olarak, yoğun bütçe kesintileri pek çok kamu hizmetini etkilemiştir [...] En az kırk beş eyalette, çocukların, yaşlıların, engellilerin, hastaların, evsizlerin oluşturduğu en zayıf kesim için sağlanan yaşamsal hizmetlerde kesintiye gidilmiştir. Sistematik olarak zarar gören öğrenciler de cabası. Şeytan ayrıntılarda gizlidir. Kaliforniya az zaman önce ihtiyaç halindeki aileleri hedef alan mali yardım programı CalWORKS'ü kaldırmıştır. Üçte ikisini çocukların oluşturduğu 1,4 milyon kişi bundan etkilenmiştir. Le Maine okul burslarını ve evsizler için barınak ödeneklerini ciddi biçimde azaltır. Alabama 1100 kişinin bakım evlerine gitmek yerine evlerinde kalmasını sağlayan hizmetleri kaldırmıştır. Michigan, Nevada, Kaliforniya ve Utah, en fakir olanların hastalık sigortası olan Medicaid'den yararlananların diş ve göz tedavilerinde geri ödeme yapılmasını kaldırmıştır. Bu şekilde saymaya devam edebilirim. Sefalet ülkelere yerleşirken, saçma sapan savaşlar için milyarlar harcanmaya devam ediliyor." *Third World America: How Our Politicians Are Abandoning the Middle Class and Betraying the American Dream*, New York, Crown, 2010.

kesintilere gitmeyi, yani Birleşik Devletler'de zaten yürürlükte olan şeyi federal bütçeye uygulamayı tercih ederler.

Fransa, 2000'li yılların başından beri, zenginleri (özellikle de zenginler arasında en zenginleri) ve girişimleri kayıran vergi politikaları konusunda gerisinde kaldığı Amerika'yı hızla yakaladı. 2011 ilkbaharında buna paralel olarak refah yardımı ve servet vergisi konusunda cereyan eden tartışma, vergi ve sosyal politikalar tarafında yürütülen sınıf mücadelesinin bir başka versiyonudur: (aylık 400 avroluk) kamu yardımından (RSA) yaralananlara "çifte ceza" uygulamak. İçinde bulundukları durumun sorumlusu olduklarından, kendilerine dayatılan "mükellefiyet"lere riayet etmek (bireysel denetim ve herhangi bir makul iş teklifini iki kere reddettikten sonra kabul etme zorunluluğu) ve dahası bedava emek gücü sağlamak zorundadırlar, oysa hükümet servet vergisi ödeyenlere milyarlarca avroluk çekler keser, hem de en zenginlerin serveti üzerinden alınan vergiyi neredeyse dörde bölerek (17 milyon avrodan fazla varlığa tatbik edilen oran 1,8'den 0,5'e düşer). Zenginler için bir başka "yardım" mekanizması olan vergi muafiyeti, ne ödevler ne "toplumsal olarak yararlı çalışma" yönünden hiçbir karşı bildiri olmaksızın, yıllık % 60 ile % 80 arasında seyreder. En olumsuz şartlarda yaşayan toplumsal sınıflar ise milyarlarca avro ödemek zorundadırlar.

Borçlandırılmış insan, kamu borcu vasıtasıyla, dünyanın en yaygın ekonomik-varoluşsal koşulu haline gelme tehlikesi arz eder. O zaman da yüksek faizli borçlanmanın yarattığı kriz sırasında neoliberal yönetimselliğin uğradığı başarısızlık, kısa vadede, genelleşmiş borç ekonomisi zamanında zafere dönüşecektir. Böylece kamu borcu krizi yoluyla, borç mantığının Foucault'nun "toplumsal" (social) diye adlandırdığı şeyi nasıl kuşattığına bakmak gerekir.

Borç ve Toplumsal Dünya

Üç Borç Türü: Özel, Kamusal, Toplumsal

Şu an ortalığı kırıp geçiren kriz gibi, kriz dönemlerinde, siyasetçilerin, iktisatçıların ve uzmanların bıktırıncaya kadar sözünü ettikleri "güven"in neye dayandığı kolayca görülebilir. Elbette başka insanlara, kendine ya da dünyaya değil. Bu güven kapitalizmin sömürü ve tahakküm ilişkilerini yeniden üretmeye ve yönetmeye muktedir iktidar aygıtlarına, özellikle de paraya ve kendi bekaları için son teminat merci olarak devletin kamu borcuna dayanır. Özel para (borç) pek çok kereler iktidar ilişkilerinin yeniden üretimini ve idaresini, ancak açgözlülük, özelleştirme, kişisel zenginlik açlığı ile fiziksel, zihinsel ve ahlaki her kaynağı sömürme yoluyla temin edebileceğini bize göstermiştir. Devlet, elinden gelse, güveni değil sadece kendisinin temin edebileceği "güvenliği" yeniden tesis eder.

Özel borçların eşgüdümü daima devletin aşkınlığının işin içine dâhil olmasını gerektirir. Özel borçların çevrimini temin eden ve mümkün kılan, son tahlilde, piyasa değil kamu borcudur.

Böylece, paranın özelleştirilmesi kaçınılmaz olarak liberallerin korktuklarını söyledikleri şeye, yani devlet gücünün müdahalesine götürür. Mevcut krizin açığa çıkarttığı şey şudur: özel para-kredi sürümü sadece devlet müdahalesini çağırır, çünkü özel borçlar içsel bir eşgüdüme (piyasanın kendi kendini düzenlemesine) yeteneksizdir. Kapitalizmin "çılgınlığı"nı gösteren şu şaşırtıcı şey işte o zaman meydana gelir: kamu borcu da, kendilerini kurtarmış olan gayet görünür eli sistematik bir biçimde yıkmaya çalışan kredi verenler ve onların temsilcileri tarafından yapılan spekülasyonun ve sömürünün konusu ve vesilesidir. Nüfus, ulus devlet ve onun idaresi üzerinde denetimin temellerinden birinin altını kazmaktan oluşan bu "çılgınlığa" biz hayıflanacak değiliz. Bir mali krizden bir sonraki mali krize, kriz kavramının kendisiyle süreksizliğini belirtmek için daha aşağıda "felaket" diye adlandırdığımız daimi bir kriz haline giriyoruz.

Böylece para fenomeni ve kredi de, Foucault'nun Biyopolitiğin Doğuşu'nda betimlediği kapitalizmin çıkmazlarını da yeniden buluyoruz: hem ekonomik hem de politik heterojenliği idare edebilmek için, üçüncü bir öğe, üçüncü bir referans noktası gerekir: toplumsal. Foucault'ya göre, egemenin politik iktidarı aslında, haklar yerine (ekonomik) çıkarlara sahip olan ekonomik öznelerin de yaşadığı bir bölgede/toprakta (ve hak sahibi özneler üzerinde) icra edilir. Homo economicus, homo juridicus'a tekabül etmeyen farklı türde bir figürdür. Ekonomik insan ve hak sahibi özne [yasal özne, tüzel özne] kökten biçimde farklı türde iki inşa sürecine yol açar: her hak sahibi özne, siyasi toplulukla bir feragat diyalektiği yoluyla bütünleşir, çünkü siyasi oluşum tüzel öznenin kendi haklarını başka birine devretmesini gerektirir. Buna karşılık, ekonomik insan, ekonomik bütüne hiçbirinden vazgeçmeden menfaatlerinin kendiliğinden çoğalması yoluyla bütünleşir. Aksine, ancak kendi bencil çıkarlarında diretirse herkesin ihtiyaçlarının tatmini söz

konusu olur. Foucault'ya göre, ne tüzel teori, ne iktisadi teori, ne yasa, ne de piyasa bu farklılığı uzlaştırmaya muktedirdir. Ne hak sahibi özneler bütünü ne de ekonomik özneler bütünü olacak, yeni bir alan, yeni saha, yeni bir referans düzlemi gerekir. Yönetimsellik kendi bütünsel niteliğini muhafaza edebilmek için, iki dala ayrılmamak için (iktisadi olarak yönetme sanatı ve yasal olarak yönetme sanatı), liberalizm yeni bir referans düzleminde icra edilen hükümet etme teknikleri bütünü icat eder ve dener: sivil toplum, toplum ya da toplumsal. Toplum, onu Welfare'de azami gelişimine ulaştıracak bu büyük düzeneğin konusu ve amacı olacaktır. Yönetebilmek için, ekonomi ve politik sistem arasına refah devletini sokmak gerekir; politik haklar ve ekonomik çıkarlar arasına da toplumsal hakları sokmak gerekir.

Toplum devlete göre belli bir mesafe ya da belli bir özerkliğin yaratıldığı bir uzam değil, yönetim tekniklerinin bağıntısıdır. Toplum birincil ve doğrudan bir gerçeklik değil, onun ürünü olan modern yönetim teknolojisinin bir parçasıdır.

Borç meselesi de aynı şekilde eklemlenir. Özel borç ile devletin kamu borcu arasına "toplumsal borcu" (refah devletini) sokmak gerekir, ki bu borcun idaresi, Foucault'nun "pastoral" denetim tekniği olarak tarif ettiği şey vasıtasıyla, davranış yönetiminin bireyselleştirilmesine ve nüfusa düzen vermenin bütüncülleştirilmesine imkân tanır. Böylece borç ekonomisiyle, daha makroekonomik veçheleriyle inceleyeceğimiz özneleştirme süreçleri birbirine bağlanabilir ve işte bu yüzden hepsini birlikte düşünmek bize zorunlu göründü. Son mali ve ekonomik krizin yarattığı neoliberal yönetimselliğin iflasının, hiç kuşkusuz, batılı toplumlarda borç ekonomisinin toplumsal alanı kuşatma mantığını yoğunlaştıracağı göz önünde tutulursa, bunları birbirine bağlamak o oranda önem kazanır.

Böylece, piyasaya, devlete ve Foucault'da toplumun yönetimini ifade eden toplumsala çeki düzen vermek, para/borcun yönetilmesini tanımlayan üç borcun düzenlenmesine karşılık düşer: özel borç, kamu borcu ve toplumsal borç (refah devletinin borcu). Yönetimselliğin işleyebilmesi için, kapitalizmin hiç yorulmadan yeniden ürettiği kutupsallıkların (piyasanın bireyselleştirilmesi, devlet kolektivizmi, bireyin özgürlüğü ve devletin bütünleştirici özgürlüğü) arasına toplumsal borcun hem bireyselleştirici hem de bütünselleştirici idaresini sokmak gerekir. 1990'lı yıllardan beri meydana gelen ve yeni yüzyılın ilk on yılı boyunca büyük bir hız kazanan olaylar, Foucault'nun Biyopoliğin Doğuşu'nda öne sürdüklerine nazaran bir süreksizlik gösterir. Krizde, homo economicus ile homo juridicus arasındaki türsel farklılık artık "toplumsal" tarafından değil, homo debitor'un (borçlandırılmış insanın) yaratılmasıyla sağlanır. Toplumsalın üretilmesini borçlandırılmış insanın yaratılmasına dönüştürmek için, bu üretimin ayrıcalıklı yeri olan refah devletinde bir dönüşüm yapmak gerekir, ki borç politikası etrafında oluşan iktidar bloğunun kırk yıldır gerçekleştirmeye uğraştığı şey de budur. Ortaya koyduğumuz teorik araçlar yine burada bize borçlandırılmış insanın yaratılmasının ne gibi içerimleri olduğunu kavrama olanağı sağlar. Son mali krizden bu yana bu yönde bir dönemece girdik. Eskiden ücret etrafında vuku buluyormuş gibi görünen savaşlar bugün borç etrafında ve bilhassa bir tür toplumsallaşmış ücreti temsil eden kamu borcu etrafında meydana geliyor. Gerçekten de, neoliberal kemer sıkma politikaları temelde bütün toplumsal hakların (emeklilik, sağlık, işsizlik vs.) kısıtlanmasından ve borçlandırılmış insanın inşası maksadıyla memur ücretleri ile kamu hizmetleri ve istihdamının düşürülmesinden geçer ve bu merkezde yoğunlaşır.

Welfare'in toplumsalı yaratması hem kamu hizmetinden yararlananların hayatı üzerinde bir denetim aracı olarak hem de

gelirin yeniden dağıtımını ve birçok hizmet ve hakka erişimi reforme etme yolu olarak işler. Bugün bu reformcu yol engellenmiştir, borç politikası vasıtasıyla yalnızca denetim varlığını sürdürür. Refah devleti, kapitalist reformculuğun aracı olmaktan otoriter rejimlerin oturtulması için bir yola dönüşmüştür. Böylece refah devletinin işlevi tamamen değişmiştir. Bu koşullar altında, yeni bir New Deal basitçe söylersek imkânsızdır. Söz konusu olan kesinlikle ekonomik denge ya da ekonomik buyruklar değil borçlandırılmış insanın otoriter denetiminde bütüncülleştirme ve bireyselleştirme politikasıdır. Artık inceleyebileceğimiz reformcu kapitalizme dönüşün neden imkânsız olduğunu açıklayan, işte bu olgudur.

Riyakârlık, *Sinizm* ve Borcu Öznelleştirme Tekniklerine Güvensizlik

Marx ve Nietzche'nin yukarıda hızlıca tekrar canlandırdığımız teorileri, borç ekonomisinin öznellik üretme süreçlerini kendi keyfince nasıl biçimlendirdiğini izah etmek konusunda bize ne denli etkili bir yardım sunduğu ortaya çıkmıştır. Bir yandan, Michel Foucault'nun "pastoral" iktidar diye adlandırdığı şeyi içeriden ele geçirir ve dönüştürür: "İnsanları yönlendirme, yönetme, elde tutma, manipüle etme, onlara önderlik ve rehberlik etme sanatı, onları izleme ve adım adım teşvik etme sanatı, tüm yaşamları boyunca ve varoluşlarının her aşamasında bireysel ve kolektif olarak sorumluluklarını üstlenme işlevine sahip bir sanat."[1] Çağdaş refah devletinin kurumlarının kullanıcılar (işsizler, fakir çalışanlar ve kamu hizmetlerinden faydalananlar) üzerinde uyguladığı öznelliğin yaratılması ve denetimi sürecini izleyeceğiz. Öte yandan, borç ekonomisinde ne kadar önemli olduğunu hem Marx'ın hem de Nietzsche'nin tarif ettiği

1 M. Foucault, *Sécurité, territoire, population*, Paris, Seuil, 2004, s.168. [Bkz. *Güvenlik, Toprak, Nüfus*, İstanbul Bilgi Üniv. Yayınları, 2014, çev. Ferhat Taylan, s. 144].

değerlendirme, her alanda -iktisadi ve toplumsal alanda olduğu gibi eğitim alanında da (özellikle üniversitelerde)- yönetilenleri sınıflandırmak, hiyerarşi içine sokmak ve bölmek için korkunç bir etkinliğe sahip bir yönetim tekniği haline gelir. Daha önce "nesnel borcun", sistemli ve makinesel (machinic) olarak nasıl işlediğini analiz ettik. Şimdi de yönetilenlerin davranışları üzerinde "öznel borcun" ve "varoluşsal" borcun ne gibi etkileri olduğuna bakacağız.

Yukarıda yorumladığımız 1844 tarihli metinde, Marx, hem özel sektörde hem de kamu sektöründe, alacaklı ile borçlu arasındaki ilişkinin serpildiği hissî çerçevenin riyakârlık, sinizm ve güvensizlik olduğunu ekler.

> Karşılıklı düzen, riyakârlık ve aldatmaca zirveye ulaşır, paranın bu tamamen ideal [nominal] varoluşu sayesinde, insan yalnızca başka maddeler üzerinde değil kendi kişiliği üzerinde de kalpazanlık yapar duruma gelir: kendi kişiliğini sahte paraya çevirerek, kredi almak için dolaplar çevirmek, yalan söylemek zorunda kalır; böylece kredi, hem güven bahşeden hem de güven isteyen tarafında, bir ticaret ve karşılıklı aldatmaca ve istismar konusu haline gelir.[2]

Bu aynı duygusal çerçeveyi çağdaş refah devletinde tekrar buluruz. Neoliberalizmle birlikte, alacaklı-borçlu ilişkisi biyopolitik iktidarı yeniden tanımlar, çünkü refah devleti nüfusun "biyolojik" tarafına (doğum, ölüm, hastalık, riskler vs.) müdahale etmekle sınırlı kalmaz, kendi üzerine bir etik-politik çalışmayı, sorunluluk, suçluluk, riyakârlık ve güvensizlik karışımına bağlı bir bireyselleşmeyi teşvik eder. Toplumsal haklar (işsizlik sigortası, kamu hizmetleri, asgari geçim düzeyi, sağlık vs.) toplumsal ve özel borca ve bunlardan yararlananlar borçluya dönüşürken (ki geri ödeme yapabilmeleri uygun davranış kalıplarını benimsemekte yatar), hakları dağıtan "kredi veren"

2 K. Marx, *Œuvres*, Économie II, «Crédit et banque», *a.g.e.*., s. 19-23.

kurumlar ile ödeneklerden ve hizmetlerden faydalanan "borçlular" arasındaki öznel ilişkilerin işleyişi, Marx'ın söylediği anlamda, kökten değişir.

Neoliberal hükümetin yürürlüğe koyduğu hatırlama teknikleri çoğu zaman Nietzsche'nin tariflerindeki kadar vahşi ve kanlı (azap, işkence, sakatlama vs) olmasa da, maksatları aynıdır: bir hafıza oluşturmak, bedene ve zihne "suçluluk" duygusunu yerleştirmek, bireysel ekonomik öznede korku ve "vicdan azabı" uyandırmak. Borç iktidarının kullanıcının öznelliği üzerinde etki edebilmesi için, bireysel ve kolektif haklar mantığından çıkıp kredi mantığına girmek gerekir (insani sermaye yatırımları).

Bu olguyu tüm şiddetiyle, Ile-de-France'da süreksiz ve istikrarsız işlerde çalışan işçiler koordinasyonu ile yürüttüğüm bir dizi araştırma ve militan faaliyet esnasında anladım.[3] "Sosyal haklar" döneminin sonunu tecrübeyle tasdik eden geçici işçiler ve kamu hizmeti alanlar ile yürütülen araştırma atölyelerinden çıkan bazı yorumları aşağıda kaydediyorum. İşsizlik tazminatının borca dönüşmesi, borçlu "özne" yaratma teknikleri sayesinde kaydedilen geçişleri tespit edebileceğimiz uzun bir süreçtir. Aslında, toplumsal ve siyasi olarak tanındıkları için haklar evrensel ve otomatiktir, hâlbuki borç "ahlakın" değerlendirilmesinden hareketle düzene sokulur ve bizzat bireyin kendisinin etkinleştirip yönetmek zorunda olduğu, bireye ve kendini işlemeye dayanır. Sosyal politikaların değişmezi olan bireyselleştirme süreci artık borç mantığı tarafından yapılandırılmakta ve biçimlendirilmektedir. Her birey itinayla çözümlenmesi gereken özel bir vakadır, zira kredi başvurusu dosyalarında olduğu gibi,

3 İki araştırma söz konusu: ilki 2004-2005 yıllarında yapıldı ve sonuçları kitapta bir araya getirildi: *Intermittents et précaires*, Paris, Éditions Amsterdam, 2008. İkincisi ise PICRI (Ile-de-France bölgesiyle ilgili bir proje) çerçevesinde yürütüldü, konusu farklı istikrarsızlık biçimlerini incelemekti. Bu son araştırmanın metinleri Coordination des intermittents et précaires d'Île-de-France'ın sitesinde bulunabilir: cip-idf.org.

akdettiği borcun geri ödemesini güvenceye bağlayan, borçlunun geleceğe yönelik tasarıları, yaşam tarzı ve "ödeyebilirliği"dir. Bir banka kredisinde olduğu gibi, haklar; incelemeden sonra, bireylerin yaşamları, davranışları, yaşam tarzları hakkında malumat toplandıktan sonra, bireysel dosya temelinde bahşedilir. Kredi veren kuruluşlar tarafında icra edilen bireyselleştirme, keyfiyet ve tesadüfü işin işine sokar, çünkü her şey genel ve eşit normlar üzerinden değil her öznenin hususiyetlerine göre endekslenir. Fasılalı çalışan bir işçi işlemekte olan süreci şu şekilde tarif etmektedir:

> Tazminatımın ödenmesi ve meblağı işteki davranışıma göre endekslenir (bu büyük bir ahlakileştirici ton taşır: eskiliğe, dayanıklılığa, devamlılığa, "profesyonelliğe" vs. göre prim). (Tazminatı hesapladıkları) işsizlik kurumu dosyam özellikle benim "durum"uma uydurulur, bedenime göre elbise biçilir ve benim durumum git gide daha tekil ve benzersiz hale gelir. Tam ve bireysel bir "profil" söz konusudur. Ortak, herkes için geçerli ve açıkça ifade edilen bir kurala başvurma olanağı ortadan kalkar.

Kurumlann icra ettiği bireyselleştirme her bir kişinin "kendi"ni [benliğini] seferber ederek "ahlakileşir", çünkü borçlunun gelecekteki eylemlerini biçimlendirmek, belirsiz evrimini önceden kestirmek söz konusudur. Denetlenen ve inşa edilen, gelecekteki davranış ve tutumlardır. Neoliberalizm çerçevesinde, kurumun hükmettiği, kestirdiği ve ölçtüğü, nihayetinde bireylerin, ekonominin "iyi yaşam" anlayışına uydurulmak istenen yaşam tarzlarıdır. Değerlendirmeler, son tahlilde, hüküm verenlerin var oluş tarzlarını, yaşam biçimlerini, dolayısıyla ekonominin varlığını yansıtır.[4] İşte kamu yardımından yararlananlarla

4 "Bir değerlendirme, kendilerinden hareketle fenomenleri takdir edebileceği değerler varsayar. Ama öte yandan ve daha derin bir biçimde, bunlar, bizzat kendi değerlerinin türediği değerlendirmeleri, "takdir noktalarını" varsayan değerlerdir [...] Değerlendirmeler, esas itibarıyla, değerler değil, hüküm veren ve değerlendiren kimselerin tam da kendilerine ilişkin hüküm verdikleri

yapılan araştırma çerçevesinde yürüttüğümüz atölyelerden bazı kısa parçalar. Buluşmanın konusu "bireysel gözetim"di (Michel Foucault'nun "pastoral iktidar" dediği şeyi canlandıracak bir biçimde, işsizlik sigortasından ya da sosyal hizmetlerden yararlanan kişiyi "izleyen" danışman ile yapılan aylık mülakat), bu buluşma tam da bu kişilerin yaşam tarzlarını, var olma biçimlerini hedefler.

> İlgi alanlarım, hayatta neler yapmak istediğim, neden yapmış olduğum şeyi yapmayı seçtiğim hakkında sorular sormaya başlayınca ben de ona neden sosyal hizmetlerde çalıştığını sordum. Çünkü fazla ileri gittiğini ve ona hayatımı anlatmak zorunda olmadığımı düşünüyordum [...] Sanırım bu şekilde devam etmekte ısrar etseydi, bu, onun benim hakkımda oluşturduğu imgeyle, durumu nasıl yorumladığıyla bağlantılı olurdu, yani bir meslek edinememiş, bir yol tutturamamış bir kişi olmam ve başıma geleni daha iyi anlamam için yardıma ihtiyaç duymam, zira belli kabiliyetlerim olsa da izleyeceğim yolu bulmam gerektiğiyle. Hayatımı anlatarak kendimi aklamamı gerektiren bu türden ilişkilere katlanamıyordum, ben de ona hiçbir şey anlatmadım, muhtemelen benim kafadan kontak olduğumu düşündü.

Kurumla ilişki daima kullanıcının kendine [benliğine] gönderimde bulunur, kullanıcıyı/borçluyu durmadan kendi "ben"ini düşünmeye, kendi kendisiyle pazarlık ve rekabet etmeye zorlar. Nietzsche'nin söylediği gibi, borcun asli görevi bir özne ve bir vicdan ile kendi bireyselliğine inanan, (sadece işine değil) kendi eylemlerine, yaşam tarzına kefil olan ve bunlardan mesul bir benlik inşa etmekten ibarettir. Bireysel gözetimde kullanılan, mahremiyete, en öznel olana dokunan teknikler, sosyal hizmet kullanıcısını kendi yaşamını, tasarılarını ve bunların

değerler için ilke hizmeti gören varlık tarzları, varoluş biçimleridir. İşte bu yüzden daima, var olma tarzımıza ya da yaşam biçimimize göre layık olduğumuz inançlara duygulara, düşüncelere sahibizdir." G. Deleuze, *Nietzsche et la philosophie*, *a.g.e.*, p. 3.

geçerliliğini sorgulamaya iter. Devlet kurumlarıyla birlikte öznellikler üzerinde etkide bulunur, davranışlarına yön vermek için "kalbinin en derinliklerini" harekete geçirir.

> Örneğin sürekli yetenek değerlendirmesi yapmanı isterler ve bunun ne olduğunu bilmesen de her zaman mahremiyete dokunan bir tarafı vardır. Derin yetenek değerlendirmeleri yapan insanlar tanıyorum ve aşırı biçimde bir iş bulmaya yönelik olsa da, herkesi kapsamayan, yapmaya alışık olmadığımız bir alıştırma söz konusudur; sana sorular sordukları, kendi üzerine düşündüğün, âdeta iğrenç bir söz dağarıyla mahremine tecavüz etse de seni düşünmeye zorlayan bir nevi yaşam bilançosu.

Bireysel gözetimde, kişinin kendini açığa vurması beklenir. Ayda bir kez, sosyal hizmet kullanıcısı kendini anlatmak (ya da sahneye koymak), hayatı ve zamanıyla ne yaptığını gerekçelendirmek zorundadır. Ama özel yaşamına yönelen bu istilaya, kişiliğine ve öznelliğine yapılan bu tecavüze direndiği durumlarda bile, kurumların onu zorunlu tuttuğu "kendini işleme"den dolayı yine de sıkıntı duyar.

Refah devleti politikalarının borç sistemi altında bireyselleştirilmesi yalnızca disiplinci değildir, çünkü her seferinde tekil olarak ölçülen "geri ödeme" yeterliliğinin ayrıntılı bir analizini içerir. Her zaman bireylerin eylemleri ve yaşam tarzları üzerine "ahlaki" bir değerlendirme içerimler. Geri ödeme parayla değil, borçlunun istidam edilebilirliğini azamileştirmek, emek piyasası ya da toplumsal yaşamla bütünleşme yolunda etkin bir rol oynamak, iş piyasasında emre amade ve esnek olmak için gösterdiği daimi çabayla gerçekleştirilir. Borcun geri ödenmesi, kurumlar tarafından dayatılan yaşam normlarına uygunluğu gerektiren, davranışların normalleştirilmesi, standartlaştırılması sürecinin bir parçasıdır. Gelişimini bireysel gözetimde izlediğimiz, memur ve sosyal hizmet kullanıcısı arasındaki bu "öznel" ilişki, Marx'ın sözünü ettiği "insanın insanla ilişkisi"ni yeniden tesis ederek fetişizmi aşmayı sağlamak yerine, bizim "finansallaşmış"

toplumlarımızdaki riyakârlığın ve hayâsızlığın kaynağı ve zirvesi olarak açığa vurur kendini. Yalnızca bankacı ile müşteri arasındaki ilişkide değil aynı zamanda devlet ve sosyal hizmet kullanıcısı arasındaki ilişkide de içerilen sinizm ve riyakârlık. Nasıl ki kredi güveni güvensizliğe dönüştürüyorsa, refah devleti de tüm kullanıcıların, özellikle de en fakir olanların hilekâr olduğundan, çalışmak yerine ödeneklerden faydalanarak toplumun sırtından geçindiğinden şüphelenir. Neoliberal politikaların tesis ettiği genele yayılmış güvensizlik koşullarında, riyakârlık ve sınizm toplumsal ilişkinin muhtevasını oluşturur.

Nasıl ki Marx'a göre, kredi, "gizlice gözetleyerek" onu talep edenin özel hayatına el uzatıyorsa, refah devleti de kullanıcılarını varoluşunu denetlemek için bireylerin özel yaşamına kendini davet eder:

> Dahası, politik ekonomiye göre güvenin temelinde güvensizlik yattığı apaçık ortadadır; kredi vermek gerekip gerekmediğine dair yapılan güvensiz hesap, talepkârın özel yaşamının gizlice gözetlenmesi vs. [...] Kamu kredisi söz konusu olduğunda, bir önceki örnekte tekil insan için tarif etiğimiz konumun aynısını bu sefer devlet işgal eder. Kredi sisteminde, bir insanın ahlaki bakımdan değerlendirilmesi, tıpkı devlete duyulan güven gibi, kredi biçimini aldığı için, yapılan bu kestirim yalanı altında saklanan gizem, bu ahlâkın ahlâk dışı alçaklığı, tıpkı devlete duyulan bu güvendeki riyakârlık ve bencillik gibi, gün ışığa çıkar ve aslında neyse öyle görünür.[5]

Ödenek "talep edenlerin özel yaşamını gizlice gözetlenmesi" Welfare ajanlarının artan biçimde yürüttüğü bir faaliyettir, çünkü eylemlerinin altında yatan varsayım yoksullara, işsizlere, geçici çalışanlara, potansiyel "hilekârlar"a ve "yararlanıcılar"a karşı "güvensizlik"tir. Kurumlar ödenek alanların mahremiyetine girmekle, davranışlarını gözetlemekle kalmaz. Bireylerin özel yaşamlarına fiziksel olarak girerler. Memurları vasıtasıyla,

5 *A.g.e.*, s. 22.

kendilerini bu kişilerin konutlarına davet edip yaşam tarzları hakkında anket ve sorgulama yaparlar: Ödenek alan bir kişinin evine giden bir temsilci, odaları, kaç tane diş fırçası var diye banyoyu kolaçan eder, elektrik ve telefon faturalarını, kira makbuzunu görmeyi talep eder, yaşam tarzını araştırıp soruşturur ve özellikle de yalnız yaşayıp yaşamadığını kontrol eder. Aslında, evde nikâhsız bir eş varsa, bu kişinin onun ihtiyaçlarını sağlıyor olması gerekir, dolayısıyla ödenek askıya alınır. Borç faaliyeti sadece devasa miktarda paranın manipülasyonundan, para ve finans politikalarının sofistike oyunlarından ibaret değildir; kullanıcıların varoluşunun denetimi ve üretimine yönelik teknikleri de biçimlendirir, yoksa ekonomi öznellik üzerinde hakimiyet kuramaz.

Değerlendirme ve Borç

Nietzsche ile Marx'ın yukarıda adı geçen eserlerinden tamamıyla güncel bir kapsam ve öneme sahip başka bir mülahaza çıkarabiliriz: Artık tüm ekonomik ve sosyal alanlarda uygulanan, davranışları yönetme tekniği olarak değerlendirme, borçta kök salar.

Mali iktidarı inceleyen heterodoks ekonomi Nietzsche ile Marx'ın sezgilerini teyit ediyormuş gibi görünmektedir. Fabrika ile sanayiyi nitelendiren kapalılık ve gizemden farklı olarak, mali iktidar asıl itibarıyla bir "kamu" değerlendirme iktidarı olarak tanımlanır, iddiası da her organizasyonu şeffaf kılmak, ister özel girişim, ister işsizlik-sigortası, ister hastane ya da üniversite söz konusu olsun her failin ve her kurumun tüm davranış ve ilişkilerini görünür, dolayısıyla da değerlendirilebilir (ölçülebilir) kılmaktır. Alacaklı-borçlu ilişkisi değerin ölçülmesi konusunda kökten bir değişim içerir. Nesnel ölçüden, değerlendirmeyle icra edilen öznel bir ölçüye geçilir. André Orléan şunu öne sürer:

> Piyasanın gücü, kamusal bir değerlendirme gücüdür [...] Mali iktidar, borçluları, mali topluluk içinde geniş bir aleniyetin/reklamın konusu yapmak suretiyle tasdikli bir hükme tabi kılarak denetleyen bir etki iktidarıdır [...] Bu açıdan, neredeyse bir kanaat iktidarının söz konusu olduğunu söylemek bile mümkündür.[6]

André Orléan "iktidarın, üretimden değerlendirmeye, emekten kanaate geçtiğini" söylemeye kadar gider.

Bu düşüncelerden yola çıkarak, mali değerlendirmenin sözde kamusal doğasını sorgulamak bana yerinde olacakmış gibi görünüyor. Kitabımızın açılışını yaptığımız derecelendirme ajansları tarafından yapılan UNEDIC değerlendirmesi, bizim için kamu değerlendirmesi kavramının sınırlarını ortaya serer. Bunun hiçbir demokratik tarafı yoktur, çünkü yalnızca mali topluluğu ilgilendirir. Tahmin sadece, kendilerini değerlendirmesi için özel şirketler, bankalar ya da kurumlar tarafından tutulan derecelendirme ajansları tarafından yapılır. Bu, hiç kimsenin rahatsızlık duyar gibi görünmediği çok büyük bir çıkar çatışmasına götürür. Derecelendirme şirketleri bağımsız değerlendirmeler yapan yapılar olmayıp, tam tersine "alacaklı iktidar" bloğunun tamamlayıcı bir parçasını teşkil ederler. Mali değerlendirmenin çizdiği kamusal alan, yöntemleri baştan aşağı antidemokratik olan yeni oligarşilerin alanıdır, çünkü bu yöntemler, New Deal'dan hareketle 20. asırda inşa edildiği haliyle "tam eşitlikçilik"ten (paritarisme) (Welfare kurumlarının -ücretli ve patron sendikaları- eşitlikçi idaresi) geriye kalanları ortadan kaldırmayı ve yerine başka şeyler ikame etmeyi amaçlar. Korporatizmde bozulmaya uğradıktan sonra bile, tam-eşitlikçilik, kurumsal "toplumsal demokrasi"nin bir taslağını temsil eder. O zamandan bu yana hem patron hem de ücretli sendikaları tekelinin demir halkası içinde kemikleşmiş ve kendini finansın hükümlerine ve tahminlerine utanıp sıkılmadan sunduğunda,

6. A. Orléan, *Le Pouvoir de la finance*, a.g.e., s. 210.

konuyla ilk başta ilgisi olanları (işsizler, kullanıcılar, vatandaşlar) göz önüne almayı hep reddetmiştir. Toplumsal değerlendirmenin demokratik olabilmesi için, mali iktidar tarafından desteklenen sendikal tam eşitlikçiliğin korporatist mekanizmasından başka mercilerin, başka demokratik aygıtların gün ışığına çıkması gerekir.

Mali değerlendirmenin yükselişi, aslında, eylem gücünden mahrum etmeyi ve bu güce el koymayı temsil eder. Değerlendirmeye dayanan işletme tekniklerinin artışına tam da ücretlilere, kullanıcılara ve genel olarak yönetilenlere bırakılan takdir, seçim ve karar alanının daralması karşılık düşer. Bu fenomen özellikle bugün hâlâ ücretsiz emegin ("kendi patronun ol") özerklik, bağımsızlık ve özgürlüğünün paradigması olarak kabul edilen iş ve mesleklerde daha da aşikârdır. Böylece, kendi sürülerine elektronik çiplerin takılmasına karşı seferber olan küçük bir hayvan yetiştiricisi/çiftçi kolektifi ("çiplemeye gerek yok"), 1980 ve 1990'lı yıllar boyunca hâkim olan kendinin müteşebbisi ve insani sermaye retoriğinin sonu diye adlandırdığımız şeyi aydınlatan bir düşünce geliştirmiştir. Bağımsız, özerk ve özgür emeğin bizzat modelini temsil etmesi gereken bu yetiştiriciler/çiftçiler çalışmalarını engelleyen zorlamalara maruz bırakılmıştır, tabii çalışma deyince yalnızca ifa faaliyetini değil de meseleleri ve durumları değerlendirme ve seçimler yapma imkânı anlıyorsak. Bilgi işlem araçlarıyla (bilgisayar ekranları) yapılan gözetleme yüzünden ikiye katlanan görev takvimine titizlikle riayet edilmesi zorunluluğuyla kendini gösteren ve Avrupalı ve ulusal idareler tarafından yapılan denetim, bağımsız çalışanı devlet yardımına muhtaç küçük girişimciye dönüştürmüştür.

Ortak Ziraat Politikası (CAP) yardımları, aslında, "borçlular"ın, tüm faaliyet alanlarında, "alacaklı" idarelerin ilan ettiği hususlara sıkı sıkıya uymaları kaydıyla bahşedilen "borçlar"dır: nerede ve hangi mevsimde koyun otlatılacağı, hektar başına düşen

hayvan sayısı vs. belirlenmiştir. Her şey rapor edilip gerekçelendirilmelidir (tarihler, hayvan sayıları, aşılamalar, hayvan hastalıkları). Ne zaman bir sorun çıksa, hemen yukarıdan karar verilir ve çözüm ayrım gözetmeden herkese dayatılır. Çobanlar artık riskleri değerlendirecek, kendi kabiliyet ve maharetlerine dayanarak seçim yapacak durumda değildirler. Hareketleri önceden öngörülmüş ve onları denetlenebilir kılan enformatik modellemeler yoluyla normalleştirilmiştir. Tavır ve davranışlar otomatikleşir ve hiçbir "takdir değeri", hiçbir kendine has tahmin barındırmazlar, idareler tarafından zaten kanunlaştırılmış olan, uymak zorunda oldukları takdir ve değerlendirmeleri yeniden üretmekten başka bir şey yapmazlar.

"Doğa"da hayvanlarla meşgul olarak çalışmanın vaat ettiği özgürlük ve özerklik üretimi düzenleyen ve geliri dağıtan kurumlara karşı genelleşmiş bir bağımlılığa evrilir ve bu bağımlılık borçlandırılmış insanın koşullarını tanımlar.

> Ama "çipleme" meselesinde bizi ilgilendiren aynı zamanda bağımlılık sorunudur: Bugün Batıda, küçük işletme sahiplerinden sosyal hizmetlerden faydalananlara, çiftçilerden, yıldızların menajerlerine, kamu çalışanlarından devlet desteği alan sanatçılara kadar hepimiz yardım alıyoruz. Çalışmayla uyuşturulmuş olalım ya da olmayalım, paranın giderek artan önemine dayanan yaşam tarzımız, yüksek hızlı telekomünikasyon, sınırsız enerji, her yerde hazır ve nazır devlet, kendi başına, genele yayılmış bir destek biçimidir.[7]

Sadece şunu ekleyelim ki "destek alan" ilk kategori, yani en çok devlet "yardım"ı alan kategori, girişimlerdir, özellikle de büyük girişimler.

Davranışların, eylemlerin ve kararların denetimi bilişim idaresi araçları tarafından sağlanır, her hayvana elektronik bir çip takarak (Paris'te halk ulaşım ağında [pass' Navigo] kullanılanın

7 www.nanomonde.org/IMG/pdf/letterfautpaspucer.pdf

aynısı) hayvanlar ve hayvan yetiştiricileri, Avrupalı ve ulusal idarelerin karar bağladığı seçenekler, önceden öngörülmüş senaryolar içeren model ve programlara sokulur. Çip, hayvanları "et akımına" dönüştürür, gerçek zamanlı olarak bunların sayısını, dağıtımını, sağlık durumunu vs. bilebiliriz. Hayvan çiftliklerine uygulanan tam zamanlı, sıfır stoklu sanayi tekniği hayvanları "veri bankaları"na ve hayvan yetiştiricilerini de devlet hesabına yönettikleri teknik-ekonomik süreçlerin basit denetçilerine dönüştürür. Çobanlar, kendilerini aşan ve yaptıkları iş üzerindeki tüm hakimiyetlerini ellerinden alan sosyo-teknik ve idari süreçlerin "insani" bileşenleri haline gelirler. Hesaplanabilir ve bilişimsel mekanizmalar ve bunların göstergeleri (istatistik rakamlar, yüzdeler, vergiler ve söylemler) dışında "düşünmek", karar vermek ve hareket etmek imkânsızdır.

Çiftlik sahiplerinin elinden riskleri değerlendirme ve risk alma kabiliyetleri alınır, bilinmedik durumlar karşısında kendilerini sınamaları, bunları sorunsallaştırıp, çözümler bulmaları yasaklanır. Kendilerini yerleşik protokol ve prosedürleri izlemek ve bunlara riayet etmekle sınırlandırmak zorundadırlar. (Sözde "risk toplumu"nda) bizi risklerle karşı karşıya bırakan şeyler ekonomik-teknik-sosyal altyapıların karmaşıklığı değil, değerlendirme ve karar alma sürecinin her türlü demokratik sınama ve doğrulama faaliyetinden koparılması ve bizzat konumları gereği "ehliyetsiz" olan (mali, iktisadi, siyasi) azınlıklar tarafından icra edilmesidir. Her türlü özerklik ve bağımsızlık iddiası ortadan kalktıktan sonra, öznel içerim, idari otoritelerin direktiflerini titizlikle yerine getirmek suretiyle, mesleğin ve ekonomik şartların tüm risklerini bireysel olarak üstlenme buyruğuna indirgenir.

"İnsanî sermaye" ve kendinin müteşebbisi retoriğinin tükenişi 2007 kriziyle birlikte daha da hızlanmıştır. Bu da, hem o zamana kadar ücretli olmayan toplumsal tabakaların proleterleştirilmesini hem de (kapitalist retoriğin tanımlarına göre)

hizmet ve bilgi ekonomisiyle birlikte doğan yeni mesleklerin proleterleştirilmesini yoğunlaştırmıştır.

Neoliberalizmde, özgürlük ve bağımsızlık vaatlerinin tersine, ekonomi devlet tarafından idare edilir ve denetlenir. Çiftlik sahiplerinin denetim idaresi ve kurumları ile olan ilişkisi, tıpkı kamu refahı hizmetlerinden yararlananlar için olduğu gibi, şüphe, güvensizlik ve riyakârlıkla biçimlenmiştir, zira sosyal hizmetleri kullananlar ile farklı sosyal haklardan yararlananlar misali, çiftçiler de potansiyel hilekârlardır.

Özelleştirmeler, büyük işletmelerin (France Télécom, Renault vs.) ve devlet idarelerinin yönetimlerinde değerlendirmeyi tek merkezde toplayan işletme teknikleri yürürlüğe koymuştur. Bu el koyma harekatının, ücretliler ve kullanıcılar üzerinde tam anlamıyla ölümcül etkileri olmuştur. İşsizlik kurumları ve refah devletinden geriye kalanlar, işsizleri ve genel itibarıyla kullanıcıları özerk kişiler haline getirmek isterlerken, bir yandan da kendi değerlendirmelerini yapma imkânlarını ellerinden alırlar. 'Özerklik' kelimesiyle tam bir çelişki halinde, zorlamaları artırır, denetimleri, gözetimleri, kişisel danışmanlığı fazlalaştırırlar; işsizleri ve sosyal hizmetlerden yararlananları her ay davet eder, mail yoluyla onlarla temasa geçer, onları yararsız eğitim stajlarına katılmaya gönderirler. Onları daha "özgür", etkin ve dinamik kılmak için, davranış kalıpları, diller, göstergeler, prosedürler dayatırlar. 'Özerklik' kelimenin kökeni itibarıyla kendi yasasını oluşturma anlamına gelir. İşsizlik (Pôle emploi) ve refah yardımı (CAF) kurumlarında, yasalar, istihdam, rekabet ve piyasa yasalarıdır. Özerlik ise kendi referansını yaratabilmek anlamına gelir. İşsizlik kurumunda, her şey hep istihdamı, piyasayı ve rekabeti referans gösterir.

Disipline dayalı toplumsal kurumlarda (okul, ordu, fabrika, hapishane) edilgenlik buyruğu hâkimdi; şimdiyse "etkin olma" buyruğunun öznellikleri harekete geçirmesi beklenmektedir. Ama

boş bir etkinlik söz konusudur, çünkü değerlendirme, seçme ve karar verme olanağı sunmaz. "İnsanî sermaye" ve kendinin müteşebbisi haline gelmek istihdam edilebilirliğin yeni ölçütleridir. Değerlendirme imkânından yoksun bırakmanın tepe noktasına, tüm Avrupa ülkelerini kapsayan kemer sıkma planlarının yürürlüğe konmasıyla gerçekleştirilen seçim ve kararlar esnasında erişilmiştir. Vatandaşlar değerlendirme ve seçim yapma ile karar alma sürçlerinden dışlanarak, bu iş aslında eylemleri ve teorileri krizin kaynağı olan uzmanlara (finansçılar, bankalar, politikacılar, IMF memurları) bırakılmıştır.

Toplumsal Tabiiyet ve Makinesel Kölelik Olarak Borç

Marx'ın metninden çıkarılan son bir saptama para/borcun öznellik üzerinde nasıl "hakimiyet kurduğunu" [öznelliği nasıl zapt ettiğini (prise)] daha kesin biçimde düşünme olanağı sağlar bize.

> Söylemeye lüzum yok ki ahlakî teminatlardan başka, alacaklı, iş insana (borçluya) gelince, hukukî teminat ve yaptırımlara sahiptir, az çok gerçek başka teminatların sözünü bile etmiyoruz.[8]

Ahlâk, vaat ve söz, borcun geri ödenmesini temin etmek konusunda büyük ölçüde yetersizdir. Gerçek bir "zapt etme"nin söz konusu olması için vaat, söz ve ahlâkın yanı sıra, hukuki ve polisiye "makineler"in (Marx) ve özneyi işleyen ve imal eden hatırlama teknikleri "makineleri"nin (Nietzsche) işlemesi gerekir. Deleuze ile Guattari'nin yaptığı çalışmalar temelinde, bir yandan "ahlâk" ve sözün birleşik eylemi ile öte yandan makineleri eklemlemek mümkündür. Para/borç özneyi iki faklı ve tamamlayıcı biçimde içerimler: "Toplumsal tabiiyet" (assujetissement social) özne üzerinde, vicdanının/bilincinin, belleğinin, temsillerinin seferber edilmesi sayesinde kitlesel (molar) bir hakimiyet kurarken, "makinesel kölelik" (asservissement

8 K. Marx, *Banque et crédit*, a.g.e., s. 21.

machinique), ne düşünümsel bilinçten ve onun temsillerinden ne de "kendi"den [benlikten] geçen öznellik üzerinde insan-altı ve birey-öncesi, moleküler bir hakimiyet gerçekleştirir.

Para/borç; tüzel, ekonomik ve ahlâki bir öznenin inşası (alacaklı ve borçlu) temelinde işler. Toplumsal tabiiyetin güçlü bir vektörünü, bireysel ve kolektif öznellik üretiminin bir dispozitifini temsil eder. Almanlar ve mark ya da Amerikalılar ve dolar bu tabiiyetin gücüne iyi birer örnektir (avro ise, aksine, zayıflığına iyi bir örnektir). Para/borç, bireylerin vicdanlarına, hafızalarına ve temsillerine seslenerek bireysel güven arar ve yaratır. Bir özdeşleşme/kimlik nesnesi inşa ederek, bireylerin, ulusun bireyleri/vatandaşları olarak var olmasına güçlü bir biçimde katkıda bulunur.

Ancak ne bilinci, ne temsili ne de özneyi kapsayan, moleküler ve birey-öncesi bir düzeyde -makinesel kölelik- içerimlenen bir öznellik biçimi olmasaydı, özne üzerindeki bu hâkimiyet "söylem" düzeyinde, ideolojik, ahlâki olarak kalırdı. Güvene dayanan "öznelerarası" ilişki, örneğin kredi kartının makinesel işleyişinde, yavaş yavaş "sosyo-teknik işlemlere" bölünmüş "ve para ağında evrak işlemleri olarak yapay biçimde yeniden oluşturulmuştur."[9]

Bu makinesel işleyiş "özne"ye yer vermez. Otomatik bir gişeyle işiniz olduğunda, sizden, "şifreyi görmenizi", "meblağ seçmenizi" ya da "para çekmenizi" buyuran makinenin uyarılarına riayet etmeniz beklenir. Bu işlemler söylenenin aksine, "zihinsel bir maharet gereken davranışlar talep etmez kesinlikle. Bizden beklenen, doğru, hızlı, hatasız tepkiler vermektir, aksi takdirde anında sistemden atılma tehlikesiyle kaşı karşıya kalırız."[10] Burada, eylemde bulunan özne değil, banka ağının sosyo-teknik düzeneğine "boyun eğer" bir tarzda işleyen "bölünmüş olan" (dividuel) bulunur. Otomatik gişenin etkinleştirdiği şey, birey

9 A. J. Haesler, *Sociologie de l'argent et postmodernité*, a.g.e., s. 206.
10 *A.g.y.*

(individu:bölünmez olan) değil "bölünmüş olan"dır. Bu kavramı makinesel köleleşmede "bireylerin/bölünmezlerin "bölünene" ve kitlelerin eşantiyonlara, verilere, piyasalara ya da "veri bankalarına"[11] dönüştüğünü göstermek için Deleuze kullanır.

Kredi kartı, bölünmüş olanın bir dişli olarak, banka ağı tarafından inşa edilmiş sosyo-teknik makinenin "insani olmayan" unsurlarıyla kurulmuş "insani" bir öğe olarak işlediği bir aygıttır. Toplumsal tabiiyet bireyleri seferber eder, oysa makinesel kölelik, borç ekonomisinin sosyo-teknik makinesinin "insani" işlemcileri, failleri, unsurları ya da parçaları olarak "bölünmüş olanları" harekete geçirir. Böylece bireysel "özne" çek yazar ve imzalar, kendini bağlar ve söz verir, oysa bölünmüş olan tarafından yapılan kredi kartıyla ödeme, elektronik bir ağın üst metnine kaydolmaktan başka bir şey değildir. Çek kullanırken yazının hâkimi olmayı sürdürürüz, çünkü bunu bizden başkası yapamaz ama kredi kartıyla birlikte bize kalan, bir işaret ya da iz koymak ya da uygulamaktır (imza, paraf, gizli şifre, baş harf ya da dijital parmak izi). Banka üst metni bizden işlemleri uygulama dürtüsü bekler [...] Bu yazılı işlemlerin artık bir yazarı olmayacak, bunun yerine kendi kendine işlemeye, "bize hep yabancı kalan anlam figürleri" oluşturmaya başlayacaktır. O zaman sistemi etkinleştirmek için sağladığımız itki (impulsion) aynı zamanda, nesnel, akli ve asgari düzeyde düşünümsel aktör olarak bizi dışarı atacaktır (expulsion).[12]

Birey para "kullanır", bölünmüş olan ise kredi-makinesine bitişiktir ve eylemde bulunmaz, kullanım yapmaz, ondan kendi bileşenlerinden biri olarak istifade eden programlara göre işler. Borç/para ne güven ne de uzlaşım talep eder bölünmüş olandan. Yalnızca ondan geçerli talimatlara göre doğru şekilde faaliyette bulunmasını ister. Bu gündelik hayatta karşılaştığımız

11 G. Deleuze, *Pourparlers*, *a.g.e.*, s. 244. [*Müzakereler*, Norgunk, 2006, çev. İnci Uysal]

12 A. J. Haesler, *Sociologie de l'argent et postmodernité*, *a.g.e.*, s. 285.

tüm makineler için geçerlidir. Belirtilen düzene riayet, bilgiye, paraya, internette satın alınan tren ya da uçak biletlerine, park alanına, bilgisayara, banka hesabına vs. erişimi belirler.

Öznellik üzerindeki bu ikili "hâkimiyet", bu ikili kapsama ve sömürme tarzı, belki de Deleuze ve Guattari'nin kapitalizmin anlaşılması bakımından yaptıkları en önemli katkılardan biridir. Çağdaş eleştirel teoriler, yalnızca tabiiyeti hesaba kattıklarından, artık makinelerin, makineciliğin, sosyo-teknik sistemlerin, prosedürlerin, bölünmüş olanların söz konusu olmadığı bir nevi öznel idealizme geri çekilme tehlikesi arz ederler. Bir kez fabrikadan çıkınca, kapitalizmin "makinesel" doğasına dair Marx'ın geliştirdiği teori kaybolmuş gibi görünür. Bu teorilerde, makinesel ve mekanik tabiiyetler yok olur gider, oysa bunlar bizim günlük yaşamımızı kuşatmışlardır, oysa her türden makineyle konuşur, düşünür, yaşarız ve onlardan destek alırız. Foucault'nun yönetimsellik kavramı makinesel köleliği ve bunların işleyişini de hesaba katmaz. Yönetim tutumlar üzerinde, yani bireyselleşmiş "özneler"in davranışları ve eylemleri üzerinde hakimiyet kurar ama bölünmüş olanların makinesel işleyişi üzerinde değil. Borç/para hiç kuşkusuz bir tutumlar yönetimi tekniği teşkil eder ama aynı zamanda ve özellikle, makinesel tekrarlar ve geri beslemeler yoluyla bölünmüş olanları "sibernetik" bir biçimde "yöneten" kölelik olarak da işler. Kölelikte "neredeyse otomatik nitelikte, usulen hareket etme tarzına dair bir çıraklık süreci vardır."[13]

Foucault'nun en incelikli eleştirmenlerinden biri olduğu, norm sosyolojisi ve felsefesine aynı eleştiri yöneltilebilir. Toplumsal tabiiyet norma, kurala, yasaya göre işler, kölelik ise tam tersine sadece teknik protokolleri, usulleri, kullanma talimatlarını, eylemde bulunmayı (agir) değil, tepki vermeyi (réagir) gerektiren belli bir işlevi olmayan göstergeleri kapsar. Tabiiyet

13 *A.g.y.*

kendiyle ilişkiyi içerimler ve talep eder, kendilik [benlik] tekniklerini oyuna sokar. Makinesel kölelik ise, aksine, hem benliği, hem özneyi hem de bireyi ortadan kaldırır. Norm, kural ve yasa özne üzerinde hakimiyet kurar ama bölünmüş olanı zapt etmez. Tabiiyet üzerinde çok durduk. Aslında o, öznelliğin üretilme ve denetlenme biçimlerinden sadece biridir. Neoliberalizm eleştirisi, köleliği hiç hesaba katmaz, çünkü makinecilik sanayi dönemine nazaran kıyas kabul etmez derecede gelişmiştir.

Üretim Karşıtlığı ve Demokrasi Karşıtlığı

Netice olarak, şu an içinden geçtiğimiz zamanı sorgulamamız gerekir. Hâlâ mali krizden, nükleer krizden, gıda krizinden, çevre ve iklim krizinden söz edilebilir mi? Kriz hâlâ olumlu bir yan anlama sahiptir. Üstesinden gelinmeye elverişli bir durumu ifade edebilir. Çok uzun süre, kapitalizm için, yeni bir başlangıcın, bir New Deal'ın, yeni bir büyüme yolunda yeni bir "pakt"ın fırsatı olmuştur. Fakat günümüzde, artık durumun bu olmadığı, bir dönüm noktasına geldiğimiz, zira yaşadığımız durumların krizlerden ziyade felaketlere benzediği yönünde açık bir hissiyata sahibiz. Bugün bir New Deal'ın hangi sebeplerle imkânsız olduğunu anlarsak -ki bu, üretim karşıtlığı kavramını daha iyi anlamamıza olanak sağlayacaktır- o zaman çağdaş felaketle yüzleşmek için hangi çözümlerin hedeflenebilir olmadığını ve tersine, hangi stratejilerin elverişli olduğunu saptayabiliriz.

Çağdaş kapitalizmde, "üretim" sanki yıkımdan ayrılmazdır, çünkü Ulrick Beck'in de ortaya koyduğu gibi, "dehşetin kaynağı toplumun üretken kesimidir." Bilimde görülen "kayda

değer ilerlemeler" eş zamanlı olarak Dünya ölçeğinde pek çok gezegeni imha etmeye muktedir askeri nükleer bir güç üretmektedir, bunun "sivil" uzantısı ise, insani süreyi aşan biz zamana yayılan ve daimi bir olağanüstü hal içinde yaşamamıza sebep olan ekolojik zararlar yaratmaktadır; sanayi üretimi tüketim malı üretimini artırırken, su, hava ve toprak kirliliğini katlamakta ve iklimleri bozmaktadır; zirai verimlilik bize beslerken zehirlemektedir; bilişsel kapitalizm her düzeyde "kamu" eğitim sistemini tahrip etmektedir; kültürel kapitalizm tarihte eşi benzeri görülmemiş bir konformizm yaratmaktadır; görüntü toplumu hayal gücünü öldürmektedir vb.

Deleuze ve Guattari bu kapitalist işleyişi "üretim-karşıtlığı" (antiproduction) diye adlandırırlar ve bunun Smith, Marx ya da Weber tarafından tanımlanmış olan kapitalizme nazaran bir süreksizliğin alameti olduğunu dile getirirler. Gerçekten de, tüm klasik iktisatçılar gibi Marx da, üretken olanı (sermayedar tarafından kullanılan işçi emeği) üretken olmayandan (Adam Smith'in verdiği örnekle söylersek, işçilerden sayıca çok daha fazla oldukları halde yeni zenginlikler yaratamayıp tüketimle sınırlı kalan ev emekçileri) ayırır. Bu bakış açısı, ulusların zenginliğinin kaynağı olarak görülen "sanayi"nin tersine üretken olmadığı düşünülen "finans" eleştirilirken hâlâ çıkış noktası olarak alınır. Deleuze ve Guattari bize, bu üretken/üretken olmayan ikilisinin artık işlevsiz olduğunu söylerler. Üretim-karşıtlığı, tam da Marx ile klasik politik ekonominin "üretken" diye tanımladığı şey dahilinde geliştiği için üretken/üretken olmayan ayrımını kapsamayan kapitalist ekonominin gerçekliğine dair yeni bir bölümleme tesis eder. Üretim-karşıtlığı (Smith'in ev çalışanları, ordu, polis, rantiye sınıfının "üretken olmayan" harcamaları vs.) artık üretime karşıt değildir, onu ne sınırlar ne de frenler. "Kapitalist sistemin bütününü niteleyen şey üretim-karşıtlığı aygıtının akıntısıdır (effusion); kapitalist akıntı, üretim içinde sürecin tüm düzeylerindeki üretim-karşıtlığının

akıntısıdır."[1] 19. yüzyılda, Marx ve Marksistler de dahil, hâlâ "ilerlemeci" bir kapitalizm anlayışına sahipti. İnsanlığın geleceği "üretim"in ve "üretici"nin gelişimine çok şey borçluydu. Kapitalizmin rant karşısında "devrimci" bir tarafı vardı, bunu geliştirmek, uç noktasına götürmek başka bir siyasi ve toplumsal sistemin koşullarını yaratmak için yeterliydi. 20. yüzyılın ilk yarısı bu senaryoyu yalanladı ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir döneme girildiği apaçık ortaya çıktı.

Bir kez üretimde üretim-karşıtlığının mevcudiyeti tesis ve kabul edildi mi, kapitalizm tüm ilerlemeci niteliğini yitirir. Foucault'nun bazı düşüncelerinden bahsederken yukarıda öne sürdüklerimizin bir başka doğrulamasını daha buluruz burada: Reformculuğun ve yeni bir New Deal'ın olanaksızlığı üretim-karşıtlığında kayıtlıdır.

1970'li yıllardan beri içinde yaşadığımız daimi kriz üretim-karşıtlığının göstergelerinden biridir. Yeni Ekonomi'nin finans balonunun patlamasından sonra, üretim-karşıtlığı tarafı kapitalizmin "üretken" tarafı üzerinde üstünlüğü ele geçirir. Silikon Vadisi'nin, internet ekonomisinin, yeni ekonominin vs. insanların zihinlerinde uyandırmış olduğu yanılsama, Ulrick Beck'in kapitalizmin "öz-yıkım" gücü diye adlandırdığı şeyin yolunu açar gibi görünüyor, ki 2007 finans felaketi bunun sadece bir tezahürüydü. Üretim-karşıtlığı aygıtları sadece kapitalizmden ayrılmaz olmakla kalmaz, her şeyin ötesinde kapitalizm için vazgeçilmezlerdir. Üretim-karşıtlığı "hep fazlanın olduğu yerde eksik olanı üretmeyi" üstüne alır, yani büyüme ("fazla") asla gerçekleşmeyecek ve dahası gerçekleşebilir olmayan bir mutluluk vaadidir, çünkü üretim-karşıtlığı bir ulusun zenginliği tarafından ulaşılan herhangi bir düzeyde eksiklik üretir.

Kapitalizm sadece sınırlarını sürekli zorlayan bir sistem değil, aynı zamanda ulaşılan zenginlik düzeyinden bağımsız olarak

1 F. Guattari et G. Deleuze, *L'Anti-Œdipe*, *a.g.e.*, s. 280. [*Anti-Ödipus*, *a.g.e.*, s. 314].

sömürü ve tahakküm koşullarını, yani "eksikliği" sonsuzca üreten bir aygıttır. Son otuz yılın "zayıf" büyümesi yine de güney ülkelerinde gayri safi yurtiçi hasılayı ikiye katlarken, sosyal, ekonomik ve politik eşitsizleri derinleştirmiştir. Öte yandan, çağdaş üretim-karşıtlığı (bilgi toplumunun, kültürel kapitalizmin, bilişsel kapitalizmin üretim-karşıtlığı) sadece nüfusun büyük çoğunluğunun ekonomik yönden fakirleşmesine neden olmaz, aynı zamanda öznel bir "felaket"tir, çünkü, Anti-Ödipus'un büyük bir nükteyle söylediği gibi, üretim-karşıtlığı bol kaynakların soğurulmasını ve gerçekleşmesini ve gruplarla bireylerin sistem ile bütünleşmesini temin eden budalalığın eşdeğeri bir akımı ve bir sermaye ile, bilgi akımını ve sermayeyi tek başına ikiye katlamaktadır. Sadece fazlalığın bağrındaki eksiklik değil ama bilginin ve bilimin içindeki budalalık.[2]

Geriye sadece, "budalalığın" odakları ve taşıyıcıları olarak kültür sanayileri tarafından sömürgeleştirilmiş sanat, kültür ve iletişimi eklemek kalır. Bilişsel ve kültürel kapitalizm öznelliği "bilgi"den değil, nitelikli ve fazla nitelikli olsa (Lisan, Yüksek Lisans, Doktora) bile ahmaklıktan sağlar.

> André Gorz'un çizdiği "bilimsel ve teknik işçi"nin çifte portresi gerçek anlamına kavuşur; o, bilgi, enformasyon ve eğitim akımlarına hükmeder, ama sermaye tarafından öyle soğurulur ki, örgütlenmiş, aksiyomlaştırılmış budalalığın geri-akışı onunla çakışır, böylece akşam evine gittiğinde bir televizyonu kurcalayarak kendi küçük arzulama-makinelerini yeniden keşfeder, ey umutsuzluk. Elbette böylesi bilim adamlarında hiçbir devrimci güç yoktur, bütünleşmenin bütünleştirilmiş ilk failidir, kara vicdanın sığınağı ve kendi yaratıcılığının zoraki yıkıcısıdır.[3]

Üretim-karşıtlığı teorisi, on beş yıl sonra, "risk toplumu" sosyolojisinde, yan anlamlarını ve siyasi gücünü tamamen

2 F. Guattari et G. Deleuze, *L'Anti-Œdipe*, *a.g.e.*, s. 279. [*Anti-Ödipus*, *a.g.e*, s. 314].

3 *A.g.e.*, s. 281 [*A.g.e.*, 314].

kaybettiği, yumuşatılmış bir versiyona kavuşmuştur. Risk toplumunun papası Ulrick Beck bunu yaparken ikili bir yol takip eder. Öncelikle "muzaffer kapitalizmin kendini tahrip eden gücünü" tanır. "Zenginliğin toplumsal üretimi" bundan böyle "risklerin toplumsal üretimi"nden ayrılmaz. Sanayi toplumunun "nimetleri"nin (gelirler, etik, sosyal güvenlik) dağıtımına ilişkin eski politika, "musibetleri"nin (ekolojik tehlikeler ve riskler) dağıtımına ilgilendiren bir politikayla katmerlenir. "Bugün ulusu tehlikeye atanlar, hakkın, düzenin, akliliğin, bizzat demokrasinin teminatı olanlardır."[4] Öte yandan, tüm sorumluluklardan "sorumlu olanları" suçsuz çıkarmakla kalmaz, üretim-karşıtlığını insanlığın selameti için tek yol yapar. Örneğin, nükleer güç vakasında, nükleer karşıtı hareketi seferber eden eylemlilikler ve eylem tarzları, yani kolektif düşünce ve eylem biçimleri, ona göre, bu enerji politikasına geri adım attıracak herhangi bir iktidar-karşıtlığının koşullarını asla oluşturamayacaktır. "Nihayetinde, nükleer bir karşı-iktidar varsa, bunu pek yakıt ikmalini engelleyen göstericilerin tarafında aramamak gerekir. Nükleer enerji karşıtlığının vurucu gücü bizzat nükleer sanayide yatar"[5], çünkü sanayi ve kurumları, kendileri de düşünümsellik yoluyla aydınlanmış vatandaşların itmesiyle onlara eylemlerini geri alma, düzeltme, uygunlaştırma ve geliştirme olanağı sağlayacak bir sorunsallaştırma ve düşünümsellik [öz bilinçlenme] kabiliyeti kazanacaklardır. "İkinci modernlik" dağı kendini karşı-iktidara, öz düşünüme, Tepco gibi Fukushima merkezini yöneten girişimlerin kendi stratejilerini sorgulama, tartışma konusu etme ve değiştirme kapasitesine dönüştüren iktidar faresi doğurmuştur. Aynı şekilde, borç ekonomisine "karşıtlığın vurucu gücü" mali krizi tetiklemiş olan aynı iktidar bloğu olabilir ancak. Ama uzun süre ikinci modernliğin bu sözde öz bilinçliliğini beklememiz gerekecek! Böylece, kayıplar

4 U. Beck, «La société du risque mondialisé», *Le Monde*, 25 mart 2011.
5 *A.g.y.*

ulusallaştırıldıktan sonra, bankaların, yatırımcıların, sigortaların benimsemiş olduğu "öz bilinçlilik" şudur: "Her şey daha önce olduğu gibi devam etmeli!"

Çağdaş kapitalist retoriğin bir parçası olan uzlaşımsal "risk toplumu" teorisinin tersine, finanslaştırma "riskleri"ni değil borcun yıkıcı gücünü (bugün borçlandırma politikasıyla ifade edilen çağdaş kapitalizmin üretim-karşıtlığını) engellemenin ve geri döndürmenin tek yolu borçluların kolektif eylem ve düşünme kapasitesinde yatar. Tıpkı sanayi toplumlarında olduğu gibi, toplumu bölen, uzlaşımı bozan bir savaşımla "düşünümselliği" kurumlara ve yönetim yapılarına dayatmak gerekir. Aynı şey nükleer politikalar için de ileri sürülebilir. Değişim kesinlikle nükleer sanayinin ve yöneticilerin "düşünümselliği"ne değil, yalnızca nükleer karşıtı hareketin gücüne dayanacaktır. Yine çok yakın bir zaman önce, İtalya ve Almanya'da, nükleerden vazgeçme sanayinin ve yöneticilerin iradesine karşı dayatılmıştır. Nükleer sanayinin ya da finans iktidar bloğunun sahip olabileceği tek "düşünümsellik" şudur: "Felakete kadar nasıl devam edilir?" "Her şey nasıl önceden olduğu gibi sürer", bu tam olarak Walter Benjamin'in yaptığı felaket tanımıdır.

Borcun işleyişi; vatandaşlar, uzmanlar ve karşı-uzmanlar, politikacılar, girişimciler vs. arasındaki "yuvarlak masa" politikasını bir kenara süpürür. Beck tarzı "ikinci modernliğin" uzlaşımsal demokrasisini bir çırpıda silip temizler, çünkü gözlerimizi önünde cereyan eden senaryo tamamen farklıdır.

Borç ekonomisini niteleyen sadece üretim-karşıtlığı değil, aynı zamanda demokrasi karşıtlığı diyebileceğimiz bir şeydir. "Yunanlar" tarafından tesis edilen politik sistem sınıflandırmalarını kullanıyorsak da, kredinin yalnızca halk iktidarının icra edildiği (demokrasi) "kamusal değerlendirme" yeri olmadığını kolayca saptayabiliriz. Tam tersine, kırk yıllık neoliberal politikalar zaten zayıf olan temsili kurumları etkisizleştirmiş ve kriz de

Yunanlıların demokrasinin karşısına koyduğu tüm siyasi rejimleri sağlamlaştırmıştır. Tüm halkı ilgilendiren seçim ve kararlar bir oligarşi tarafından, bir plütokrasi ve bir aristokrasi (sadece alacaklıların menfaatleri için duyarlık taşıyan en iyi uzmanlar olan derecelendirme şirketleri tarafından gayet iyi temsil edilen "en iyilerin" iktidarı) tarafından zapt edilmiştir. Bu üç demokrasi karşıtı rejimin bütünleşmesi büyümeyi değil yozlaşmayı geliştirir. Bu, bazı Avrupa ülkelerinde (İtalya, İspanya, İngiltere), başka her yerde olduğundan daha aşikârdır ama herkesi ilgilendirir, çünkü yozlaşma, yolsuzluk, riyakârlık, güvensizlik bir mal governo [kötü yönetim] fenomeni değil ama Marx'ın hatırlattığı gibi, borç ve kredi politikasının yapısal koşuludur. O yüzden devletlerin iflası tehdidiyle birlikte en eski karşı devrimci program, yani Trilateral Komisyon[6] (1973) gerçekleşir. Ekonomiyi demokrasiye zorlayıcı sınırlar getirerek yönetme ve yönetilenlerin beklentilerini yine zorlayıcı biçimde düşürme.

2011 Haziran'ında, İtalya hükümeti ekonomide 2014 yılına kadar gerçekleştirilecek 87,7 milyar avroluk bir kemer sıkma planı sunmuştu, bu plan başka Avrupalı hükümetler tarafından benimsenen planlar gibi, adaletsiz olmasının yanında bir de içeriğine ve yürürlük süresine ilişkin belirsizlikler taşıyordu. Manevrayı hızlandırmak için İtalya'nın kamu borcu tahvilleri üzerinde iki günlük bir spekülasyon yetti. Yatırımcıların ellerinde bulunan Devlet tahvillerinin yoğun satışından bir gün sonra, çoğunluk ve muhalefet, piyasanın baskısı altında planı onaylamak için uzlaşmaya varmakta gecikmedi. Hükümetler ve ulusal parlamentolar, hâlâ ulusal "egemenlik" diye adlandırılan

6 1973 yılında David Rockefeller, Henry Kissinger ve Zbigniew Brszezinski tarafından kurulan, tohumları ABD'de atılan "yeni dünya düzeni" fikrini başta Kuzey Amerika, Avrupa ve Japonya olmak üzere tüm dünyaya yayabilmek için kurulmuş gizli bir örgüttür. Ekonomik sınırların kaldırılması, politik, ekonomik, askeri alanlarda ciddi noktalardaki kişilerin kontrol altına alınmasıyla tek dünya devletini amaçlayan örgüt/tarikatın simgesi, bir kürenin üç yanından kürenin ortasına doğru uzayan ama birleşmeyen üç üçgendir. (ç.n.)

şeyden başka yerde alınan kararların ve saptanan sürelerin basit icracısıdırlar.

Liberalizmin sorunu, Foucault'nun hâlâ inandığı gibi, "mümkün en az yönetme" değil, kendi yarattığı ve azdırdığı çelişkilerin sıkıştırmasıyla, "mümkün en az demokrasi" ile mümkün en fazla yönetme ve denetleme meselesidir; liberalizmde ve geçirdiği evrimlerde, rekabet değil, tekel ve iktidar ile paranın işitilmedik merkezileşmesi söz konusudur. Kırkı yılda, neoliberalizm, kamu borcu konusunda olup bitenler ışığında, ancak "şantaj ekonomisi" olarak tanımlanabilecek bir ekonomi halini aldı. Aynı şekilde, girişimlerde "insani kaynaklar"ın idaresi ve kamu işlevi, işsizlik ve tehcir tehdidi altında yürütülür. Emeklilik ve sosyal haklar konusundaki siyasi çekişmeler sürekli olarak aynı tehdit politikasıyla kendi gösterir. Bir cinayet ekonomisinin liberalizme koşut olarak gelişmesi ve onun hem yapısal bir fenomenini hem de temel taşını teşkil etmesi tamamıyla tutarlıdır. Tehdit, neoliberalizmin vardığı "demokratik" yönetim tarzıdır.

Sonuç

Öyleyse bizim için asli önemde bir soru ortaya çıkar: Kapitalist inisiyatifin tamamıyla borcun gayet "soyut" ve "yersizyurtsuzlaştırılmış" alanına kaydırdığı bir sınıf savaşını hangi koşullarda yeniden canlandırabiliriz?

Marx, krizin, inatçı kapitalistlerin "kalın kafasına" başka türlü asla kabul etmeyecekleri şeyleri sokmayı başardığını söylüyordu. Burada inadı kırılacak kafalardan kasıt, sendikacı ve politik soldan idareciler ile aydınların düşünce yapısıdır, çünkü borç bir çırpıda yarattıkları yanılsamayı dağıtacaktır. Borç, muharebe alanı olarak, tüm sahaları kat eder (transversalité). Onun dayattığı bu kat etme, devlet ve ulusal mekânlar arasında, ekonomik, politik ve toplumsal olan arasında, sömürü ve tahakküm figürleri arasındadır. Büyük Alacaklı'nın bizi süpürmesini ya da ezmesini istemiyorsak, bu genellik ve yersizyurtsuzlaşma düzeyine tırmanmak zorundayız.

Savaşımın başladığı politik alan hiçbir şekilde ulus devletin alanı olamaz. Borç hudutlarla ve ulusallıklarla alay eder, dünya-ekonomisi ölçeğinde sadece alacaklılar ile borçluları tanır. Aynı

sebeplerle, "evrensel Alacaklı" olarak Sermaye çapında bir politika tasavvur edebilmek için emek ve istihdamınkinden başka bir bakışa sahip olmaya da zorlar. Borç; istihdam ve işsizlik, faal olanlar ve olmayanlar, üretkenler ve destek alanlar, istikrarlı olanlar ve olmayanlar arasındaki ayrımları aşar, oysa bunlar solun kendi düşünce ve eylem kategorilerini inşa ederken temel aldığı ayrımlardır.

"Borçlandırılmış insan" figürü tüm toplumu kat eder ve yeni dayanışmalar ve işbirlikleri gerektirir. Bu kat edişin "doğa ile kültür"ü de kapsadığını düşünmek zorundayız, çünkü neoliberalizm, gezegenimiz ve canlılar olarak kendimiz için altına girdiğimiz borcu daha da ağırlaştırmışsır. Sınıf mücadelesini etkinleştirmek için vazgeçilmez koşullardan biri, en incelikli siyaset teorisyenlerinin bile hâlâ ayrı ayrı düşündüğü şeyi -politik, sosyal ve ekonomik olanı- kat eden ve yeniden biçimlendiren "demokrasi"yi tekrar icat etmektir, zira borç zaten bu alanları eklemleyen ve düzene sokan bir düzenek içinde bunları bütünleştirmiştir. Borç ekonomisi, Foucault'nun ortaya koyduğu yönetim tarzını bütünüyle gerçekleştirmiş gibi görünmektedir. Etkili olabilmek için, politik ve ekonomik farklılığı yönetebilmenin vazgeçilmez koşulu olarak, borçlandırılmış nüfusa dönüştürülmüş toplumsal alanı ve nüfusu denetlemek zorundadır ama "liberal" değil "otoriter" bir sistem altında. Eğer politikayı iktidara indirgemek mümkün değilse, eğer politika yalnızca borç politikasında olumsuz olanın olumlu tarafı değilse, eğer ekonomiyi (borcu) politikadan yalıtmak mümkün değilse, bu, kapitalizm dahilinde politik bir eylemin Sermaye politikası içinde ve ona karşı olmaktan başka bir şekilde doğduğunu hiç görmediğimiz içindir. Mevcut sömürü ve tahakküm ilişkilerini temel almak dışında nasıl icat edilebilir "haksızlığın" sebepleri ve "anlaşmazlığın" koşulları? Borcun ortaya çıkardığı olumsuzluk, yeni öznellikler ve yeni yaşam olanakları icat etmek için mücadelenin yüz çevirdiği tarihsel koşulları tanımlar. Ama bu

koşullar, her seferinde, tarihsel, benzersiz ve kendine özgüdür; bugün bu koşullar borç etrafında düğümlenirler.

En acil görev, sanayi toplumunda grevin taşıdığı taş koyma etkisine sahip mücadele biçimlerini tahayyül etmek ve tecrübe etmektir. Kapitalist buyruğun yersizyurtsuzlaştırma düzeyi bizi buna mecbur kılar. Bayatlamış düşüncelerini sürdürmekte inat eden sermayedarlar ve yöneticiler sadece krizin ve savaşımın dilinden anlarlar.

Borç ekonomisi etrafında teorik ve politik bir güzergâh çizdiysek, bu çok da, kendisinden hareketle mücadelelerin serpileceği kapsayıcı bir bakış açısı sağlamak için neoliberalizme dair yeni bir genel ve küresel teori sunmak değildir.

Borç ekonomisine karşı, özellikle de onun, esasında bir korku ahlâkı olan "suçluluk" ahlâkına karşı mücadele, aynı zamanda kendine has bir öznellik dönüşümü gerektirir. Nietzsche bizim için hâlâ bazı ipuçları sunar: "Ateizm, insanlığı, kendi kökenine, kendi causa primasına karşı borçlu olma duygularından kurtarır. Ateizm bir nevi ikinci masumiyet düşüncesinden ayrılmazdır."[1]

Sınıf mücadelesinin doğru yerde, yani en etkili olduğu yerde yeniden başlaması için, borç karşısındaki bu "ikinci masumiyet"i yeniden fethetmek zorunludur. İlahi borç karşısında değil dünyevi borç karşısında, cüzdanlarımızı yakan ve öznelliklerimizi biçimlendirip formatlayan borç karşısında ikinci bir masumiyet. O halde söz konusu olan sadece, bunu yapmanın fayda sağlayacağı yerde bile borçları ertelemek ve iflas talep etmek değil, borç ahlâkından ve bizi hapsettiği söylemden çıkmaktır.

Borç karşısında kendimizi aklamaya, borçlarımızı temizlemeye çalışmakla çok zaman kaybettik, hem de çok. Oysa her

1 F. Nietzsche, *a.g.e.*, s. 102. [*Bkz. Ahlakın Soykütüğü, a.g.e.*, s.87]. Kafka'nın eserlerinde borç için, beni şu eserime bakılabilir: *Expérimentations politiques*, Paris, Éditions Amsterdam, 2009.

aklama sizi zaten suçlu kılar! Bu ikinci masumiyeti ele geçirmek, her türlü suçluktan, ödevden, kara vicdandan kurtulmak ve tek bir kuruşu bile geri ödememek gerekir, borcun iptali için kavga etmek gerekir, zira hatırlatalım ki bu borç ekonomik bir mesele değil, bizi fakirleştirmekle kalmayıp felakete de sürükleyen bir iktidar aygıtıdır.

Finans felaketi sona ermekten çok uzaktır, zira herhangi bir finansal düzenleme yapmak olanaklı değildir. Ona çeki düzen vermek neoliberalizmin sonu anlamına gelir. Öte yandan, iktidardaki oligarşiler, plütokrasiler ve "aristokrasiler" alternatif bir politik programa sahip değildirler. IMF'nin, Avrupa'nın ve Avrupa Merkez Bankası'nın piyasaların tehdidi altında emrettiği, yine ve hâlâ, durumu daha da vahimleştirmekten başka bir işe yaramayan neoliberal reçetelerdir. Yunanistan'daki ikinci kemer sıkma planına rağmen ve hatta derecelendirme şirketlerinin Yunanistan'ın kısmi iflası yönündeki tahminleri çıkmasa bile, Avrupalı halklar için netice değişmeyecektir. Her durumda iflahları kesilecektir. Borç tehdidi tüm Avrupalılar üzerine kaçınılmaz bir yazgı gibi çöker. Büyük alacaklıya geri ödeme yapmaktan başka çıkar yol yoktur! Son mali bozgundan tek iyi sıyrılan kurum, borçlarını ulusallaştırmaları sayesinde hâlâ kâr elde etmeye ve prim dağıtmaya devam eden bankalardır. Ama sorun sadece yer değiştirmiştir. Dünya dışı bir mali balon yaratacak ve sömürecek şekilde kamusal değil de kozmik bir borç bulunamadığı takdirde, buna sebep olan ilkelerin aynılarını uygulamakta ve dayatmakta ısrar ederek bu felaketten nasıl çıkılacağını anlamakta güçlük çekiyorum. Kapitalizm her zaman şu şekilde işler: sınırlarını sürekli zorlayan baş döndürücü ve hipermodern bir yersizyurtsuzlaştırma ve bunun yanı sıra, alçakça bir yaşam tarzı yaratan, ırkçı, ulusalcı, makineci, ataerkil ve otoriter bir yeniden yerliyurtlulaştırma: "domuzlar gibi yaşayıp düşünün" -domuzlara saygımız bir yana- bu yaşam

tarzını Berlusconi İtalya'sı kıyas kabul etmez bir kaba sabalıkla sahneye koymuştur.

1992'de Yunan televizyonuna verdiği bir mülakatta, alaycı ve kışkırtıcı Felix Guattari, "küçük" Avrupa devletlerinin belini büken mali azgınlığın asla ifşa edilmemiş hedeflerini önceden açığa vuruyordu:

> Yunanistan Avrupa'nın kötü öğrencisi. Onun en büyük meziyeti bu. Bereket versin ki Yunanistan gibi işleri karıştıran, belli bir Alman-Fransız normalleştirmesini reddeden vs. kötü öğrenciler var. Öyleyse kötü öğrenciler olmaya devam edin de dostluğumuz baki kalsın...

1:1 Atlas Serisi

1) Neoliberalizmin Garip Ölümsüzlüğü, Colin Crouch, Ocak 2014

2) Sosyolog ve Tarihçi, Pierre Bourdieu - Roger Chartier, Şubat 2014

3) Karbon Demokrasi, Timothy Mitchell, Mart 2014

4) Yirmibirinci Yüzyılda İktidar, Michael Mann - John Hall, Mayıs 2014

5)Borçlandırılmış İnsanın İmali, Maurizio Lazzarato, Haziran 2014

6)Mengele'nin Kafatası, Eyal Weizman - Thomas Keenan, Eylül 2014

7) Hindistan'da İslamcılık ve Demokrasi, İrfan Ahmad

8) Borç Bağları, Richard Dienst, Şubat 2015

9) Eleştiri Seküler midir?, Talal Asad - Judith Butler - Saba Mahmood - Wendy Brown, Mart 2105

10) Yorgunluk Toplumu, Byung-Chul Han, Haziran 2015

11) İnsanın Durumu, Lewis Mumford, Eylül 2015

Borçlandırılmış İnsanın İmali

MAURIZIO LAZZARATO

Gerek özel gerek kamusal, borç bugün ekonomiden ve politikadan "sorumlu olanların" ana meşguliyeti gibi görünüyor. Bununla birlikte, Borçlandırılmış İnsanın İmali'nde, Maurizio Lazzarato, borcun, kapitalist ekonomi için bir tehdit olmak şöyle dursun, neoliberal projenin tam merkezinde yer aldığını gösteriyor. Marx'ın değeri pek bilinmemiş bir metninin yanı sıra, Nietzsche, Deleuze, Guattari ve yine Foucault'nun yazılarını yeniden okumak suretiyle, yazar borcun her şeyden önce politik bir inşa olduğunu ve alacaklı/borçlu ilişkisinin günümüz toplumlarının temel toplumsal bağını ve ilişkisini teşkil ettiğini ortaya koyuyor.

Borç sadece ekonomik bir dispozitife indirgenemez; o aynı zamanda yönetilenlerin zamanının ve davranışlarının belirsizliğini azaltmayı hedefleyen, bireysel ve kolektif öznelliklerin denetimine ve yönetimine ilişkin bir güvenlik tekniğidir. Devlet'e, özel sigortalara ve daha genel olarak, şirketlere karşı hep daha fazla borçlu hale geliyoruz ve vaatlerimizi yerine getirmek için hayatlarımızın, "insani sermaye"mizin "girişimcileri" olmaya teşvik ve icbar ediliyoruz; tüm maddi, zihinsel ve duygulanımsal ufkumuz böylece yeniden biçimlendirilmiş ve alt üst edilmiş bulunuyor.

Bu imkânsız durumdan nasıl çıkabiliriz? Borçlu insanın neoliberal koşulundan yakamızı nasıl kurtarabiliriz? Eğer Lazzarato'nun yaptığı çözümlemeleri izlersek, çıkışın sadece teknik, ekonomik ya da mali olmadığını teslim etmemiz ve kapitalizmi yapılandıran temel toplumsal bağı ve ilişkiyi, yani borç sistemini yeniden köklü biçimde masaya yatırmamız gerekir.

AÇILIM KİTAP
Alay Köşkü Cad. Civan Han No:6/3 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: (212) 520 98 90 Faks: (212) 527 06 77
www.kitappinari.com

1 054000 95295